

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET
METODIKA NASTAVE

**KVALITET SAVREMENOG
UDŽBENIKA ZA NASTAVU
KLAVIRA**

DOKTORSKA DISERTACIJA

Mentor:
Prof. dr Miomira Đurđanović

Kandidat:
Milena Milovanović

Novi Sad, 2019. godine

UNIVERZITET U NOVOM SADU

FILOZOFSKI FAKULTET

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Milena Milovanović
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Dr Miomira Đurđanović, vanredni profesor
Naslov rada: NR	Kvalitet savremenog udžbenika za nastavu klavira
Jezik publikacije: JP	Srpski (latinica)
Jezik izvoda: JI	Srpski / engleski
Zemlja publikovanja: ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje: UGP	AP Vojvodina, Novi Sad
Godina: GO	2019.
Izdavač: IZ	Autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Novi Sad, Dr Zorana Đinđića 2

Fizički opis rada: FO	7 poglavlja / 127 stranica / 4 tabele/ 81 referenca / 6 priloga
Naučna oblast: NO	Pedagogija
Naučna disciplina: ND	Metodika nastave
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Udžbenik za klavir, udžbenik, nastava klavira
UDK	371.671: 786.2 37.016:786.2
Čuva se: ČU	FILOZOFSKI FAKULTET, Centralna Biblioteka
Važna napomena: VN	Nema
Izvod: IZ	<p>U savremenoj nastavi klavira učenicima se postavlja sve veći broj zahteva od samog početka školovanja, usled konstantnog napretka savremenog pijanizma. Istovremeno, nastava klavira nije obavezna za pohađanje, a njeni ciljevi nisu samo školovanje budućih profesionalnih muzičara, već i buduće koncertne publike. Povećanjem obima i nivoa nastavnog gradiva u osnovnim školama i umnožavanjem zahteva u nastavi klavira, uz razumevanje da nastava klavira nije obavezna za pohađanje, javlja se potreba za razmatranjem mogućnosti novih pristupa u radu sa učenicima.</p> <p>Značajan faktor nastave su udžbenici, zbog čega je predmet ove disertacije proučavanje kvaliteta savremenog udžbenika za nastavu klavira kao faktora nastave kojim se može uticati na celokupnu nastavu klavira. Uzimajući u obzir da su udžbenici u nastavi klavira neophodni u radu sa početnicima</p>

mlađeg školskog uzrasta zbog potpuno novog nastavnog gradiva koje im se prezentuje, predmet ove disertacije je upravo proučavanje kvaliteta savremenih udžbenika za navedeni uzrast i nivo sviranja učenika. Problemsko polje disertacije obuhvata razmatranje mogućnosti analize savremenih udžbenika za klavir, postavljanjem analitičkog okvira kao osnove za istraživanje. Cilj ove disertacije je istraživanje kvaliteta postojećih udžbenika za nastavu klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta u kategorijama kvaliteta: nastavnih sadržaja, didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja i jezika i drugih medija udžbenika. Instrument istraživanja su standardi i indikatori kvaliteta za udžbenike za klavir kreirani na osnovu analitičkog okvira izvedenog iz relevantne naučne literature i formulisanog u teorijskom delu ove disertacije. U disertaciji se koristi metoda komparativne analize sadržaja za proučavanje tri inostrana i jednog nacionalnog udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta, a analizirani udžbenici su:

1. Benthien, A. (1997). *Keyboard aktiv band 1 & 2*. Mainz: Schott Musik International
2. Palmer, W. A., Manus, M., Vick Lethco, A., Kowalchuk, G. & Lancaster, E. L. (1997). *Group Piano Course book 1 & 2 & 3 & 4*.

	<p>USA: Alfred Publishing Co. Inc</p> <p>3. Petrović, M. (1995). <i>Školica za klavir nivo A i B</i>. Knjaževac: Muzičko-izdavačko preduzeće „Nota”</p> <p>4. Thompson, J. (1955). <i>Easiest piano course 1&2</i>. Florence, Kentucky: The Willis Music Co.</p> <p>Na osnovu dobijenih rezultata istraživanja utvrđeno je da analizirani udžbenici u dovoljnoj meri ispunjavaju zahteve postavljene instrumentom istraživanja. Rezultati istraživanja ukazuju da se najznačajnija razlika među analiziranim udžbenicima sastoji u načinu didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja. Dovodeći u vezu potrebe savremene nastave klavira i rezultate sprovedenog istraživanja, u disertaciji su formirane implikacije za kreiranje novog savremenog udžbenika za nastavu klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta.</p>
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	09.03.2018.
Datum odbrane: DO	

<p>Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO</p>	<p>predsednik: član: član:</p>
---	--

UNIVERSITY OF NOVI SAD

FACULTY OF PHILOSOPHY

KEY WORD DOCUMENTATION

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	PhD Thesis
Author: AU	Milena Milovanović
Mentor: MN	Miomira Đurđanović, PhD, Associate professor
Title: TI	Quality of Contemporary Textbook for Piano Teaching
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	English / Serbian
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	Autonomous province of Vojvodina, Novi Sad
Publication year: PY	2019
Publisher: PU	Author's reprint
Publication place: PP	Dr Zorana Đinđića 2, 21000 Novi Sad, Republic of Serbia

Physical description: PD	7 chapters, 127 pages, 4 tables, 81 references, 6 appendices
Scientific field SF	Pedagogy
Scientific discipline SD	Methodology of teaching
Subject, Key words SKW	Textbook for piano, textbook, piano teaching
UC	371.671: 786.2 37.016:786.2
Holding data: HD	FACULTY OF PHILOSOPHY, Central Library
Note: N	None
Abstract: AB	<p>In contemporary piano teaching, students are facing an increasing number of requirements from the beginning of their schooling, due to the constant advancement of contemporary pianism. At the same time, attending piano classes is not compulsory, and its goal is not only to educate future professional musicians, but also to educate future concert audience. By increasing the volume and the level of teaching materials in elementary schools and by multiplying the requirements for piano teaching, knowing that attending piano classes is not compulsory, the need for considering the new approaches in working with students has emerged.</p> <p>Textbooks play an important role in teaching. Hence, the subject of this doctoral dissertation is the study of the quality of contemporary textbooks for piano teaching as a teaching factor that can influence the entire</p>

process of piano teaching. Taking into consideration that textbooks in piano teaching are necessary in working with young school-age beginners due to a completely new teaching material presented to them, the subject of this dissertation is the study of the quality of contemporary textbooks for the above - mentioned age and the level of piano playing. The research problem of this doctoral dissertation is to consider the possibilities of application of analysis of contemporary piano textbooks, by setting an analytical framework as a basis for research. The aim of this doctoral dissertation is to research the quality of existing textbooks for piano teaching for young school-age beginners in the following categories: the quality of teaching materials, the quality of didactic design of teaching materials, the quality of language and the other textbook media. The research instruments are standards and quality indicators for piano textbooks created on the basis of an analytical framework derived from relevant scientific literature and formulated in the theoretical framework of this dissertation. The method of comparative content analysis for studying three foreign and one national piano textbook for young school-age beginners has been used in this doctoral dissertation. The following textbooks are analyzed:

1. Benthien, A. (1997). *Keyboard aktiv*

	<p><i>band 1 & 2.</i> Mainz: Schott Musik International</p> <p>2. Palmer, W. A. Manus, M., Vick Lethco, A., Kowalchyk, G. & Lancaster, E. L. (1997). <i>Group Piano Course book 1 & 2 & 3 & 4.</i></p> <p>3. USA: Alfred Publishing Co. Inc</p> <p>4. Petrović, M. (1995). <i>Školica za klavir nivo A i B.</i> Knjaževac: Muzičko-izdavačko preduzeće „Nota”</p> <p>5. Thompson, J. (1955). <i>Easiest piano course 1&2.</i> Florence, Kentucky: The Willis Music Co.</p> <p>Based on the research results it can be concluded that the analyzed textbooks sufficiently satisfy the criteria defined by the research instrument. The results of the research indicate that the most important difference between the analyzed textbooks is the method of didactic design of teaching materials. Taking into consideration the needs of contemporary piano teaching and the results obtained from conducted research, the implications for creating the new contemporary textbook for piano teaching for young school-age beginners are drawn in this doctoral dissertation.</p>
Accepted on Scientific Board on: AS	09.03.2018.

Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	president: member: member:

Zahvaljujem se svojoj mentorki, prof. dr Miomiri Đurđanović, na izuzetnoj saradnji i doprinosu u izradi moje doktorske disertacije.

Zahvaljujem se prof. dr Svetlani Kostović na velikom zalaganju i pomoći u realizaciji mojih doktorskih studija.

Posebno se zahvaljujem svojoj porodici i prijateljima na neizmernoj podršci i razumevanju tokom celog trajanja mojih doktorskih studija.

Naročito se zahvaljujem svojim roditeljima Veri i Milanu, koji su me uvek ohrabivali i podržavali u nastojanju da se usavršavam i napredujem u radu.

Za sav doprinos mom studiranju na doktorskim studijama, svom ocu Milanu posvećujem ovaj rad.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. TEORIJSKI OKVIR	5
2.1 SOCIOKULTURNA TEORIJA I SAVREMENA NASTAVA	5
2.2 SAVREMENA NASTAVA KLAVIRA	11
2.2.1 Nastava klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta	14
2.2.2 Nastava klavira iz perspektive savremene nastave	18
2.3 UDŽBENICI	25
2.3.1 Udžbenici iz perspektive savremene nastave.....	28
2.3.2 Didaktičko oblikovanje savremenih udžbenika	37
2.3.3 Karakteristike udžbenika za učenike mlađeg školskog uzrasta	53
2.4 UDŽBENICI I SAVREMENA NASTAVA KLAVIRA	60
2.5 KVALITET UDŽBENIKA	71
3. PROJEKAT ISTRAŽIVANJA.....	78
3.1 PREDMET I PROBLEMSKO POLJE ISTRAŽIVANJA.....	78
3.2 CILJ ISTRAŽIVANJA	79
3.3 METODE I INSTRUMENT ISTRAŽIVANJA.....	80
4. ISTRAŽIVANJE UDŽBENIKA ZA KLAVIR ZA POČETNIKE	83
MLAĐEG ŠKOLSKOG UZRASTA.....	83
4.1 REZULTATI ISTRAŽIVANJA UDŽBENIKA ZA KLAVIR ZA	
POČETNIKE MLAĐEG ŠKOLSKOG UZRASTA	83
4.2 DISKUSIJA O REZULTATIMA ISTRAŽIVANJA UDŽBENIKA ZA	
KLAVIR ZA POČETNIKE MLAĐEG ŠKOLSKOG UZRASTA	999

5. IMPLIKACIJE ZA KREIRANJE UDŽBENIKA ZA KLAVIR ZA POČETNIKE MLAĐEG ŠKOLSKOG UZRASTA	108
6. PRILOZI.....	115
7. LITERATURA.....	121

1. UVOD

U današnje vreme velikih društvenih promena od nastave se očekuje da pripremi učenike za život u savremenom društvu i to na način koji će im omogućiti aktivno učešće u životu i radu. Mnogobrojni izazovi savremenog života i konstantan napredak u oblasti nauke i umetnosti utiču i na nastavu, jer, prema Vilotijeviću (1999), nastava je društveno uslovljen proces. Uticaj društva, na koji ukazuje Vilotijević (1999), na ciljeve i zadatke nastave u današnje vreme se ogleda u znatno uvećanom obimu nastavnog gradiva i javljanju potrebe da se učenici osamostale u nastavnom procesu.

Misaona aktivizacija učenika u savremenoj nastavi smatra se izuzetno važnom za razvoj učenika u cilju postizanja trajnog usvajanja znanja (Ivić, 1976b; Bakovljević, 1983; Вилотијевић, 1999). Aktivno učenje u nastavnom procesu omogućava učenicima da primenom različitih pedagoških tehnika budu uključeni u proces sticanja i primene znanja (Drake, 2012). Potrebno je u današnje vreme posmatrati nastavu kao proces usmeren na učenika (Klafki, 1994; Roeders, 2003) i prihvatiti važnost interakcije u procesu usvajanja znanja (Vigotski 1972; Klafki 1994).

Specifičnost nastave klavira ogleda se u činjenici da kao nastavna disciplina nije obavezna za pohađanje, već se učenici opredeljuju za nju prema svojim sposobnostima i afinitetu. Od velikog je značaja što u Srbiji postoji organizovan sistem državnih muzičkih škola u kojima učenici, koji su položili prijemni ispit, mogu pohađati nastavu iz različitih instrumenata na osnovnoškolskom nivou. Time individualna nastava klavira, predviđena za sprovođenje u državnim muzičkim školama, postaje dostupna određenom broju učenika, dok ostali mogu pohađati privatne muzičke škole, uz mogućnost odabira pohađanja individualnih ili grupnih časova klavira.

Savremena nastava klavira suočava se u današnje vreme sa brojnim izazovima, usled izuzetno visokog nivoa na kom se savremeni pijanizam nalazi, a dodatan pritisak na

nastavu stvara i masovnost i zahtevnost pijanističkih takmičenja. Nastojanje da učenik bude pripremljen za profesionalno bavljenje pijanizmom u današnje vreme stvara potrebu aktivnog učešća učenika u nastavi klavira od samog početka školovanja. Razvoj muzičkog mišljenja pomoću muzičkih struktura potrebno je razvijati kod učenika već od prvog odsviranog tona (Zlataar, 2015). Iako cilj nastave klavira nije samo školovanje budućih profesionalnih muzičara, već i buduće koncertne publike, podsticanje aktivnog učešća učenika i podsticanje osamostaljivanja u procesu rada podjednako je potrebno svakom učeniku. Pozitivan uticaj aktivnog učenja na razvoj učenika u nastavi muzike (Koksal, Yagisan & Aksoy, 2013) značajno je razmotriti u cilju pronalaženja načina implementiranja takvog pristupa u postojeću nastavnu praksu.

Prostor za unošenje inovacija u nastavu klavira u Srbiji sa ciljem podsticanja aktiviranja učenika može se prepoznati u domenu udžbenika, kao važnog faktora nastave, koji je u našem muzičkom školstvu zanemaren. Korišćenje tradicionalnih zbirki kompozicija sa određenim objašnjenjima u funkciji udžbenika prisutno je u našoj nastavnoj praksi, dok u inostranstvu postoje raznovrsni primeri koncipiranja udžbenika za klavir. Mogućnosti kreiranja savremenih udžbenika za klavir i pre svega pitanje njihovog kvaliteta predstavljaju problemsko polje istraživanja ovog rada.

Udžbenici za klavir nisu do sada bili predmet istraživanja u našem muzičkom školstvu, iako je neophodno koristiti ih u radu sa početnicima mlađeg školskog uzrasta zbog upoznavanja učenika sa potpuno novom nastavnom disciplinom. Osim toga, udžbenik kao posebna vrsta knjige može znatno doprineti unapređenju nastave u celini u zemljama u razvoju (Seguine, 1989; Chadwick, 1990; Askerud, 1997; Ивић и сар., 2008). Istraživanje kvaliteta udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta i razmatranje mogućnosti za unapređenje njihovog kvaliteta mogu se posmatrati kao značajni u postupku osavremenjivanja nastave klavira. Važnost udžbenika u nastavi i nedostatak istraživanja u oblasti udžbenika za klavir u našoj zemlji predstavljaju razlog za bavljenje kvalitetom savremenih udžbenika za klavir.

Potreba istraživanja kvaliteta savremenih udžbenika za klavir navodi na proučavanje relevantne literature iz oblasti udžbenika kao posebne vrste knjige, posmatrano iz perspektive sociokulturne teorije i savremene nastave. U drugom poglavlju ove disertacije izložen je teorijski okvir istraživanja, u kome je predstavljen uticaj

sociokulturne teorije na savremenu nastavu, a zatim je i savremena nastava klavira razmotrena iz perspektive savremene nastave. Prikaz udžbenika kao posebne vrste knjige, izlaganje potreba pri kreiranju savremenih udžbenika proisteklih iz tendencija savremene nastave, didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja savremenih udžbenika, kao i posebno izdvojene karakteristike udžbenika za učenike mlađeg školskog uzrasta predstavljaju centralno mesto teorijskog okvira istraživanja. U teorijskom okviru istraživanja izložena je i uloga udžbenika u savremenoj nastavi klavira, kao i shvatanja kvaliteta udžbenika.

Analitičkim posmatranjem teorijskog okvira istraživanja u oblasti udžbenika može se zaključiti da je moguće i značajno primeniti teorijska saznanja o udžbenicima kao posebnoj vrsti knjige na udžbenike za klavir u cilju proučavanja njihovog kvaliteta. Uzimajući u obzir da se udžbenici u nastavi klavira najviše koriste, kao i da su najpotrebniji u radu sa početnicima mlađeg školskog uzrasta, značajno je baviti se proučavanjem njihovog kvaliteta. Razmatrajući mogućnosti istraživanja kvaliteta udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta, nameće se niz pitanja: Koji su standardi i indikatori kvaliteta udžbenika za nastavu klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta? U kojoj meri su postojeći udžbenici za nastavu klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta koncipirani u skladu sa standardima i indikatorima kvaliteta? Kako bi mogao da bude kreiran udžbenik koji bi u potpunosti odgovarao standardima i indikatorima kvaliteta udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta? Pronalaženje odgovora na navedena pitanja iniciralo je dalje istraživanje određenih postojećih udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta, sprovedeno u ovoj disertaciji.

U trećem delu disertacije izložen je projekat istraživanja, koji obuhvata predmet, problemsko polje, cilj, metode i instrument istraživanja. Kreiranje projekta istraživanja nastalo je u cilju proučavanja kvaliteta tri inostrana i jednog nacionalnog udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta, koji su navedeni u trećem delu disertacije, a istraživanje njihovog kvaliteta sprovedeno je u četvrtom delu disertacije. Rezultati istraživanja određenih udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta, prikazani u četvrtom delu disertacije, ukazuju da svi analizirani udžbenici u dovoljnoj meri odgovaraju postavljenim standardima i indikatorima kvaliteta. Najznačajnije razlike među analiziranim udžbenicima postoje u domenu didaktičkog oblikovanja nastavnih

sadržaja, a razmatranju svih sličnosti i razlika analiziranih udžbenika posvećen je poseban deo, diskusija, koja je takođe izložena u četvrtom delu disertacije.

Različitosti analiziranih udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta i uočeni potencijal adekvatnog didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja udžbenika u savremenoj nastavi razlog su kreiranja petog dela ove disertacije. Implikacije za kreiranje novog savremenog udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta, proistekle iz rezultata istraživanja sprovedenog u ovoj disertaciji i teorijskog okvira disertacije, izložene su u petom delu. Uz navedene implikacije kreirani su i primeri potencijalnog didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja u udžbeniku za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta sa ciljem podsticanja aktivnog učenja učenika i izloženi su u šestom delu ove disertacije.

2. TEORIJSKI OKVIR

2.1 SOCIOKULTURNA TEORIJA I SAVREMENA NASTAVA

Veliki uticaj na savremenu nastavu imala je sociokulturna teorija Lava Vigotskog u domenu isticanja važnosti nastave kao pokretača procesa usvajanja znanja. Zona narednog razvoja i podsticanje učenja u zoni narednog razvoja su, zahvaljujući Vigotskom, postali nezaobilazni termini u savremenom proučavanju nastave. Vigotski je ukazao na činjenicu da „zona narednog razvoja ima neposredniji značaj za dinamiku intelektualnog razvoja i uspeh u nastavi nego aktuelan nivo njihovog razvoja” (Vigotski, 1996, 187). Prema Vigotskom (1996), učenje je dobro kada prethodi razvitku, dakle kada deluje u zoni narednog razvoja i vuče razvoj napred.

Nadovezujući se na načelo sociokulturne teorije o nastavi kao važnom faktoru intelektualnog razvoja učenika, Ivić (1976a) takođe zaključuje da školovanje ima izuzetan uticaj na intelektualni razvoj dece i predlaže da učenici budu u stalnom kontaktu sa najraznovrsnijim intelektualnim problemima, naročito korišćenjem udžbenika. Proces sticanja znanja i proces razvoja sposobnosti se, prema Iviću (1976b), odvijaju u nastavnom procesu i dovode do razvoja učenika. Oblici učenja koje Ivić (1976b) navodi u školskom učenju su: *sticanje motornih veština, asocijativno učenje, formiranje osobina ličnosti, aktivno učenje, receptivno smisaono verbalno učenje*, pri čemu aktivnom učenju daje naročitu važnost.

„Aktivno učenje se određuje kao učenje u kome je dete više i dublje psihološki angažovano, u kome ulaže sopstvene napore i stiče lično iskustvo” (Ivić, 1976b, 64). Suština aktivnog učenja se, prema Iviću (1976b), sastoji u reinenciji, odnosno u

sprovedenju intelektualnih i drugih delatnosti kojima se došlo do saznanja u naučnoj disciplini koja je predmet izučavanja. Sprovedenje procesa relevantnih za nastanak znanja u određenim oblastima je raznovrsno, a Ivić (1976b) predlaže: *induktivni proces formiranja pojmova, organizovanje i izvođenje eksperimenata, diskusione metode, samostalno nalaženje i služenje literaturom, uočavanje i formulisanje problema, rešavanje problema i divergentnu produkciju.*

U savremenoj nastavi aktivno učenje zauzima važno mesto zbog pozitivnog efekta na celokupan razvoj učenika. Podsticanjem misaone aktivnosti učenicima se omogućava da sopstvenim poimanjem, suđenjem i zaključivanjem dolaze do saznanja, čime se postiže svesno ovladavanje znanjem (Bakovljević, 1968). Do određenih saznanja se može doći isključivo samostalnim saznavnim naporima (Bakovljević, 1983; Вилотијевић, 1999), pri čemu je potrebno da učenik od percepcije preko predstave dođe do pojma, suda i zaključka (Вилотијевић, 1999). Osim činjenice da je misaono angažovanje učenika intelektualni rad kojim se dolazi do trajnog saznanja, Bakovljević (1968) ističe da se upravo razvijanjem misaone aktivnosti utiče i na proces osamostaljivanja učenika, što je neophodnost u današnje vreme preobimnog nastavnog gradiva u školama. Nastava zasnovana na kombinovanju poučavanja i samoučenja je vrlo korisna za podsticanje osamostaljivanja učenika, zbog čega je već od prvog razreda osnovne škole potrebno obezbediti elemente za samostalno učenje učenika (Bakovljević, 1983). Aktivno učenje bi trebalo, prema Вилотијевићу (1999), da upućuje učenike na celoživotno učenje i da obezbedi nastavni proces u kome učenici imaju ulogu u donošenju odluka i stiču veštinu korišćenja usvojenog znanja. Misaona aktivizacija učenika se nalazi u osnovi aktivne nastave, pri čemu su misaone sposobnosti učenika istovremeno i uslov i rezultat nastave (Bakovljević, 1983). Čitava koncepcija nastave bi u današnje vreme trebalo da bude koncipirana u skladu sa podsticanjem aktivnog učenja, koje dovodi do osamostaljivanja učenika, a radi ostvarenja tog cilja Ivić, Pešikan, Janković i Kijevčanin (1997) predlažu koncept aktivne škole, koja je usmerena na učenika kao celovitu ličnost i na njegov razvoj, a ne samo na usvajanje školskog gradiva. Aktivna škola bi trebalo da bude bazirana na interesovanjima učenika, njihovoj unutrašnjoj motivaciji i povezivanju učenja sa ličnim životnim iskustvom dece i da kao takva bude

izražena u orijentacionim, a ne strogo fiksiranim nastavnim planovima i programima (Ивић и сар., 1997).

Usvajanje pojmova je jedno od važnih pitanja savremene nastave, čije pručavanje takođe može naći utemeljenje i osnovu za dalje istraživanje u sociokulturnoj teoriji. „Pojam nastaje onda kada se niz apstrahovanih svojstava ponovo sintetizuje i kada tako dobijena apstraktna sinteza postane osnovni vid mišljenja, pomoću kojeg dete shvata stvarnost koja ga okružuje” (Vigotski, 1996, 133). Pored definisanja suštine nastanka pojma, Vigotski (1996) ističe da reči imaju presudnu ulogu prilikom formiranja pravog pojma.

Poznavanje procesa formiranja pojmova Ivić (1976a) ističe kao neophodnost u savremenoj nastavi, kao i pri kreiranju savremenih udžbenika. Nadovezujući se na sociokulturnu teoriju Vigotskog, Ivić (1976a) navodi da je izgradnja pojmova složen intelektualni proces u kom dete mora izvoditi operacije kao što su analiza, apstrahovanje, generalizacija, diferencijacija, integracija. Opažanje ne može zameniti čitav niz intelektualnih operacija kojima se dolazi do formiranja pojma, zbog čega se može izvesti zaključak da se pojam ne može jednostavno videti, već se mora uvideti (Ivić, 1976a).

Posebno značajno u sociokulturnoj teoriji Vigotskog je saznanje da je socijalni odnos najznačajniji za razvoj pojedinca i da je razvoj svih viših funkcija, kao što su razvoj pažnje, logičko pamćenje, formiranje pojmova, formiranje volje, prvo nastao na socijalnom planu, a zatim na psihološkom (Vigotski, 1972). Isticanje značaja interakcije imalo je izuzetan uticaj na savremenu nastavu u kojoj učenik prestaje da bude objekat i dobija status aktivnog učesnika u nastavnom procesu. Svi faktori nastave postaju predmet istraživanja iz perspektive pružanja doprinosa interaktivnom procesu učenja, koji nastoji da učenicima obezbedi trajno usvajanje znanja različito od prostog zapamćivanja činjenica.

Savremenu nastavu kao proces interakcije prihvata i Klafki (1994), koji navodi da bi nastava trebalo da bude zasnovana na: *razvijanju sposobnosti samoodređenja i solidarnosti učenika, shvatanju poučavanja i učenja kao interakcijskog procesa, na učenju putem otkrića, nastavi usmerenoj na učenika, shvatanju nastave kao socijalnog procesa*. Klafki (1994) još dodaje da je smisleno učenje sa razumevanjem nadređeno u odnosu na čisto reproduktivno učenje. Prema Klafkiju, učenici bi u procesu nastave

trebalo da imaju aktivnu ulogu i da učestvuju u kritičkoj analizi nastave, pri čemu nastava ima ulogu posrednika u razvoju sposobnosti razumevanja, rasuđivanja i delovanja učenika. On je ukazao (1994) i na značaj postavljanja ciljeva nastave, kako bi u okviru nastavne discipline, osim usvajanja nastavnih sadržaja, učenicima bilo omogućeno i razvijanje sposobnosti uspostavljanja veza i odnosa, a takođe i uočavanje strukture i zakonitosti.

Aktiviranje učenika u procesu nastave dovodi do potrebe da razvoj učenika u savremenoj nastavi ima prednost u odnosu na nastavne sadržaje. Nastava usmerena na učenika je, prema Rudersu (Roeders, 2003), veoma važna kako bi se efikasnim nastavnim radom odgovorilo na potrebe savremenog društva, u kome se opšta znanja konstantno proširuju. U današnje vreme je važno da učenicima budu ponuđeni brojni izazovi i stimulansi, kako bi oni mogli da razvijaju svoje talente i otkrivaju vlastita interesovanja (Roeders, 2003). Potreba za što bržim rešavanjem sve složenijih problema utiče na unošenje neohodnih promena u savremenu nastavnu praksu u cilju povećanja efikasnosti učenja.

Rešavanje problema je stvaralačka aktivnost zbog čega je problemska nastava važan oblik savremene nastave (Вилотијевић, 1999). Najvažnije karakteristike problemske nastave, prema Vilotijeviću (1999), su: *misaona aktivizacija i stvaralački razvoj učenika, podsticanje samostalnog rešavanja problema, osamostaljivanje učenika, pružanje povratnih informacija, primena stečenog znanja u novim situacijama i mogućnost korigovanja nastavnog procesa*. Problematizovanje nastavnih sadržaja neophodno je da bude usklađeno sa uzrastom učenika, kako bi oni bili u mogućnosti da samostalno dođu do rešenja. Radi efikasnog sprovođenja problemske nastave, Terhart (2001) navodi značaj davanja dovoljnog prostora učenicima za rešavanje problema kao i značaj fleksibilne organizacije. Nastava zasnovana na rešavanju problema i podsticanju zainteresovanosti učenika za njihovo rešavanje može obezbediti misaonu aktivizaciju učenika i samim tim aktivnu nastavu (Bakovljević, 1983).

U cilju podsticanja razvoja pojedinaca kao aktivnih članova savremenog društva, najvažniji zadatak savremene nastave je podsticanje vlastite odgovornosti i kreativnosti svakog učenika (Roeders, 2003). Svaki pojedinac može biti kreativan, a razvoju kreativnosti doprinosi razvoj kreativnog mišljenja, kojim se utiče na sagledavanje

različitih stanovišta pri rešavanju problema, na razvoj ličnosti i stimulisanje želje za kreativnošću (Xu, 2003). Osim razvoja kreativnosti, u savremenoj nastavi značajno je razvijati i kritičnost učenika (Bakovljević, 1983), odnosno, kako Bakovljević dalje navodi, kritički stav prema nastavnom gradivu i proveru sopstvenih i nastavnikovih sudova. Nastava u kojoj se podstiče razvoj i kreativnog i kritičkog mišljenja omogućava dublje razumevanje nastavnih sadržaja i podstiče razvoj kreativnosti i sposobnost rešavanja problema (Van Tassel-Baska, 2003). Iz perspektive savremene nastave izuzetno je zahtevno pratiti sve promene koje razvoj savremenog društva i nastavnih disciplina nameće, ali je istovremeno i interesantno razmatrati kako izbor ciljeva nastave i oblika poučavanja može doprineti razvoju ličnosti učenika.

Usmerenost tradicionalne nastave na nastavno gradivo i stepen usvojenosti nastavnog gradiva u savremenoj nastavi nisu jedini cilj. U savremenoj nastavi se teži razvoju socijalnih kompetencija učenika putem socijalne interakcije (Roeders, 2003). Uspeh u životu svakog pojedinca u današnje vreme, bilo na poslovnom ili na privatnom planu, određen je u znatnoj meri upravo razvijenošću socijalnih kompetencija, zbog čega je značajno da se istražuju načini kojima savremena nastava može podsticati njihov razvoj. Ruders (2003) navodi da se kooperativnim učenjem mogu uspešno razvijati socijalne kompetencije učenika, kao što su sposobnost: saradnje sa drugima, zauzimanja perspektive druge osobe, razumevanja kako druga osoba procenjuje određenu situaciju, procene tuđih misli i osećanja i komunikacije. Radna atmosfera u kojoj učenici podražavaju jedni druge i nastoje da zajedničkim naporom ostvare postavljene zadatke odlika je kooperativnog učenja, koja doprinosi da učenje ne bude shvaćeno samo kao stalno nadmetanje za bolju ocenu i bolji uspeh u odnosu na druge. Antić (2010) naročito ističe važnost socijalne interakcije u kooperativnom učenju zbog njenog formativnog značaja u procesu sticanja znanja, dok Ivić, Pešikan, Janković i Kijevčanin (1997) ističu mogućnost formiranja važnih intelektualnih i komunikativnih sposobnosti učenika kao i stvaranje motivacije za učenje putem kooperativnog učenja.

Kooperativno učenje može, prema Rudersu (2003), doprineti i razvoju sposobnosti kritičkog mišljenja, postizanju boljih rezultata učenja i povećanju motivacije za učenjem. Kooperativno učenje doprinosi i podsticanju aktivnog učenja, jer, kako navodi Terhart (2001), grupna nastava u osnovnoj školi može sprečiti nastanak pasivne

uloge učenika. Pored očigledne razlike u odnosu na tradicionalnu nastavu u vidu formiranja grupa učenika za timski rad, kooperativna nastava bi trebalo da sadrži i druge elemente kojima utiče na dolaženje do pozitivnih rezultata nastavnog procesa. Implementiranje diskusije i aktivnog razgovora u opuštеноj radnoj atmosferi, koja podstiče aktivno učešće učenika, doprinosi efikasnom sprovođenju kooperativnog učenja (Roeders, 2003). Kooperativno učenje daleko prevazilazi pogrešno tumačenje da učenici sede zajedno u grupi i rešavaju zadatak, jer je ovo učenje u današnje vreme zasnovano na nizu teorija iz različitih oblasti, validirano je u više od 900 empirijskih istraživanja i moguće je relativno lako ga operacionalizovati (Антић, 2010). Značaju kooperativnog učenja doprinosi i činjenica da se kooperativno učenje u nastavi pokazalo kao uspešnije u odnosu na ono u kome se učenici nadmeću (Roeders, 2003; Антић, 2010).

Traganje za efikasnim oblicima nastave postalo je neophodnost u 21. veku, usled konstantnog napretka u svim oblastima nauke i umetnosti, a samim tim i povećanog obima nastavnog gradiva. Značajno je u tim nastojanjima rukovoditi se osnovnim načelima sociokulturne teorije da nastava prethodi razvitku i da je u skladu sa tim potrebno da bude osmišljena u zoni narednog razvoja učenika. Umesto gotovih znanja, u današnje vreme bi trebalo omogućiti učenicima samostalno dolaženje do rešenja u nastavi putem otkrića i u problemskoj nastavi. U cilju podsticanja uspešnog samostalnog dolaženja do rešenja, važno je inicirati i razvoj kritičkog i kreativnog mišljenja učenika. Aktivno učešće učenika na časovima potrebno je da zameni nekadašnju ulogu učenika kao objekta u nastavnom procesu i da doprinese ne samo intelektualnom razvoju učenika, već i razvoju njegove ličnosti. Važnost interakcije u razvoju pojedinaca, na koju je ukazao Vigotski (1972), naročito se ističe u savremenoj nastavi, pri čemu je kooperativno učenje vrlo korisno za podsticanje korišćenja benefita interakcije u procesu saznavanja.

Pored brojnih mogućnosti koje se u današnje vreme pružaju za sprovođenje nastave, od izuzetnog je značaja postavljanje ciljeva nastave kako bi u skladu sa njima bio izvršen adekvatan odabir sredstava za postizanje postavljenih ciljeva. Celokupna nastava trebalo bi da bude usmerena na učenika, a ciljevi nastave postavljeni tako da doprinose osamostaljivanju učenika. Radi podsticanja celoživotnog učenja, koje je neophodno u današnje vreme stalnih društvenih promena, važno je motivisati učenike za sticanje znanja od početka nastavnog procesa. Implementaciju raznovrsnih načina

podsticanja razvoja učenika značajno je sprovesti u savremenoj nastavi kako bi se uticalo na razvoj budućih aktivnih članova savremenog društva.

2.2 SAVREMENA NASTAVA KLAVIRA

Specifičnost nastave klavira kao nastavne discipline ogleda se u tome što nastava klavira nije obavezna za pohađanje i kao takva nije deo programa osnovnih škola. U Republici Srbiji postoji organizovan sistem državnih muzičkih škola u kojima se sprovodi nastava klavira, a čiji je rad uređen *Pravilnikom o nastavnom planu i programu osnovnog muzičkog obrazovanja i vaspitanja* (Службени гласник РС, 2010). Prema navedenom Pravilniku (Службени гласник РС, 2010), nastava klavira za učenike osnovnoškolskog uzrasta traje 6 godina i mogu je pohađati učenici koji u trenutku upisa nemaju više od 9 godina. Poslednjih godina u našoj zemlji su otvorene i brojne privatne muzičke škole, koje nude nastavu klavira učenicima osnovnoškolskog uzrasta, ali one ne sprovode nastavni plan i program kakav je određen za državne muzičke škole.

Pravilnikom (Службени гласник РС, 2010) je definisano da se nastava klavira odvija dva puta nedeljno u trajanju od 30 minuta za učenike od prvog do trećeg razreda osnovne muzičke škole, a za učenike od četvrtog do šestog razreda nastava klavira se odvija takođe dva puta nedeljno, ali u trajanju od 45 minuta. Navedenim Pravilnikom (Службени гласник РС, 2010) postavljen je cilj obrazovanja učenika, koji predviđa osposobljavanje učenika kako za bavljenje muzikom na osnovnoškolskom nivou, tako i za nastavak školovanja u srednjoj muzičkoj školi. Osim cilja obrazovanja, u Pravilniku su navedeni i zadaci, a kada je nastava klavira u pitanju to su:

- intenzivan i kontinuiran rad na razvoju fizioloških i psiholoških sluhovnih sposobnosti;
- upoznavanje učenika sa građom, akustičkim svojstvima i izražajnim mogućnostima klavira kao instrumenta;
- ovladavanje osnovnom tehnikom sviranja na klaviru;

- postizanje razumevanja značenja i važnosti univerzalnih muzičkih izražajnih sredstava i izgradnja sposobnosti njihove upotrebe;
- muzičko opismenjavanje;
- upoznavanje osnovnih znanja iz oblasti muzičke teorije, harmonije, kontrapunkta, muzičkih oblika i istorije muzike;
- upoznavanje literature za klavir;
- osposobljavanje za samostalno učenje i vežbanje;
- sticanje iskustva redovnog javnog nastupa;
- izgradnja navike slušanja umetnički vredne muzike;
- razvijanje estetskih muzičkih kriterijuma;
- razvijanje afirmativnih etičkih stavova prema nacionalnoj i svetskoj pijanističkoj baštini i profesiji pijaniste (Службени гласник РС, 2010, 60).

Nastava klavira u državnim osnovnim muzičkim školama u našoj zemlji je isključivo individualna. Prednost individualne nastave klavira se ogleda, pre svega, u mogućnosti da se na času posveti pažnja specifičnim potrebama učenika u pogledu razvoja tehnike sviranja i razvoja veštine interpretacije muzičkog dela. U individualnoj nastavi klavira brzina i način rada mogu se prilagoditi saznavnim sposobnostima, prethodnim znanjima i interesovanjima samo jednog učenika. Individualna nastava klavira je u našoj zemlji dominantan oblik nastave klavira na svim nivoima školovanja, iako grupna nastava ima niz pozitivnih karakteristika, pri čemu je važno istaći da sprovođenje grupne nastave klavira ne isključuje mogućnost sprovođenja i individualnog rada sa učenicima.

Grupna nastava klavira je kao oblik nastave poslednjih godina prisutna u našem muzičkom školstvu u privatnim muzičkim školama za učenike mlađeg školskog uzrasta. Ona se može sprovoditi u malim grupama do 6 učenika ili u velikim grupama od oko 30 učenika. Sa učenicima mlađeg školskog uzrasta grupnu nastavu klavira je pogodno sprovoditi u manjim grupama od 4 do 6 učenika (Fisher, 2010), a i sa aspekta kooperativnog učenja takođe se pokazalo da su grupe sastavljene od 2 do 6 učenika odgovarajuće rešenje (Kaplan & Stauffer, 1994; Roeders, 2003). „Kako bi se optimizovale razlike između učenika jedne grupe, može biti od velikog značaja spajanje

učenika različitih godišta u radne grupe” (Roeders, 2003, 94). Za organizovanje grupne nastave klavira takođe nije presudno da svi učenici budu istog godišta, ali jeste potrebno da budu u istoj fazi intelektualnog razvoja i da su na istom nivou sviranja.

Dinamično radno okruženje, koje grupna nastava klavira omogućava, znatno doprinosi kvalitetu nastavnog procesa (Pace, 1978; Burkett, 1982; Fisher, 2010). Učenici su u prilici da uče jedni sa drugima, a takođe i jedni od drugih na časovima grupne nastave klavira, pri čemu je značajno podsticati zajednički rad, a ne nadmetanje učenika. U grupnoj nastavi klavira učenici postaju članovi malog sjedinjenog kolektiva, gde kroz razmenu utisaka i uzajamnu pomoć stiču znanja (Михелис, 1962). Grupna nastava klavira omogućava učenicima da svoje sviranje uporede sa sviranjem drugih članova grupe, a ne samo sa sviranjem nastavnika, koji uvek svira bolje, što doprinosi podsticanju motivacije za dalji rad. Pohađanjem nastave klavira u grupi, učenici dobijaju i priliku stalnog javnog nastupa, jer članovi grupe predstavljaju redovnu publiku pred kojom se svira. Iskustvo javnog nastupa tako postaje deo nastavnog procesa, ali u manje stresnom okruženju, što doprinosi izgradnji samopouzdanja za javne nastupe (Fisher, 2010). Važna prednost grupne nastave klavira u odnosu na individualnu je mogućnost redovnog zajedničkog sviranja učenika u klavirskom duu, kao i kombinovanog zajedničkog sviranja, pevanja i izvođenja ritma svih učenika u grupi.

Grupna nastava klavira omogućava pogodno radno okruženje za razvoj socijalnih kompetencija učenika putem stalne interakcije sa drugim članovima grupe (Fisher, 2010). Socijalna interakcija je karakteristika školskog učenja, koja je bitna za usvajanje stručnih znanja i veština, a takođe utiče i na razvoj socijalnih kompetencija učenika (Roeders, 2003). Na časovima grupne nastave klavira učenici stiču sposobnost poštovanja različitosti i davanja pozitivnih kritika (Pace, 1978). Iako je primarni cilj nastave klavira podsticanje razvoja interpretatorskih sposobnosti učenika, za profesionalno bavljenje muzikom u 21. veku neophodan je i razvoj socijalnih kompetencija budućih pijanista i profesionalnih muzičara uopšte.

2.2.1 Nastava klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta

U našem današnjem muzičkom školstvu nastava klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta je individualna u državnim muzičkim školama, dok se u privatnim sprovodi ili individualno ili u grupi. Mihelis (1962) ističe da je u nastavi klavira sa početnicima mlađeg školskog uzrasta neophodno prvo raditi grupno u trajanju od najmanje dva meseca, jer je takav oblik rada najracionalniji. Početnu nastavu klavira za učenike mlađeg školskog uzrasta karakteriše upoznavanje učenika sa klavirom kao instrumentom i osnovama sviranja i muzičkog opismenjavanja, što se može uspešno sprovesti u radu sa malim grupama učenika. Korisnost individualne nastave klavira u radu sa početnicima mlađeg školskog uzrasta dolazi do izražaja ukoliko je neki učenik izuzetno talentovan i zainteresovan za sviranje ili ako učenik ima velikih poteškoća u savladavanju nastavnog gradiva. Prednost individualne nastave klavira u radu sa početnicima mlađeg školskog uzrasta ogleda se u maksimalnoj posvećenosti specifičnim izvođačkim potrebama učenika, dok je prednost grupne nastave razvoj socijalnih kompetencija, priprema za javni nastup i zajedničko sviranje učenika. Individualna i grupna nastava klavira mogu se uspešno kombinovati u radu sa početnicima mlađeg školskog uzrasta, kako bi se optimalno pristupilo kompletnom razvoju učenika kao interpretatora i kao ličnosti.

Nastava klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta trebalo bi da bude usklađena sa uzrastom učenika (Šćapov, 1963; Кршић, 2007) i da se osloni na njihova prethodna znanja, kao što su dečje pesme (Михелис, 1962; Timakin, 1984; Кршић, 2007). Zahvaljujući celovitim i jasnim melodijama pesama, kao i literarnom tekstu pesme, kod dece se javlja istinski interes za muziku zahvaljujući emotivnom doživljaju ili slikovnoj predstavi koju pesme pobuđuju i podstiče se usvajanje saznanja o različitostima karaktera muzičkih dela (Timakin, 1984). Timakin (1984) naročito ističe važnost shvatanja muzičkih dela od celine ka detaljima i od spoznaje o sadržajima i karakteru dela ka građi muzičkog dela. U početnoj nastavi muzike potrebno je da učenici usvajaju znanja na osnovu jednostavnih, ali dobro osmišljenih primera, u kojima će poređenjem sličnih ili suprotnih muzičkih pojava izdvojiti određene elemente, kao što su visina, jačina, tempo, registar i razmotriti njihova svojstva (Михелис, 1962).

Vokalno i instrumentalno reprodukovanje po sluhu treba da prethodi muzičkom opismenjavanju u početnoj nastavi muzike i da se ton kao pojava usvoji pre note kao simbola za zapisivanje tona (Михелис, 1962; Radičeva, 1997). Značajno je obezbediti važno mesto teoriji muzike u početnoj nastavi klavira, ali ne samo putem verbalnog učenja pojmova, već i pomoću doživljaja (Кршић-Секулић, 2007). U početnoj nastavi klavira korisno je sistematski i paralelno razvijati kod učenika i sposobnost čitanja sa lista i opažanja celokupnog notnog teksta, kao i razvoj sluha i pijanističke tehnike (Timakin, 1984). Potrebno je da zadaci za čitanje s lista u nastavi klavira za učenike mlađeg školskog uzrasta budu zasnovani na primerima koji su po težini na nivou sviranja učenika ili su malo lakši (Кршић, 2007). Neophodno je da razvoj tehnike sviranja već u početnoj nastavi klavira bude povezan sa muzičkim razvojem učenika, kako tehnika sviranja ne bi bila shvaćena kao cilj sviranja, već kao sredstvo (Hofman, 1986). Rukovodeći se činjenicom da je učenicima mlađeg školskog uzrasta svojstveno konkretno mišljenje, zadaci u nastavi klavira trebalo bi da budu neposredno izraženi u zvuku, tempu, ritmu i odgovarajućim sviračkim pokretima (Timakin, 1984), što se odnosi na zadatke iz svih navedenih oblasti muzičkog razvoja.

Svi elementi razvoja budućih pijanista imaju za cilj da omoguće kvalitetnu interpretaciju različitih muzičkih dela. Interpretacija je zvučna realizacija muzičkog dela (Кршић, 2007), čiji kvalitet zavisi od stepena izvođačke realizacije izražajnih elemenata muzike. Osnovni stav izvođačke estetike je otkrivanje slikovito-emocionalnog sadržaja muzičkog dela, na kome se zasniva rešavanje izvođačkih zadataka i razvoj izvođačke tehnike (Михелис, 1962), a koji je neophodno negovati već u početnoj nastavi klavira. „Izražajnost izvođenja, izražajna artikulacija melodije i muzičke fraze zadaci su koji se postavljaju pred učenika već pri prvom njegovom sviranju na klaviru” (Михелис, 1962, 49). Proces početnog rada na novoj kompoziciji u nastavi klavira za učenike mlađeg školskog uzrasta Šćapov je podelio u sedam koraka:

1. kucanje ritmičkog crteža i usmena analiza ritmike;
2. imenovanje nota, koje može biti dopunjeno i imenovanjem intervala;
3. upoznavanje klavijaturnog crteža;
4. solfediranje;
5. navođenje prstoreda;

6. usmena analiza artikulacije;
7. čitanje svih oznaka (Šćapov, 1963, 51–53).

U savremenoj nastavi klavira potrebno je podržati inicijativu učenika za sviranjem pesama ili kompozicija koje ne spadaju u obavezno školsko gradivo, a koju naročito početnici mlađeg školskog uzrasta imaju potrebu da sviraju, dok stariji učenici, usled tehničke sputanosti, često odustaju od sviranja dodatnih kompozicija (Кршић, 2007). Kršić (2007) takođe predlaže da se već sa početnicima mlađeg školskog uzrasta neguje improvizacija na časovima klavira, u cilju podsticanja kreativnosti, kao i razvoja sluha, muzikalnosti i pijanističke spretnosti. Glavni elementi čiji je razvoj potrebno podsticati u nastavi klavira sa početnicima mlađeg školskog uzrasta, prema Kršić, su:

1. ljubav prema muzici;
2. prirodnost, sloboda i logika pokreta sviranja;
3. precizne ritmičke predstave;
4. muzičko pismo;
5. muzikalno izražavanje;
6. jedinstven muzički i tehnički razvoj učenika;
7. radne navike;
8. kontrola zvuka i samokontrola;
9. domaći zadaci sa objašnjenjima za realizaciju;
10. analiza muzičkih oblika on najmanjih vežbi;
11. uputstva o učenju napamet (Кршић, 2007, 114).

Mogućnost zajedničkog sviranja u grupnoj nastavi klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta znatno doprinosi kvalitetu nastave. Klavirski duo, u kome učenici sviraju za jednim klavirom u 4 ruke, doprinosi razvoju interpretatorskih i opštih muzičkih sposobnosti učenika. Puno zvučanje instrumenta pri sviranju klavira u 4 ruke oduševljava decu (Михелис, 1962) i podstiče učenika na usavršavanje čitanja nota (Михелис, 1962; Timakin, 1984).

Uzevši u obzir razvojne karakteristike učenika mlađeg školskog uzrasta i uz činjenicu da je početnicima u sviranju klavira sve u vezi sviranja novo i nepoznato, a da

su mnogi prvi put imali priliku da vide klavir upravo na prvom času, pažnja početnika na časovima klavira nije dugotrajna. Za osveženje i podizanje dečje pažnje na časovima klavira potrebno je praviti pauze u radu (Михелис, 1962; Кршић, 2007), a vrlo je korisno i inkorporiranje osmišljenih i interesantnih zadataka (Тимакин, 1984). Aktivna pažnja učenika mlađeg školskog uzrasta u nastavi klavira može biti podstaknuta i sprovođenjem raznovrsnih aktivnosti iz oblasti sviranja i razvoja opštih muzičkih sposobnosti, kao i korišćenjem prelaznih aktivnosti. Prelazne aktivnosti koje mogu biti korisne u radu sa učenicima mlađeg školskog uzrasta su: vežbe za ritam, slušanje nastavnikovog izvođenja, koračanje i vežbe za postavku ruke (Кршић, 2007). Različite igre takođe mogu biti važna prelazna aktivnost u nastavi klavira namenjenoj početnicima mlađeg školskog uzrasta, kako rad na raznim elementima interpretatorskog razvoja ne bi doveo do zamora i gubitka pažnje.

Nastava klavira se u državnim muzičkim školama u našoj zemlji održava dva puta nedeljno, a potrebno je da sviranje klavira bude svakodnevna aktivnost učenika, kako bi bio omogućen razvoj izvođačkog aparata, tehnike sviranja i usvajanja nastavnog gradiva. Za postizanje ciljeva nastave i uspešno sprovođenje zadataka u nastavi klavira, vežbanje učenika kod kuće podjednako je bitno kao i rad na času. Vežbanje klavira ne bi trebalo da bude samo sebi cilj, već da bude usmereno ka postizanju jedinstva između zamisli izvođača i tehničkih navika (Михелис, 1962). Motivisanost učenika za vežbanje i sviranje je veća kada učenik ima lični afinitet prema kompozicijama koje svira, zbog čega je potrebno aktivno uključiti učenika u proces odabira kompozicija za sviranje. Domaći zadaci namenjeni učenicima mlađeg školskog uzrasta treba da budu veoma precizno određeni (Šćapov, 1963), a važan deo nastave klavira trebalo bi da bude posvećen poučavanju učenika o načinima samostalnog rada za instrumentom (Šćapov, 1963; Timakin, 1984; Кршић, 2007). Zadaci za samostalan rad učenika kod kuće trebalo bi da budu osmišljeni u skladu sa uzrastom i sposobnostima učenika u cilju samostalnog utvrđivanja pojmova i postupaka rađenih na času (Кршић-Секулић, 2007).

Celokupna nastava klavira za učenike mlađeg školskog uzrasta potrebno je da doprinese usvajanju i razumevanju pojmova, kao i efikasnosti i trajnosti učenja, pri čemu je najvažnije u nastavi slediti princip sistematičnosti i postupnosti (Кршић, 2007). U nastavi klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta važno je rukovoditi se i načelom

čestih ponavljanja, kako bi učenici dobili dovoljan broj objašnjenja u odnosu na uzrast i nivo sviranja. Učenicima mlađeg školskog uzrasta značajno je obraćati se kratkim i gramatički prostim rečenicama (Šćapov, 1963) u cilju postizanja razumevanja nastavnih sadržaja. Odabirom i sekvenciranjem nastavnih sadržaja u skladu sa razvojnim karakteristikama učenika mlađeg školskog uzrasta može se postići optimalan muzički razvoj svakoga od njih.

2.2.2 Nastava klavira iz perspektive savremene nastave

Pijanizam se iz godine u godinu veoma razvija, usled čega se u savremenom pijanizmu od izvođača očekuje izuzetna tehnička pripremljenost i originalan koncept pri interpretiranju muzičkih dela. Tradicionalna nastava klavira utiče uglavnom na razvoj tehnike sviranja, što je neodgovarajuće u odnosu na zahteve savremenog pijanizma, zbog čega je potrebno uneti inovacije u nastavu klavira koristeći načela savremene nastave uopšte. Nastava klavira, kao pokretač razvoja učenika, treba da omogući samostalnost učenika u dolaženju do rešenja učenjem putem otkrića i rešavanja problema, kao i podsticanjem razvoja kritičkog i kreativnog mišljenja učenika. U nastavi klavira koja se sprovodi u grupi može se primenom kooperativnog učenja dodatno doprineti razvoju učenika. Svi inovativni procesi u nastavi klavira korisno je da budu zastupljeni već u nastavi namenjenoj početnicima mlađeg školskog uzrasta, kako bi razvoj učenika od početka školovanja bio usmeren na stvaralački, a ne na čisto reproduktivni princip rada i sviranja.

U savremenoj nastavi klavira potrebno je razvijati kritičko i kreativno mišljenje učenika u cilju postizanja interpretatorskog i ličnog razvoja učenika. Profesionalno bavljenje pijanizmom zahteva sposobnost evaluiranja sopstvenog i tuđeg sviranja, kao i jedinstvenost u izvođenju muzičkih dela, zbog čega je razvoj kritičkog i kreativnog mišljenja učenika neophodno podsticati u savremenoj nastavi klavira. Podsticanje razvoja kritičkog i kreativnog mišljenja učenika u kontekstu bogate pijanističke literature značajno je i u odnosu na činjenicu da cilj nastave klavira nije samo školovanje budućih pijanista, već i muzičara drugih profila, kao i školovanje buduće koncertne publike.

U domenu podsticanja razvoja kritičkog mišljenja, važno je podsticati učenike da analiziraju sastavne elemente kompozicije za sviranje, potom da aktivno slušaju interpretaciju i da na kraju sprovedu evaluaciju interpretacije. Razmatranje karakteristika muzičkog dela koje utiču na interpretaciju kao i evaluacija interpretacije mogu se uspešnije sprovoditi na časovima grupne nastave klavira, nego na časovima individualne nastave, zbog većeg broja različitih izvođenja, koja služe kao primeri za evaluaciju. Podsticanjem učenika grupne nastave klavira da aktivno slušaju sviranje drugih članova grupe u domenu tačnosti notnog teksta, ritma, dinamike, fražiranja, pedaliziranja i drugih elemenata interpretacije muzičkog dela, a potom i da formulišu kritiku i sugestiju za poboljšanje izvođenja, utiče se na razvoj kritičkog mišljenja učenika (Fisher, 2010).

Pored razvijanja sposobnosti evaluacije sviranja drugih, izuzetno je važno da učenici u nastavi klavira steknu sposobnost samoevaluacije. Razvoj sluha doprinosi razvoju sposobnosti učenika da svira i kritički prati ono što je odsvirao (Кршић-Секулић, 2007). Podsticanje sposobnosti samoevaluacije može se ostvariti zadacima za improvizaciju (Moore, 1990; Robinson, Bell & Pogonowski, 2011). Prvenstveni cilj improvizacije je razvoj kreativnosti, a razmatranje kvaliteta improvizacije dovodi do razvoja kritičkog mišljenja i sposobnosti samoevaluacije. Uzimajući u obzir činjenicu da učenici više vremena provode u samostalnom vežbanju sviranja klavira kod kuće, nego na časovima klavira, jasno je da je samoevaluacija jedna od najbitnijih sposobnosti koju je potrebno razviti kod učenika.

Webster (Webster, 1990) smatra da je razvoj kreativnosti veoma važan element celokupnog muzičkog obrazovanja. „Kreativnost je sposobnost fleksibilnog korišćenja stečenog znanja, sposobnost strukturiranja i integrisanja znanja na različite načine, a koji mogu voditi ka novim jedinstvenim rešenjima” (Roeders, 2003, 17). Iz perspektive savremene nastave, razvoj kreativnosti je važan preduslov postizanja ciljeva nastave koji pripremaju učenika za budući život. Razvoj kreativnosti na časovima instrumenta često se podrazumeva kao sastavni deo nastavnog procesa, međutim, u nastavnoj praksi to nije uvek slučaj, već je češća pojava da se od učenika traži samo sprovođenje u delo instrukcija dobijenih od nastavnika. Tradicionalna nastava klavira u tom pogledu trebalo bi da se znatno menja, kako bi svaki učenik dobio priliku da sviranjem izrazi svoje viđenje muzičkog dela koje interpretira.

Razvoj kreativnog mišljenja muzičara može se podstaći implementacijom zadataka za improvizaciju (Webster, 1990; Campbell, 1990; Moore, 1990; Brophy, 2001; Кршић, 2007; Robinson, Bell & Pogonowski, 2011) i komponovanje (Hofman, 1986; Webster, 1990; Campbell, 1990; Moore, 1990; Brophy, 2001; Robinson, Bell & Pogonowski, 2011). Obe navedene vrste zadataka za razvoj kreativnog mišljenja u kontekstu muzike predstavljaju samostalno kreiranje muzičkog dela, pri čemu je improvizacija stvar trenutka i predstavlja rešavanje zadatka u samoj nastavnoj situaciji, dok je komponovanje proces čiji se rezultat zapisuje. Improvizacija bi trebalo da bude sastavni deo muzičkog obrazovanja svih učenika već od predškolskog uzrasta, jer je to aktivnost koja sintetizuje veštine slušanja, analiziranja i sviranja (Kratu, 1991). Razvijanje sposobnosti improvizacije može se sprovesti u sedam postupnih koraka, a to su:

1. istraživanje;
2. improvizacija usmerena na proces;
3. improvizacija usmerena na ishod;
4. tačna improvizacija;
5. strukturirana improvizacija;
6. stilizovana improvizacija;
7. lična improvizacija (Kratu, 1991, 37–38).

Prilikom kreiranja muzičkih aktivnosti za razvijanje sposobnosti improvizacije, potrebno je uzeti u obzir uzrast i prethodno znanje učenika (Kratu, 1991), jer se usmerenost učenika u procesu improvizacije menja sa njegovim uzrastom (Brophy, 2001). Za učenike mlađeg školskog uzrasta vrlo su korisni zadaci za imitaciju, kao prvi korak ka razvijanju sposobnosti improvizacije (Brophy, 2001). Učenicima mlađeg školskog uzrasta važno je omogućiti da u postupku improvizovanja povežu muzičke karakteristike kao što su: visina tona, jačina i brzina sviranja, ritam i melodija sa pojmovima bliskim njihovom uzrastu i okruženju. Improvizacija kao zadatak za učenike mlađeg školskog uzrasta može biti zasnovana na zadatom tonu, tonalitetu, vrsti takta, karakteru kompozicije (Кршић, 2007). Improvizacija učenika mlađeg školskog uzrasta može biti usmerena i na proces i na ishod, jer za razliku od odraslih muzičara, koji

improvizaciju shvataju kao kreiranje produkta za slušaocе, učenici mlađeg školskog uzrasta mogu doživeti improvizaciju i kao lično ispitivanje mogućnosti kreiranja muzike i kao stvaranje dela koje će drugi slušati (Kratuѕ, 1991). Inspiracija za improvizaciju učenika mlađeg školskog uzrasta mogu biti razne pesme, priče ili igre (Кршић, 2007; Brophy, 2011), koje se prvo mogu interpretirati kroz govor i pokrete tela, a potom i na instrumentu (Brophy, 2011). U cilju podsticanja kreativnosti učenika mlađeg školskog uzrasta, potrebno je sprovoditi u nastavi i muzičke igre (Burkett, 1982).

Savremena nastava klavira trebalo bi da omogući učenicima aktivnu ulogu u nastavnom procesu u cilju postizanja bolje interpretacije učenika i trajnijeg usvajanja znanja. Sviranje klavira zahteva konstantan rad na usavršavanju tehnike sviranja, zbog čega je čest primer u nastavnoj praksi da su časovi klavira zapravo vežbanje sa učenikom i predstavljaju *dril* u kome nastavnik postavlja zahteve, a učenik ih ispunjava. Jednosmernost takvog procesa nastave i posmatranje učenika kao objekta u nastavnom procesu nije adekvatna, kako iz perspektive savremene nastave, tako i sa aspekta savremenog pijanizma. Sviranje klavira nije samo manuelna radnja, već zahteva visok stepen promišljanja o načinu na koji će se pristupiti sviranju kompozicije, a potom i prilikom samoevaluacije odsviranog. Podsticanje aktivnog stremljenja ka izvodaštvu predstavlja glavno načelo pravilnog pristupa učenika sviranju klavira, pri čemu je neophodno da nastava klavira bude stvaralački proces u kome je učenik aktivan učesnik (Timakin, 1984). Potrebno je da učenik bude aktivan u nastavi klavira, da svesno usvaja znanja i primenjuje ih i da povezuje teoriju sa izvodačkom praksom (Кршић, 2007). U savremenoj nastavi klavira neophodno je da učenici budu aktivno uključeni u nastavni proces od početka svog školovanja. Aktiviranje učenika mlađeg školskog uzrasta na časovima klavira može se postići raznovrsnim pitanjima, nalogima i zadacima iz domena razvoja sluha, muzičke pismenosti, tehnike sviranja, karakteristika kompozicija za sviranje, procene kvaliteta izvođenja zadatih kompozicija. Podsticanje aktivnog mišljenja učenika korišćenjem raznovrsnog repertoara za sviranje neophodno je već u radu sa početnicima mlađeg školskog uzrasta (Михелис, 1962). Osim sviranja, na časovima klavira je važno negovati i aktivno slušanje, a vrlo je korisno tom prilikom podsticati učenike i na sprovođenje zadataka koji ne uključuju korišćenje instrumenta. Korišćenje cele učionice u nastavi klavira, a ne samo sedenje za instrumentom tokom celog trajanja

časa, može biti vrlo korisno u prelaznim aktivnostima u cilju aktiviranja pažnje učenika. Diferenciranje zadataka naročito je pogodno za sprovođenje u grupnoj nastavi klavira, gde je sviranje jednog od učenika iz grupe prilika ostalim uenicima da za to vreme sprovedu druge zadatke u domenu ritma, sluha i evaluacije sviranja.

Značaj učenja putem otkrića u savremenoj nastavi uveliko je poznat, usled čega je značajno razmotriti taj proces učenja u kontekstu nastave klavira. Podsticanje učenika da samostalno dolaze do rešenja, uz vođenje nastavnika i korišćenjem zadataka sekvenciranih u skladu sa uzrastom učenika, odlična je priprema za bavljenje izvođaštvom. Oduvek je bilo izuzetno važno da pijanisti poseduju originalnost u izvođenju, dok je u 21. veku to postala neophodnost usled ogromnog napretka tehnike sviranja i velikog broja pijanista koji tehnički besprekorno sviraju. U cilju školovanja pijanista koji svojom originalnošću daju doprinos savremenom pijanizmu, važno je i da nastavni proces od početka školovanja usmerava učenike na samostalno tumačenje karakteristika muzičkih dela i donošenje odluka o načinu interpretiranja muzičkih dela. Samostalni muzički izraz je zadatak za početnika u sviranju klavira, isto kao i za priznatog izvođača (Coats, 2006). Tradicionalna nastava klavira, u kojoj isključivo nastavnik određuje na koji način će kompozicije biti odsvirane, pri čemu učenik biva ocenjen kao dobar ili loš izvođač u odnosu na stepen sprovedenosti u delo nastavnikovih instrukcija, trebalo bi da bude zamenjena nastavom u kojoj učenik biva podstaknut da sam dolazi do interpretatorskih rešenja. Samostalno dolaženje do rešenja eksperimentisanjem u okviru aktivnosti koje podstiču učenje putem otkrića dovodi do trajnije usvojenog znanja u nastavi klavira nego sprovođenje u delo uputstava dobijenih od nastavnika (Fisher, 2010).

Problematizovanje nastavnih sadržaja važno je inkorporirati u savremenu nastavu klavira u cilju podsticanja kreativnog pristupa sviranju, nasuprot mehaničkom reprodukovanju kompozicija. Shvatanje suštine muzičkog dela koje se svira vrlo je kompleksno, jer je potrebno sa više aspekata posmatrati delo, zbog čega je osamostaljivanje učenika u procesu dolaženja do saznanja pravi put koji vodi ka kvalitetnoj i jedinstvenoj interpretaciji. Podsticanje učenika da rešavanjem problema dolaze do saznanja neophodno je da bude u skladu sa razvojnim karakteristikama uzrasta učenika. U cilju postizanja uspešnog rešavanja problema u kontekstu nastave klavira,

potrebno je sprovesti četiri koraka: identifikaciju problema, definiciju problema, eksperimentisanje i verifikaciju (Coats, 2006; Fisher, 2010). Osim samog rešenja, u problematizovanoj nastavi klavira veoma je važan i proces dolaženja do rešenja u kome učenik uočava muzičke pojave i interpretatorske probleme, a zatim donosi odluke na koji način će pristupiti eksperimentisanju u skladu sa uočenim i definisanim pojavama i problemima.

Proces rešavanja problematizovanih zadataka na časovima klavira doprinosi i boljem razumevanju načina pravilne pripreme kompozicija za sviranje. Razumevanje procesa pripreme kompozicija važno je i zbog samostalnog vežbanja učenika kod kuće, jer je česta pojava da učenici nepravilno vežbaju kod kuće i pored saveta nastavnika o načinu vežbanja zadatih kompozicija, što kao rezultat ima lošu interpretaciju kompozicija. Samostalnim uočavanjem koji načini sviranja dovode do dobrih rezultata, a koji nisu adekvatni, učenici u procesu rešavanja problematizovanih zadataka stiču saznanja značajna i za samostalno vežbanje kod kuće. Razvoj kritičkog mišljenja u cilju postizanja sposobnosti samoevaluacije važan je i za rešavanje problematizovanih zadataka, jer je potrebno pratiti tok rešavanja zadatka i izvršiti samoevaluaciju procesa dolaženja do rešenja kao i kvaliteta interpretacije krajnjeg rešenja. Razvoj kreativnog mišljenja učenika takođe je povezan sa problemskom nastavom, jer su zadaci za improvizaciju namenjeni razvoju kreativnosti, a ujedno su to problematizovani zadaci u kojima učenik samostalno dolazi do rešenja. Zadacima u kojima su učenici podstaknuti da rešavajući muzički problem stvore novo delo razvija se i kreativno mišljenje i sposobnost rešavanja problema (Webster, 1990).

Posmatrano iz perspektive savremene nastave, kooperativno učenje se može vrlo uspešno sprovesti na časovima grupne nastave klavira. Kooperativno učenje doprinosi postizanju ciljeva učenja kako u domenu razvoja muzičkih i interpretatorskih sposobnosti, tako i u domenu razvoja socijalnih kompetencija učenika putem interakcije (Kaplan & Stauffer, 1994). Podsticanje kooperativnog, a ne kompetitivnog načina rada na časovima grupne nastave klavira može dati pozitivne rezultate (Coats, 2006). Pohađajući nastavu klavira u malim grupama, učenici mogu kroz diskusiju dolaziti do saznanja, razmatrajući zajedno interpretatorske probleme sa kojima se suočavaju i istražujući rešenja učenjem putem otkrića (Fisher, 2010). U kooperativnom učenju u grupnoj nastavi

klavira značajno je podsticati učenike da uočavaju karakteristike sviranja ostalih članova grupe i učestvuju u zajedničkoj razmeni mišljenja o uočenim karakteristikama. Pored veštine samoevaluacije, u nastavi klavira je važno razvijati i veštinu evaluacije sviranja drugih, kako bi se iz uočenih pozitivnih i negativnih odlika sviranja drugih izvukle pouke i formirale ideje korisne za sopstveno sviranje. Podsticanje veštine evaluacije u kooperativnom učenju na časovima grupne nastave klavira trebalo bi da bude propraćeno i podsticajima za adekvatno formulisanje konstruktivne kritike. Osim razvoja kritičkog mišljenja i davanja konstruktivnih predloga u vezi sa razvojem interpretacije, kooperativno učenje može biti zasnovano i na zadacima usmerenim na razvoj opštih muzičkih sposobnosti učenika. Zadaci za razvoj sluha i ritma vrlo su korisni za sprovođenje u grupnoj nastavi klavira, pri čemu mogu biti kombinovani sa sviranjem, tako da jedan učenik svira klavir, a ostali ga prate pevanjem, davanjem ritma ili pokretima, što postaje zajedničko izvođenje određenog muzičkog dela. Aktivno učešće svih članova grupe u sprovođenju zadatka u kome svaki član grupe ima različitu ulogu veoma je značajno za kooperativno učenje u grupnoj nastavi klavira (Fisher, 2010).

Cilj savremene nastave klavira je postizanje samostalnosti učenika kako u nastavnom procesu, tako i na sceni. Samostalan rad učenika utiče na ukupan razvoj, stvaralački napredak i uspeh učenika, kao i na produktivnost časova klavira, zbog čega je važno razvijati kod učenika sposobnost da samostalno i svesno opažaju i usvajaju muziku (Михелис, 1962). U grupnoj nastavi klavira takođe je potrebno podsticati samostalnost učenika, a da se istovremeno svaki učenik oseća uspešno i uključeno (Benson, 2000), dok je u individualnoj nastavi klavira potrebno da bude ostavljeno dovoljno prostora učeniku na časovima za samostalan rad (Šćapov, 1963; Hofman, 1986). Podsticanje razvoja kritičkog, kreativnog i analitičkog mišljenja učenika dovodi do njegovog osamostaljivanja u bavljenju muzikom (Robinson, Bell & Pogonowsky, 2011). Osposobljavanje učenika za samostalan rad neophodno je podstaći analizom i tumačenjima u sledećim oblastima:

1. tekst i tehnički činiooci;
2. fraze;
3. forma kompozicije, harmonska i melodijska kretanja;
4. prstored;

5. kvalitet tona, muzički sadržaj i umetničko izražavanje;
6. obeležja stila;
7. ukrasi;
8. slušna kontrola i samokritika;
9. uputstva za vežbanje;
10. stvaranje radnih navika (Кршић, 2007, 26).

Nastava klavira u današnje vreme trebalo bi da bude usmerena na učenika, a ne prvenstveno na usvajanje nastavnog gradiva. U procesu nastave klavira važno je podsticati intelektualni i moralni razvoj učenika (Šćapov, 1963). Cilj nastave klavira nije postizanje tehničkog savršenstva i brzine, već težnja ka razvoju muzičara koji koristi svoj um i osećaj (Hofman, 1986). Nastava muzike, koja je prevashodno zasnovana na razvojnim muzičkim karakteristikama učenika, treba da istovremeno bude usmerena na podsticanje interesovanja učenika za muziku, aktivno sviranje i stimulisanje estetskog razvoja (Đurđanović, 2015). Savremena nastava klavira može, u skladu sa principima savremene nastave i razvojem savremenog pijanizma, da omogući učenicima ne samo razvoj tehničkih i muzičkih sposobnosti, već i razvoj socijalnih kompetencija, evaluacije, samoevaluacije, kreativnosti, kooperativnosti, samostalnosti u procesu sviranja i muzičkog promišljanja.

2.3 UDŽBENICI

Važnost udžbenika kao faktora nastave zasniva se na činjenici da je reč o obaveznim školskim knjigama u kojima su prezentovani nastavni sadržaji određene naučne ili umetničke oblasti, usklađeni sa nastavnim planom i programom (Poljak, 1980; Zujev, 1988; Коцић и Требјешанин, 2001; Бојовић, 2003; Шпановић, 2003; Lazarević, 2004; Kundačina i Bandur, 2007; Ивић и сар., 2008; Španović i Bogosavljević, 2013). Osim toga, udžbenici u nastavnoj praksi vrlo često predstavljaju i jedina nastavna sredstva koja su dostupna svim učenicima (Ивић и сар., 2008). Važnost udžbenika sastoji se i u tome što udžbenik kao posebna vrsta knjige modeluje kulturno iskustvo

deteta (Ивђић, 2001; Плут, 2003; Пешић, 2005b; Матејевић и Васковић, 2011) и утиче на изградњу културе служенја књигом (Ивић, 1976а; Шпановић, 2003; Ивић и сар., 2008).

При креирању удџбеника неопходно је уважити развојне карактеристике узроста ученика којима је удџбеник намењен (Ивић, 1976b; Ornstein, 1994; Требјешанин, 2001а; Шпановић, 2003; Бојовић, 2003; Лазаревић, 2001а; Lazarević 2004; Пешић, 2005а; Ивић и сар., 2008). Рукводећи се сазнајним способностима ученика, потребно је одредити обим и ниво градива које ће бити представљено у удџбенику, а затим и начин на који ће то градиво бити представљено ученицима. Само удџбеник који је креиран у складу са сазнајним способностима ученика може бити користан и када га ученици користе без помоћи одраслих.

Неопходно је да научна и уметничка знања која се презентују у удџбеницима буду релевантна и у складу са наставном облашћу за коју су намењена. Обавеза при избору научних знања, која ће бити уградена у удџбеник, је да буду тачна (Плут, 2003; Ивић и сар., 2008) и актуелна (Ивић и сар., 2008), а то се такође односи и на уметничка знања. Веома је важно да начин презентовања одабраних научних и уметничких знања буде усклађен са развојним карактеристикама ученика, као и са начинима дотађенја до сазнања специфичним за област коју представљају.

Неопходно је, такође, обезбедити и подстицање формирања веза нових са постојећим знањима у савременим удџбеницима (Ивић, 1976а) због чега је већ при креирању удџбеника потребно узети у обзир претходна знања ученика (Ивић, 1976b; Ornstein, 1994; Требјешанин, 2001а; Шпановић, 2003; Ивић и сар., 2008). Задатак је савремених удџбеника да подстичу успостављање веза академских знања и знања из свакодневног живота (Ивић и сар., 2008) и личних искустава ученика (Ornstein, 1994; Pingel, 2010). Повезивање научних и искуствених знања у удџбеницима значајно је у циљу подстицања дубљег разумевања стварности (Требјешанин, 2001а; Лазаревић, 2001b).

У савременим удџбеницима потребно је представити ученицима систематична и повезана знања из одређених области (Требјешанин, 2001а). Осим одређених сазнања, корисно је приказати и детаљније објаснити у удџбеницима начине на који су научници дошли до својих научних резултата (Ивић, 1976b; Лазаревић и Шефер, 2001; Пешић, 2005а) како би ученици могли да стекну увид у процес дотађенја до сазнања. „Упознавањем пута

dolaženja do naučnih rezultata, eksperimentalnih i misaonih procesa u većoj meri razvijamo naučno mišljenje nego upoznavanjem gotovih znanja” (Шпановић, 2003, 30). Izlaganjem povezanih znanja savremeni udžbenik može omogućiti podsticanje učenja sa razumevanjem, koje omogućava trajnije usvajanje znanja u odnosu na jednostavno memorisanje informacija.

Podsticanje učenja sa razumevanjem korišćenjem udžbenika moguće je ako su znanja iz naučnih i umetničkih oblasti u udžbenicima organizovana u sisteme znanja. Izuzetno je važno da savremeni udžbenici prezentuju sistematično uređena znanja tako da pojmovi ne budu prikazani pojedinačno već organizovani u sisteme pojmova (Ivić, 1976b; Требјешанин, 2001a; Лазаревић, 2001b; Шпановић, 2003; Пешић, 2005b; Ивић и сар., 2008). Nove pojmove bi trebalo dovesti u vezu sa starim pojmovima kako bi ih, putem takve povezanosti, bilo moguće smestiti na određeno mesto u jasno koncipiranoj hijerarhiji pojmova. Ivić (1976b) navodi da je za formiranje integrisanih znanja neophodno stalno upoređivanje srodnih pojmova, a da se sistemnost znanja izgrađuje sprovođenjem operacija klasifikovanja. Prilikom inkorporiranja pojmova u udžbenike potrebno je da pojmovi budu karakteristični za nastavnu oblast (Španović, 2003), da se obezbedi i njihova sadržinska i formalna povezanost u udžbenicima, kao i mogućnost razvoja pojmova (Лазаревић, 2001b) i širenja sistema pojmova (Ivić, 1976b). Lazarević (2001b) navodi i konkretne predloge za autore udžbenika kako da uvode pojmove u udžbenike, a to je: imenovanjem, slikovnim ilustracijama, davanjem opisa i definicija.

Uvažavajući osnovna načela formiranja pojmova karakterističnih za razvojni nivo učenika, udžbenici bi trebalo da budu kreirani tako da omogućе horizontalno i vertikalno povezivanje gradiva (Плут, 2003; Ивић и сар., 2008). Uvažavajući prethodna znanja učenika i razmatrajući njihov budući razvoj, neophodno je da udžbenici omogućе nesmetan prelazak iz jednog razreda u drugi u okviru određenog predmeta. Potrebno je, takođe, uspostaviti i vezu udžbenika određenog predmeta sa udžbenicima iz drugih predmeta istog razreda u cilju povezivanja znanja iz različitih oblasti.

Osnovne zahteve po pitanju usklađenosti udžbenika sa razvojnim karakteristikama učenika, prirodom znanja naučne ili umetničke oblasti koju predstavljaju, nastavnim planom i programom, neophodno je uzeti u obzir pri kreiranju savremenih udžbenika. Pored toga, neizostavno je inkorporiranje tačnih, aktuelnih,

međusobno povezanih relevantnih znanja iz određene oblasti za koju je udžbenik namenjen. Osim navedenih neophodnih karakteristika, savremeni udžbenici bi trebalo da budu kreirani na način koji doprinosi ostvarenju ciljeva savremene nastave. Zbog svega navedenog potrebno je razmotriti ulogu i koncepciju udžbenika iz perspektive savremene nastave.

2.3.1 Udžbenici iz perspektive savremene nastave

Važnost interakcije u procesu razvoja i dolaženja do saznanja, na koju je ukazala sociokulturna teorija, odrazila se i na udžbenike, pa se tako ističe potreba ostvarivanja uspešne interakcije između savremenih udžbenika i učenika (Требјешанин, 2001a; Лазаревић, 2001b; Шпановић, 2003; Плут, 2003; Решић, 2005b; Ивић и сар., 2008). Učenje koje prethodi razvoju može biti podstaknuto upotrebom kvalitetnog savremenog udžbenika, koji omogućava uspešnu interakciju sa svojim korisnicima i time doprinosi unapređenju kvaliteta procesa usvajanja znanja. Savremeni udžbenici bi trebalo da iniciraju interakciju koja angažuje različite intelektualne aktivnosti i podstiče usvajanje strategija intelektualnog ponašanja pri čemu je, osim intelektualne provokativnosti, korisna i vizuelna atraktivnost udžbenika (Требјешанин, 2001ц). Plut (2003) ističe da udžbenik ne bi trebalo da simulira živu interakciju kojom će se takmičiti sa radom učitelja, već je potrebno da ponudi zadatke za rešavanje, problematizovane zadatke i druge elemente didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja kojima će uspostaviti interakciju učenika sa nastavnim sadržajima izloženim u udžbeniku. Interakcija učenika sa organizovanim sistemima znanja izloženim u udžbeniku predstavlja osnovni činilac sazajnog razvoja učenika u školskom uzrastu, podstiče razvoj pojmovnog mišljenja i doprinosi izgradnji trajnih i upotrebljivih znanja (Ивић и сар., 2008).

Interakcijom učenika i udžbenika podstiče se aktivno učenje učenika, koje je neophodno u savremenom obrazovanju. Ivić (1976b) smatra da bi svaki kvalitetan udžbenik trebalo kreirati tako da podržava aktivno učenje pri čemu je važno prikazivati i sam proces dolaženja do znanja i metode rešavanje problema, a ne samo rezultate i sama rešenja, zatim proces nastanka znanja kroz prikaz misaone evolucije velikog naučnika,

kao i prikaz dva suprotna mišljenja. Podsticanje aktivnog učenja kroz problematizovane nastavne sadržaje u udžbenicima dovodi do uključivanja učenika u procese eksperimentisanja, diskutovanja, dokazivanja (Ivić, 1976b). Aktivno učenje korišćenjem udžbenika može se postići navođenjem učenika da analiziraju i promišljaju o određenim situacijama (Јазаревић, 2001a). U cilju podsticanja aktiviranja učenika korišćenjem udžbenika korisno je inkorporirati zadatke koji stvaraju kognitivnu neravnotežu i iziskuju rešenje do kog se dolazi transformacijama starog znanja (Плут, 2003). Planski i didaktički oblikovana pitanja, nalozi i zadaci u savremenim udžbenicima najviše mogu doprineti podsticanju aktivne uloge učenika u procesu učenja (Ивић и сар., 2008).

Udžbenik kreiran sa ciljem podsticanja aktivnog učenja prema Iviću (1976b) sadrži sledeće aktivnosti na koje upućuje učenike:

1. postavljanje, formulisanje i reformulisanje pitanja;
2. razvijanje semantičke fluentnosti;
3. fleksibilno traženje metoda rešavanja problema;
4. pronalaženje metoda za dobijanje potrebnih informacija;
5. formulisanje raznovrsnih pretpostavki za rešavanje problema;
6. stvaranje planova za eksperimente;
7. izvođenje eksperimenata;
8. izgrađivanje stava da sve treba dokazivati i proveravati;
9. pronalaženje metoda za proveravanje;
10. razvijanje aktivnosti intelektualne razmene i diskusije sa odraslima i vršnjacima;
11. pronalaženje situacija za primenu stečenog znanja (Ivić, 1976b, 66).

Važnost aktiviranja učenika korišćenjem udžbenika odnosi se kako na odnos učenika prema usvajanju znanja tako i na odnos učenika prema samim knjigama. Ivić, Pešikan i Antić (2008) ističu da iskustvo korišćenja udžbenika doprinosi izgradnji kulture služenja knjigom, pri čemu je od posebnog značaja podsticanje učenika na aktivan i analitički odnos prema knjigama i njihovom sadržaju, zauzimanje utemeljenih stavova i primenu naučenog i stečenog znanja u ličnom i profesionalnom životu. Izgradnja analitičkog odnosa učenika prema udžbenicima i nastavnim sadržajima koji se u njima

izlažu važna je za razvoj učenika zbog čega je veoma značajno da autori savremenih udžbenika dobro poznaju mogućnosti udžbenika kao posebnog žanra knjige.

Savremeni udžbenici bi trebalo da doprinose misaonoj aktivizaciji učenika (Poljak, 1980; Zujev, 1988; Chadwick, 1990; Лазаревић, 2001а; Требјешанин, 2001б; Бојовић, 2003; Шпановић, 2003; Ивић и сар., 2008) u cilju omogućavanja učenja sa razumevanjem i podsticanja trajnog usvajanja znanja. Misaonu aktivizaciju učenika može obezbediti udžbenik koji podstiče analitičko, logičko, kritičko i stvaralačko mišljenje (Бојовић, 2003). Za savremenu nastavu su naročito važni udžbenici u kojima postoje različiti oblici misaonog aktiviranja učenika putem različitih oblika učenja, a središte misaonog aktiviranja učenika u udžbenicima nalazi se u pitanjima, nalogima i zadacima i adekvatnom didaktičkom oblikovanju nastavnih sadržaja (Ивић и сар., 2008). Udžbenici koji omogućavaju misaono angažovanje i razvoj svesti o sopstvenom misaonom angažmanu mogu se smatrati nastavnim sredstvima u funkciji razvoja ličnosti učenika (Лазаревић, 2001а).

Razvoj celokupne ličnosti učenika važan je iz perspektive razvoja aktivnih članova savremenog društva u čemu savremeni udžbenici imaju značajnu ulogu, jer kako Ivić (1976а) ističe korišćenje udžbenika jedna je od prvih samostalnih intelektualnih radnji dece. Prilikom kreiranja udžbenika, a u cilju podsticanja razvoja intelektualnih sposobnosti učenika, neophodno je uzeti u obzir mehanizam razvoja intelektualnih operacija učenika (Ivić, 1976а). Ivić (1976а) navodi da se prelaz sa konkretnih na formalne operacije kod učenika mora odraziti i na način kreiranja udžbenika menjanjem prirode intelektualnih zadataka i stvaranjem uslova za sistematičnije eksperimentisanje inkorporiranjem inventivnijih zadataka i kompleksnijih tekstova. Uvažavanje razvojnih karakteristika učenika neophodno je uzeti u obzir prilikom kreiranja savremenih udžbenika i u cilju razvoja intelektualnih sposobnosti učenika.

Pored potrebe podsticanja intelektualnog razvoja učenika, u današnje vreme postoji i potreba za podsticanjem kreativnosti učenika korišćenjem udžbenika. Lazarević i Šefer (2001) smatraju da udžbenik koji navodi učenika da razmatra, poredi, povezuje i traga može doprineti razvoju kreativnosti učenika kao i inkorporiranje učenja putem otkrića, pri čemu je potrebno da se učenicima omogući da predlažu svoja rešenja situacija prezentovanih u udžbeniku, razmatraju mogućnosti primene rešenja, postavljaju pitanja,

izrađuju male istraživačke projekte. Bitna karakteristika udžbenika koji nastoje da potpomognu razvoj kreativnog mišljenja učenika, prema Lazarević i Šefer (2001), su pitanja i zadaci koji učenike navode da stvaraju ideje putem kombinovanja, adaptiranja, zamene, izmene, eliminacije, preuređivanja ili upotrebe postojećih sadržaja na drugi način. Osim inkorporiranja pitanja i zadataka za podsticanje razvoja kreativnosti, Lazarević i Šefer (2001) predlažu i predstavljanje kreativnih procesa kojima su poznati naučnici ili umetnici došli do svojih rešenja kao još jednu meru za podsticanje kreativnosti učenika, koju bi savremeni udžbenici trebalo da sadrže.

Potreba savremene nastave je da se, osim razvoja kreativnosti, razvija i kritičko mišljenje učenika, a savremeni udžbenici bi mogli da imaju značajnu ulogu u podsticaju razvoja kritičkog mišljenja učenika (Лазаревић, 2001ц; Требјешанин, 2001а; Бојовић, 2003; Ивић и сар., 2008). Udžbenik može sadržati pitanja koja podstiču učenike na kritičko razmišljanje i evaluaciju (Требјешанин, 2001а; Лазаревић, 2001а) pri čemu pitanja mogu da ostvare svoju funkciju podsticanja kritičkog mišljenja učenika ukoliko su koncipirana tako da fokusiraju pažnju, podstiču poređenja, traže pojašnjenja, pozivaju na ispitivanje ili istraživanje, ispituju pretpostavke, podstiču traganje za razlozima i dokazima, ispituju implikacije ili posledice, ispituju ugao posmatranja, preispituju sama pitanja (Лазаревић, 2001ц). Osim raznovrsnih pitanja, korisno je da udžbenici sadrže i zadatke za zauzimanje kritičkog stava kao i problematizovane zadatke (Лазаревић, 2001ц; Ивић и сар., 2008). Rešavanje problema zadatih u udžbeniku može podstaći razvoj kritičkog mišljenja, jer se, osim strategije rešavanja problema, razvijaju i znanje i svest o sopstvenom pristupu u rešavanju problema (Лазаревић, 2001ц). Pored problemskog načina izlaganja sadržaja, korisno je uključivanje učenika u odgovarajuće samostalne aktivnosti kritičkog mišljenja uz korišćenje udžbenika, pri čemu oba načina podsticanja razvoja kritičkog mišljenja zavise od prirode predmeta i uzrasta učenika (Ивић и сар., 2008). Važan vaspitni i obrazovni cilj udžbenika je razvoj autonomne kritičke ličnosti učenika prezentovanjem modela kritičkog mišljenja i pitanjima, nalogima i zadacima kojima se traži od učenika da praktikuju kritičko mišljenje i zauzimaju kritički stav (Ивић и сар., 2008).

Potrebno je da se u savremenim udžbenicima ističe značaj kritičkog mišljenja kako bi se razvila sposobnost evaluacije učenika, gde dobar udžbenik nudi učeniku dobar

model odgovarajućeg načina evaluacije (Требјешанин, 2001a). Razvojem kritičkog mišljenja korišćenjem udžbenika utiče se i na izgradnju estetskog ukusa učenika, kao i na sposobnost procene umetničkih vrednosti (Ивић и сар., 2008). Razvoj sposobnosti evaluacije i izgradnja estetskog ukusa dva su važna ishoda razvoja kritičkog mišljenja učenika koju bi savremeni udžbenici trebalo da omoguće, a da istovremeno i zainteresuju učenike za rad.

Podsticanje motivacije učenika za učenje udžbenik može da ostvari izlaganjem problematizovanih nastavnih sadržaja (Требјешанин, 2001ц; Плут, 2003; Пешић, 2005a), povezivanjem nastavnih sadržaja sa svakodnevним znanjem i iskustvima učenika (Ивић и сар., 2008) kao i sa njihovim svakodnevним problemima i interesovanjima (Требјешанин, 2001ц), zatim raznovrsnošću prezentovanja nastavnih sadržaja (Poljak, 1980; Lazarević, 2004), podsticanjem razvoja kritičkog mišljenja učenika i kvalitetnim likovno-grafičkim oblikovanjem udžbenika (Ивић и сар., 2008). U cilju podsticanja motivacije učenika za učenje Trebješanin (2001ц) predlaže autorima udžbenika uvođenje intelektualno provokativnih sadržaja, stvaranje kognitivnog konflikta, kontekst blizak učenicima određenog uzrasta, kao i davanje zanimljivih informacija. Trebješanin (2001ц) posebno ističe važnost naslova u udžbenicima u procesu podsticanja interesovanja učenika za učenje, jer naslovi mogu da izazovu pažnju učenika i usmere ih ka sadržajima koje će učiti pri čemu naslovi u obliku pitanja, imperativni naslovi i naslovi kojima se ističe neka neobičnost imaju veću motivacionu vrednost od informativnih naslova. Pešić (2005a) smatra da se najvažniji način motivisanja učenika sastoji u inkorporiranju problematizovanog nastavnog gradiva u udžbenike, jer motivaciona vrednost udžbenika počiva na relevantnim, saznavno-izazovnim problemima čije rešavanje podržava izgradnju znanja. Podsticanjem razvoja kritičkog mišljenja učenika povećava se i unutrašnja motivacija učenika za učenjem, jer kritičko mišljenje omogućava lični odnos prema znanju zbog čega je korisno da udžbenici to omoguće, dok je potrebno znati da preterana upotreba vizuelnih sredstava na račun pedagoške efikasnosti nije dobar način podsticanja motivacije učenika (Ивић и сар., 2008). Motivaciono će na učenike delovati i udžbenik u kome se postavljaju intrigantna pitanja u osnovnom tekstu lekcije, u kome su problemi usklađeni sa uzrastom učenika, koji suočava suprotna glediša kao i stare

podatke sa novim činjenicama, omogućava učenje putem otkrića, a koji je pisan jasnim, direktnim, preciznim dijaloškim načinom pisanja usmerenim na problem (Плут, 2003).

Plut (2003) navodi šest potreba za razmatranje prilikom kreiranja udžbenika kojima se može motivaciono delovati na učenike. To su:

1. potreba za kognitivom ravnotežom i neravnotežom;
2. potreba za potvrđivanjem vlastitih kompetencija;
3. potreba za autonomijom;
4. emocionalno-socijalna potreba;
5. estetska potreba;
6. potreba za osmišljavanjem onoga što radimo (Плут, 2003, 173).

Udžbenici koji motivišu učenike na različite načine, a pre svega raznovrsnošću predstavljanja nastavnih sadržaja, doprinose procesu učenja, koji bi trebalo da bude zasnovan i na različitim vrstama znanja i oblicima učenja. U udžbenicima se najčešće javlja deklarativno znanje (Требјешанин, 2001a; Плут, 2003), a u udžbenike se, prema Требјешанин (2001a), mogu inkorporirati i proceduralna i kondicionalna znanja. Plut (2003), međutim, smatra da udžbenik nije pogodan medij za prenošenje proceduralnih znanja.

Требјешанин navodi neke od načina na koji se određene vrste znanja mogu prezentovati u udžbenicima:

1. deklarativno znanje – obrazlaganjem, objašnjavanjem, povezivanjem sa ranije stečenim znanjima i iskustvima, analogijama i metaforama;
2. proceduralno znanje – algoritimizacijom, zadacima za vežbu, povezivanjem sa deklarativnim znanjima;
3. kondicionalno znanje – ekspliciranjem kriterijuma i konvencija, primerima primene znanja (Требјешанин, 2001a, 71–74).

Pored različitih vrsta znanja, savremeni udžbenici bi trebalo da sadrže i različite oblike učenja kao što su smisljeno receptivno učenje (Ivić, 1976b; Требјешанин, 2001b; Плут, 2003), učenje putem otkrića (Ivić, 1976b; Требјешанин, 2001b), učenje po modelu (Лазаревић, 2001a; Требјешанин, 2001a). Plut (2003) ističe da je glavni vid

učenja koji bi udžbenici trebalo da sadrže smisleno receptivno deklarativno učenje, jer najbolje postavlja strukturu gradiva, najsystematičnije gradi oblast, najbrže provodi učenika kroz oblast i najekonomičniji je oblik učenja. Trebješanin (2001b) navodi da se smisleno receptivno učenje može podsticati jasnim, postupnim i povezanim izlaganjem gradiva, a naročito elementima didaktičke aparature kojima se povezuje gradivo kako u samom udžbeniku tako i sa gradivom iz drugih predmeta. Udžbenik može biti koristan i ukoliko je neophodno upotrebiti mehaničko receptivno učenje za pojedine delove gradiva, kao što je na primer učenje stručnih termina, jer u tom slučaju rasporedom nastavnih sadržaja i grafičkim oznakama ili asocijativnim ilustracijama udžbenik može doprineti procesu učenja (Требјешанин, 2001b). Trebješanin (2001a, 77) takođe smatra da udžbenici mogu da pomognu u procesu učenja korišćenjem grafičkih oslonaca kao što su boje, tačke ili asocijativne ilustracije kada je u pitanju potreba za doslovnim zapamćivanjem, dok se podsticanje učenja sa razumevanjem može postići dobro strukturiranim izlaganjem nastavnih sadržaja, isticanjem strukture, primerima, rezimiranjem, sistematizacijom, predstavljanjem različitim sredstvima, upečatljivim analogijama i metaforama, pitanjima i zadacima. Podsticanjem učenja putem otkrića korišćenjem udžbenika učenicima se omogućava povremena reinvenija znanja i time daje motivacioni podsticaj za učenje (Плут, 2003). Iako je korisno inkorporirati učenje putem otkrića u udžbenike, Pešić (2005b) ipak ističe da udžbenici ne mogu biti zasnovani samo na učenju putem otkrića, već je žanrovska snaga udžbenika u izlaganju sistematizovanih znanja. Učenje putem otkrića i učenje po modelu je prema Trebješanin (2001b) moguće inkorporirati u udžbenike korišćenjem odgovarajućih primera, pitanja i zadataka, a za učenje po modelu je korisno, osim različitih primera, izložiti i elemente za podsticanje analiziranja navedenih primera. Podsticanje učenja putem otkrića u udžbenicima moguće je putem izlaganja načina rada nekog velikog naučnika – od uočavanja problema preko traganja za rešenjem i otkrića samog rešenja sve do načina dokazivanja svojih rezultata, iznošenjem dva suprotna stanovišta jednog istog problema kako bi učenik dobio priliku da dokazuje i diskutuje o njima, a korisno je i predočiti u udžbeniku pojedinačne primere i navesti učenike da sami uoče opšta svojstva u zadatim primerima (Ivić, 1976b).

Prilikom kreiranja udžbenika potrebno je uzeti u obzir koja su znanja najvažnija za nastavnu oblast kojom se udžbenik bavi (Ivić, 1976a; Zujev, 1988; Ивић и сар., 2008), a takođe i na koji će način učenici koristiti udžbenik (Ivić, 1976a). Očekivano je da udžbenici namenjeni umetničkim predmetima sadrže modele i obrasce divergentnosti (stvaralaštva) kako bi se ukazalo na raznovrsnost mogućih rešenja i stvaranje umetničkih kriterijuma (Ивић и сар., 2008). Udžbenici za sve nastavne oblasti trebalo bi da sadrže i problematizovne nastavne sadržaje kako bi motivisali učenike i omogućili im aktivno učenje u cilju trajnog usvajanja znanja.

Podršku razvoju strategija učenika u rešavanju problema može omogućiti udžbenik koji sadrži optimalno problematizovanje nastavnih sadržaja (Ivić, 1976a; Chadwick, 1990; Лазаревић, 2001ц; Бојовић, 2003; Плут 2003; Pešić, 2005a; Ивић и сар., 2008; Španović i Bogosavljević, 2013). Inkorporiranjem raznovrsnih intelektualnih problema u udžbenike značajno se može uticati na celokupan intelektualni razvoj učenika (Ivić, 1976a) i podsticati motivisanost učenika za učenjem (Pešić, 2005a). U cilju podsticanja radoznalosti učenika korišćenjem udžbenika korisno je problematizovati nastavne sadržaje u udžbenicima i time usmeriti proces usvajanja znanja na oglede, zapažanja i druge elemente koji mogu pomoći učenicima da samostalno dođu do rešenja (Španović i Bogosavljević, 2013). Inkorporiranjem problematizovanih nastavnih sadržaja u udžbenike učenicima se omogućava da uočavanjem i definisanjem problema, stvaranjem hipoteza, evaluacijom hipoteza i kritičkim verdomanjem različitih izvora informacija za dati problem razvijaju sposobnost kritičkog mišljenja (Лазаревић, 2001ц).

Angažovanje različitih vrsta intelektualnih aktivnosti, kao što su definisanje, klasifikovanje, analiza i sinteza, interpretiranje evaluacije, dokazivanje može biti podstaknuto udžbenicima koji sadrže problematizovane nastavne sadržaje usklađene sa uzrastom učenika i prirodom nastavne oblasti za koju je udžbenik namenjen (Pešić, 2005a). Pešić (2005a) smatra da je najvažniji i najefektivniji način problematizacije udžbenika ugradnja problema u način izlaganja gradiva, jer se na taj način problematizacija prilagođava udžbeniku kao posebnom žanru knjige. Svaki udžbenički tekst trebalo bi da sadrži problem ili pitanje koje izaziva pažnju učenika i podstiče učenika na traženje odgovora (Ivić, 1976a). Osim inkorporiranja intelektualno provokativnih tekstova, učenike je potrebno voditi kroz proces rešavanja problema (Ivić,

1976a; Pešić, 2005a; Ивић и сар., 2008) različitim pitanjima, nalogima i zadacima (Pešić, 2005a; Ивић и сар., 2008), kao i sugestijama i doziranim informacijama (Pešić, 2005a). Bilo bi korisno da problemske situacije u udžbenicima budu smeštene u jasno definisani kontekst u kome bi primenom stečenog znanja iz udžbenika mogao da bude rešen neki praktični problem iz svakodnevnog života (Ивић и сар., 2008).

Inkorporiranjem problematizovanih nastavnih sadržaja u cilju podsticanja aktivnog učenja učenika i njihove motivisanosti za učenjem, udžbenik postaje usmeren na učenika, a ne samo na izlaganje nastavnog gradiva. Veoma je važno da savremeni udžbenici budu usmereni na učenike (Chadwick, 1990; Ивић и сар., 2008), jer na taj način kreirani udžbenici uspostavljaju komunikaciju sa učenicima i postaju osnovna sredstva za organizaciju procesa učenja i pedagošku interakciju, a ne samo sredstva koja konkretizuju školski program (Ивић и сар., 2008). Udžbenik bi trebalo da bude usmeren na učenika u smislu prilagođenosti udžbenika intelektualnim i motivacionim karakteristikama uzrasta učenika za koje je udžbenik namenjen kako bi se na taj način ostvarila efektivna pedagoška interakcija (Pešić, 2005a).

Tendencija savremene nastave da se učenici osamostale u procesu usvajanja znanja odrazila se i na potrebe pri kreiranju savremenih udžbenika. Španović i Bogosavljević (2013) smatraju da bi udžbenici trebalo da podstiču samoobrazovanje učenika koncepcijom udžbenika. Savremeni udžbenici mogu svojim nastavnim sadržajima i strukturom da omoguće samostalno učenje učenika, pri čemu je naročito važno da udžbenik obezbedi podsticanje različitih oblika učenja karakterističnih za nastavnu oblast za koju je namenjen (Ивић и сар., 2008). Zujev (1988) ističe da udžbenik ima vodeću ulogu u razvijanju umenja, navika i želje učenika da samostalno steknu, primene i prošire znanje, kao i da steknu iskustvo samostalne stvaralačke aktivnosti. Podsticanjem osamostaljivanja učenika korišćenjem udžbenika postiže se važan cilj u razvoju učenika kao pojedinca spremnog da preuzme aktivnu ulogu u svom budućem životu u društvu punom konstantnih promena.

2.3.2 Didaktičko oblikovanje savremenih udžbenika

Savremeni udžbenici bi trebalo da svojim nastavnim sadržajima i pre svega strukturom omoguće samostalno učenje učenika uz obezbeđeno podsticanje različitih oblika učenja karakterističnih za nastavnu oblast za koju je udžbenik namenjen (Ивић и сар., 2008). U sistematično i dosledno strukturisanom udžbeniku učenicima bi trebalo da budu jasno uočljivi elementi strukture udžbenika (Требјешанин, 2001а). Plut (2003) ističe važnost odgovarajućeg izbora razvojno relevantnih sadržaja koji su osetljivi na potrebe dece, a naročito je važno inkorporiranje raznovrsnih načina prezentovanja nastavnih sadržaja u udžbenicima, jer vezivanje novih znanja za što raznovrsnije situacije omogućuje elastičnu buduću upotrebu tih znanja. Udžbenike u celini potrebno je koncipirati rukovodeći se načelima raznovrsnosti i isticanju novog u odnosu na već poznato (Лазаревић и Шефер, 2001). Udžbenik može da ponudi i diferencirane nastavne sadržaje, uzimajući u obzir različite individualne sklonosti i ambicije učenika (Требјешанин, 2001ц). Razlike među učenicima mogu postojati u pogledu njihovih saznavnih mogućnosti zbog čega je potrebno uzeti ih u obzir prilikom prezentovanja nastavnih sadržaja u udžbenicima. Zbog toga Ivić (1976a) predlaže da udžbenici, osim obaveznih, sadrže i fakultativne delove. Neophodno je da svi nastavni sadržaji budu postupno izloženi u udžbenicima (Требјешанин, 2001а; Шпановић, 2003), što je naročito važno kada se uzme u obzir obim nastavnih sadržaja, koji je u savremenom obrazovanju predviđen za usvajanje, a samim tim i za inkorporiranje u udžbenike. U cilju adekvatnog strukturisanja nastavnih sadržaja u udžbenicima Španović (2003) predlaže redosled izlaganja nastavnih sadržaja od uvođenja u temu i izlaganja sadržaja do rekapitulacije i izvođenja zaključaka.

Prema savremenim shvatanjima udžbenici imaju ne samo transmisivnu, već razvojno-formativnu ulogu (Ивић и сар., 2008; Антић, 2016), koja može biti omogućena odgovarajućom didaktičkom aparaturom udžbenika, a ima za cilj da aktivira učenika u procesu učenja (Poljak, 1980; Бојовић, 2003; Ивић и сар., 2008). Prema Španović (2003) didaktičku aparaturu udžbenika čine: sistem pitanja i zadataka, ilustrativno-grafički materijali, rečnici, preporuke, uputstva. Odgovarajućom didaktičkom aparaturom i nastavnim sadržajima udžbenik omogućava, ali i olakšava učenicima usvajanje znanja,

pomaže im u konstrukciji sopstvenih znanja, kao i u razvoju novih intelektualnih umenja, razvoju mišljenja i rešavanja problema, razvoju sistema pojmova (Ивић и сар., 2008). Didaktičku aparaturu čine sve strukturalne komponente koje su planski i sa ciljem unete prilikom konstrukcije udžbenika kako bi se učenicima olakšao proces učenja, a žanrovska različitost udžbenika u odnosu na ostale knjige ogleđa se upravo u korišćenju didaktičke aparature u udžbenicima (Ивић и сар., 2008). Karakteristika udžbenika koja omogućava učenicima konstrukciju znanja pomoću odgovarajućih sadržaja i didaktičke aparature razlikuje savremene udžbenike od ranijih udžbenika koji su dominirali u našoj nastavnoj praksi, a koji su imali za cilj samo da operacionalizuju školski program i skoro su doslovno preslikavali frontalni način rada (Ивић и сар., 2008).

Didaktička aparatura omogućava autorima udžbenika didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja, kojim se utiče na aktiviranje učenika u procesu usvajanja znanja karakterističnih za naučnu ili umetničku oblast koju udžbenik prezentuje. Adekvatno didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja u udžbenicima potrebno je da vodi i usmerava proces učenja (Pešić, 2005b), kao i da osigura da učenik prihvati osnovnu strukturu znanja, da doprinosi konstrukciji znanja, da bude potpora učenju i misaonom razvoju učenika i da olakša razumevanje izabranih nastavnih sadržaja (Ивић и сар., 2008). Adekvatno didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja u udžbenicima može uticati i na osamostaljivanje učenika u procesu učenja. Didaktičkim oblikovanjem nastavnih sadržaja u skladu sa razvojnim nivoom učenika, nivoom prethodnih znanja učenika, motivacijom učenika za učenjem, sociokulturnim poreklom i sistemima vrednosti učenika, udžbenik može omogućiti učenicima komunikaciju i interakciju sa izloženim nastavnim sadržajima (Ивић и сар., 2008).

Didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja u savremenim udžbenicima važno je uskladiti i sa vrstama znanja, koje se prezentuju u udžbenicima. Plut (2003) smatra da je verbalno predstavljanje pogodno za predstavljanje deklarativnih znanja u udžbenicima, dok je proceduralna znanja potrebno izložiti zadacima za vežbanje, slikama, crtežima, fotografijama, boksovima za prikazivanje načina na koji se nešto radi, priložima „uradi sam”. Adekvatna selekcija, organizacija, povezanost i redosled izlaganja znanja obezbeđuju sistematičnost udžbenika, koji svojom logičkom strukturom omogućava smisaono receptivno učenje u kome nova znanja bivaju povezana sa postojećim znanjima

i asimilovana u postojeće saznajne sheme (Ivić, 1976b). Sistematičnost udžbenika u prezentovanju odabranih vrsta znanja usklađenih sa nastavnom disciplinom za koju je udžbenik namenjen doprinose podsticanju učenja sa razumevanjem i samostalnu konstrukciju znanja.

U cilju koncipiranja udžbenika koji podstiče samostalnu konstrukciju znanja učenika potrebno je uzeti u obzir četiri faktora koja čine udžbenik, a to su:

1. priroda i raznovrsnost nastavnih sadržaja;
2. funkcije udžbenika;
3. uzrast, nivo i obim znanja učenika za koje je udžbenik namenjen;
4. medij u kome se mogu realizovati udžbenički materijali (Ивић и сар., 2008).

Savremeni udžbenici mogu biti kreirani u različitim medijima, a to su: štampani medij, audio-vizuelni medij i elektronski medij (Ивић и сар., 2008), pri čemu udžbenik može biti shvaćen kao osnovna knjiga iz koje se može učiti ili kao udžbenički komplet. Ukoliko su uz osnovnu knjigu za učenje kreirane i druge udžbeničke jedinice, onda je u pitanju udžbenički komplet, koji može biti sastavljen od različitog broja jedinica udžbeničkog kompleta kreiranih u skladu sa nastavnom disciplinom koju predstavljaju. Prema Ivić, Pešikan i Antić (2008) moguće jedinice udžbeničkog kompleta su:

1. osnovna knjiga za učenje;
2. štampani udžbenički materijal;
3. zbirke zadataka;
4. zbirke tekstova, ilustracija, notnih zapisa;
5. zbornici;
6. rečnici;
7. radne sveske;
8. atlasi, karte, mape;
9. plakati, poster;
10. priručnici i praktikumi za laboratorijske vežbe, za eksperimentalni rad, za terenski i praktičan rad;
11. testovi za proveru znanja;
12. priručnici za nastavnike;

13. audio-vizuelna sredstva;

14. razne vrste elektronskih udžbeničkih materijala (Ивић и сар., 2008, 32).

Prilikom kreiranja udžbenika kao osnovne knjige za učenje važnu ulogu imaju strukturalne i organizacione komponente, koje mogu biti korišćene u različite svrhe. Strukturalnim komponentama podstiče se razumevanje izloženih sadržaja, povezivanje novih sa prethodnim i iskustvenim znanjima, povezivanje sa gradivom drugih predmeta, pri čemu je potrebno da strukturalne komponente budu dosledno obeležene u celom udžbeniku dok organizacione komponente imaju za cilj da doprinesu efikasnom učenju, jer omogućavaju lakše snalaženje u udžbeniku (Ивић и сар., 2008). U strukturalne komponente spadaju:

1. osnovni tekst;
2. uvodno pitanje za celo poglavlje ili za tematsku celinu;
3. mape, grafikoni, sheme, shematski prikazi koji stoje uz tekst;
4. vremenska lenta;
5. boks sa: ključnim informacijama iz dela lekcije, ključnim rečima, zanimljivostima, mozgalicama, sadržajem iz originalnih dokumenata, pričama koje su sadržajno povezane sa lekcijom, rezimeom dela lekcije;
6. pitanje, nalog, zadatak koji stoji: neposredno uz tekst lekcije, na kraju lekcije, na kraju tematske celine;
7. istorijski izvori dati u lekciji;
8. provera razumevanja pročitanoog nakon manjih celina;
9. rezime cele lekcije ili tematske celine;
10. spisak ključnih termina koje bi trebalo zapamtiti iz cele lekcije ili iz celog poglavlja;
11. pojmovna mapa tematske celine sa svim ključnim pojmovima iz lekcije;
12. metakognitivne jedinice – objašnjenja kako se koriste i kako se čitaju: crtež, grafikon, tabela, ilustracija;
13. prethodni pregledi gradiva;
14. upućivanje na druge delove teksta u knjizi;

15. vremeplov – spisak ključnih datuma i događaja iz lekcije ili tematske celine;
16. za one koji hoće više – upućivanje na dodatne izvore, kompakt-disk, internet adresa;
17. pregled sadržaja udžbenika;
18. rečnik manje poznatih reči i izraza na kraju knjige;
19. biografije poznatih ličnosti na kraju knjige;
20. lektira;
21. dodatna literatura;
22. zanimljivosti na kraju lekcije ili tematske celine;
23. skok u vremenu, koji se odnosi na informaciju šta se danas dešava sa fenomenom o kome se govori u lekciji (Ивић и сар., 2008, 34–36).

U organizacione jedinice udžbenika spadaju:

1. razne vrste indeksa;
2. registar pojmova, autora, skraćenica;
3. spisak ilustracija;
4. razne vrste pomoćnih tablica;
5. uvodno objašnjenje strukture udžbenika;
6. objašnjenje šta koja vinjeta, znak, boja u udžbeniku označavaju;
7. oznake i reference koje upućuju na izvor ilustracija i grafikona;
8. korišćena literatura;
9. beleške o autorima udžbenika;
10. pregled sadržaja (Ивић и сар., 2008, 36).

Povećanjem broja strukturalnih komponenti zastupljenih u savremenim udžbenicima promenila se tradicionalna koncepcija udžbenika od izlaganja osnovnog teksta za kojim slede pitanja i zadaci preko dodavanja raznih mapa, grafikona, boksova sa informacijama i drugih komponenata do udžbenika koncipiranih od aktivnosti na datom sadržaju ka pregledu naučenog, koji liči na lekciju (Ивић и сар., 2008). U današnje vreme postoje brojne mogućnosti za kreiranje udžbenika pri čemu je potrebno rukovoditi

se karakteristikama komponenata za didaktičko oblikovanje u cilju odabira pravih načina za predstavljanje nastavnih sadržaja određene oblasti.

U cilju strukturiranja udžbenika na način koji učeniku omogućava jasno uočavanje i razumevanje nastavnog gradiva potrebno je da gradivo bude organizovano u nastavne jedinice. Svaka jedinica učenja, odnosno lekcija, treba da svojom jasnom i koherentnom strukturom doprinese opštim ciljevima učenja i da sve strukturalne komponente u njoj budu dosledno likovno-grafički označene kroz ceo udžbenik (Ивић и сар., 2008). Struktura lekcije je dobra ukoliko u strukturi izlaganja postoje iste strukturalne komponente lekcije uvek na istom mestu čime se povećava čitljivost i preglednost teksta (Плут, 2003).

Osnovni tekst udžbenika je glavni nosilac nastavnih sadržaja i informacija za koje se očekuje da ih učenici usvoje (Zujev, 1988). Uzimajući u obzir da su nastavni sadržaji u udžbenicima u velikoj meri predstavljeni osnovnim tekstom udžbenika, važno je razmotriti karakteristike dobrog izlaganja teksta. Čitljivosti teksta doprinose: naslov, grafičko-slikovna sredstva za isticanje bitnog i nebitnog, ponavljanje bitnih ideja u tekstu, prostorna organizacija koja izdvaja bitne ideje, izbegavanje činjenica koje nemaju veze sa idejom teksta (Плут, 2003, 192). Tekst u kome je ostvaren sklad forme i sadržaja, koji ima jasnu sadržajnu strukturu, jasan ograničen cilj i formalna sredstva koja prate strukturu izlaganja jeste čitljiv tekst (Плут, 2003). Čitljivosti teksta doprinosi i dužina reči i rečenica, kao i složenost rečeničnih konstrukcija pri čemu se upotrebom kraćih reči može poboljšati čitljivost teksta (Шпановић, 2003). Ukoliko težina teksta nije odgovarajuća sve ostale druge dobre odlike udžbenika ne mogu ostvariti svoju svrhu, zbog čega su težina i čitljivost teksta važne odlike udžbenika (Askerud, 1997). Težina teksta se može proceniti na osnovu podataka o tome koliko se informacija može zapamtiti posle jednog čitanja, zbog čega je važno voditi računa o broju novih informacija koje se javljaju u tekstu (Шпановић, 2003). Informativnost teksta može se povećati raznovrsnošću upotrebljenih termina, jer često ponavljanje istih reči smanjuje njihovu informativnu vrednost (Шпановић, 2003). Osim informativne uloge, tekst udžbenika bi trebalo da ima i interaktivnu ulogu, kojom nastoji da omogući učenicima uspešno procesuiranje informacija (Chadwick, 1990).

Pisanju tekstova udžbenika važno je pristupiti sa jasnim i dobro profilisanim ciljem i napisati ih u što više pasusa, pri čemu je korisno da centralnu ideju pasusa nosi prva rečenica (Плут, 2003). Udžbenički tekstovi bi, osim izlaganja sadržaja relevantnih za nastavnu oblast, trebalo da učenicima budu i intelektualno zanimljivi i podsticajni. Svaki udžbenički tekst trebalo bi da sadrži problem ili pitanje koje izaziva pažnju učenika i podstiče ih na traženje odgovora, jer su tekstovi u kojima ne postoji nikakav problem ili pitanje koje navodi na traženje odgovora suštinski najlošiji udžbenički tekstovi (Ivić, 1976a) upravo zbog nedostatka podsticaja intelektualne aktivnosti učenika. Privlačnost udžbeničkih tekstova može se postići živim i jasnim stilom pisanja, dobrom strukturom sadržaja i intelektualnom provokativnošću u vidu izlaganja nastanka ideja, ukazivanjem na mogućnosti provere ideja, iznošenjem nerešenih pitanja, izlaganjem novih zanimljivih podataka (Гашић-Павишић, 2001a). U osnovni tekst udžbenika mogu se uključiti elementi za podsticanje učenja putem otkrića, putem inkorporiranja skraćenih verzija celog procesa otkrivanja (Плут, 2003). Lazarević i Šefer (2001) smatraju da bi udžbenički tekstovi trebalo da sadrže podsticaje za razvoj kreativnog mišljenja učenika u vidu odgovarajućih pitanja i zadataka. Zujev (1988) ukazuje na potrebu problemskog izlaganja u tekstovima udžbenika kako bi se podsticalo samostalno sticanje znanja učenika. Tekst udžbenika trebalo bi da je u izvesnoj meri redundantan, jer je vrlo korisno u procesu učenja ponavljanje iste ideje na različite načine (Плут, 2003), a važno je i da nove reči i termini budu ponovljeni više puta (Шпановић, 2003), kako bi bili lakše i brže usvojeni.

Pisani tekstovi u udžbeniku trebali bi da budu iskazani jasno i jezički ispravno, bez nedorečenosti i neodređenosti i sa preglednom strukturom (Гашић-Павишић, 2001a). Jezik udžbenika nije samo pisani jezik već je to didaktički jezik, a neophodno je da bude gramatički ispravan i usklađen sa uzrastom učenika i nastavnom disciplinom (Требјешанин, 2001д; Гашић-Павишић, 2001a; Шпановић, 2003). Гашић-Павишић (2001a) ističe da je neophodno uskladiti jezik udžbenika sa uzrastom učenika tako da jezik udžbenika bude na nivou zone narednog razvoja učenika. Jezik udžbenika treba da bude precizan i naučno korektan jezik određene naučne ili umetničke discipline (Pešić, 2005a), a u tom cilju potrebno je izvršiti izbor osnovnih termina reprezentativnih za odabranu oblast (Zujev, 1988; Шпановић, 2003). U današnje vreme važno je da

neutralan i formalan jezik udžbenika bude obogaćen i jezikom mišljenja, dijaloškim tipom pisanja, čak i ličnim odnosom prema nastavnom sadržaju o kome se piše (Pešić, 2005a). Veoma je važno da jezik mišljenja bude sastavni deo udžbenika, jer upućuje učenike na sprovođenje određenih intelektualnih aktivnosti izrazima poput: analiziraj, uporedi, poveži (Гашић-Павишић, 2001a).

Važno je da jezik udžbenika poštuje jezičku normu, da je svaka učenicima nepoznata reč objašnjena na stranici na kojoj se prvi put pojavi i da dužina rečenice bude usklađena sa uzrastom učenika (Ивић и сар., 2008). Istovremeno, potrebno je da jezik udžbenika bude usklađen sa jezičkim kompetencijama uzrasta učenika, jer to je uređeni jezik nauke koji učenike usmerava ka naučnom mišljenju, a važno je i da bude redundantan, precizan, ali ne i dosadan, pretrpan informacijama i neprecizan (Плут, 2003). Značajna karakteristika jezika udžbenika je redundantnost prema Gašić-Pavišić (2001a), a autorka još ističe potrebu da se upotreba termina specifičnih za određenu oblast vrši kroz ceo udžbenik tako da termini budu tačni, jednoznačni, povezani u sistem sa drugim terminima i upotrebljeni u različitim kontekstima. Autorima udžbenika se savetuje izražavanje u drugom licu jednine ili množine, kao i u prvom licu množine kako bi bila obezbeđena adekvatna komunikacija sa učenicima (Шпановић, 2003).

Pored osnovnog teksta udžbenika napisanog odgovarajućim jezikom nauke ili umetnosti koju prezentuje, udžbenik može da sadrži i dopunski tekst u cilju pružanja raznovrsnih podataka korisnih učenicima bez opterećivanja osnovnog teksta. Dopunski tekst udžbenika Zujev (1988) i Španović (2003) posmatraju kao element didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja koji ima za cilj da obezbedi diferencijaciju prezentovanja nastavnih sadržaja u cilju individualizacije procesa učenja. Osim individualnog pristupa učenicima, dopunski tekst udžbenika može da potpomogne naučnu argumentaciju i upozna učenike sa elementima istraživačkog rada (Zujev, 1988). U dopunskom tekstu udžbenik bi mogao da nudi dodatne informacije o strukturi naučnih teorija, ali i razne zanimljivosti čime se podstiče zainteresovanost učenika za učenje (Шпановић, 2003).

Udžbenik koji sadrži i izvorne materijale pored osnovnog teksta upućuje učenike da ih analiziraju i izvedu zaključke, što doprinosi razvoju umeća samostalnog rada (Ивић и сар., 2008). Trebješanin (2001ц) očekuje od savremenih udžbenika da ponude obaveštenja o izvorima informacija i načinima dolaženja do njih, uputstva za rad sa

različitim izvorima informacija, uputstva o načinu razvrstavanja i čuvanja informacija, uputstva o načinama saopštavanja i razmene mišljenja, zahteve za primenu određenih znanja kako bi učenici razvili sposobnost dolaženja do saznanja. Potrebno je da savremeni udžbenici upućuju učenike na druge dodatne izvore informacija (Шпановић, 2003; Бојовић, 2003) što svakako može podsticajno delovati na osamostaljivanje učenika u procesu učenja.

Poseban tekstualni deo udžbenika je i predgovor, koji predstavlja važnu komponentu udžbenika, jer u njemu autor izlaže način na koji je kreirao udžbenik. Predgovor je instruktivno-metodički deo udžbenika u kome se saopštava struktura udžbenika, oznake koje će biti korišćene u udžbeniku, objašnjenja o načinu korišćenja priloga i drugih elemenata strukture udžbenika (Шпановић, 2003). U savremeno koncipiranim udžbenicima, osim tekstualnih delova, neophodno je koristiti i druge elemente didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja, koji olakšavaju razumevanje teksta i podstiču učenike da samostalno dolaze do saznanja, a važnu ulogu u tom nastojanju imaju pitanja, nalozi i zadaci.

Zastupljenost raznovrsnih pitanja, naloga i zadataka u udžbeniku podstiče različite oblike misaonog aktiviranja učenika, održava pažnju učenika i motivisanost za rad, omogućava različite nivoe saznanja – od poznavanja osnovnih činjenica do njihove primene, analize, evaluacije, stvaralačkog mišljenja, istraživačkih aktivnosti (Ивић и сар., 2008). Zujev (1988) takođe posmatra pitanja i zadatke kao najproduktivniji strukturni element udžbenika, kojim se postiže intelektualno i emocionalno aktiviranje učenika u procesu samostalnog usvajanja znanja. U cilju osamostaljivanja učenika na koje ukazuje Zujev (1988) značajno je što upravo pitanja, nalozi i zadaci mogu omogućiti stvaranje situacija za učenje i razvoj viših nivoa znanja problemskim, istraživačkim i kreativnim zadacima na nivou celog udžbenika (Ивић и сар., 2008). Neophodno je da se savremeni pristup kreiranju udžbenika zasniva na poznavanju mogućnosti i funkcije navedenih elemenata oblikovanja nastavnih sadržaja kako bi učenicima bilo omogućeno učenje koje dovodi do trajnog usvajanja znanja, uz istovremeno osamostaljivanje u procesu učenja.

Operacionalizacija pitanja, naloga i zadataka u savremenim udžbenicima treba da bude sprovedena u skladu sa osnovnim načelima kreiranja udžbenika, kao što su

usklađenost sa nastavnom disciplinom i uzrastom učenika. Zadatak didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja pitanjima, nalogima i zadacima je da odražava prirodu i način mišljenja discipline koju predstavlja i da podstiče različite metode učenja i aktivnosti učenika ka ostvarivanju ciljeva nastave (Ивић и сар., 2008). Istražujući mogućnosti inkorporiranja pitanja, naloga i zadataka u udžbenike u cilju ispunjavanja ciljeva nastave Ivić, Pešikan i Antić (2008) zaključuju da njihov broj nije toliko bitan koliko usklađenost sa prirodom, ishodima i ciljevima predmeta i ističu značaj njihove raznovrsnosti po formi, težini i broju osoba koje ih izvršavaju, pri čemu bi najveći broj zadataka trebalo po težini da odgovara većini učenika, iako je korisno inkorporirati i teže zadatke.

Razmatranje uloge pitanja, naloga i zadataka naročito je važno za udžbenike umetničkih predmeta, jer umetnost podrazumeva ne samo usvajanje nastavnih sadržaja već i procenjivanje kvaliteta umetničkih dela i izražavanje ličnog stava. Ivić, Pešikan i Antić (2008) navode da pitanjima, nalogima i zadacima udžbenik može da podstakne učenike da zauzimaju lični stav i time razvijaju evaluativno ponašanje što može biti korisno kako za tumačenje umetničkih dela tako i za skoro sva učenička znanja u udžbenicima. Rukovodeći se tim saznanjem autori savremenih udžbenika za umetničke predmete mogu izvršiti veoma važan uticaj na nastavni proces, jer je razvoj sposobnosti evaluacije i samoevaluacije dobar put ka osamostaljivanju učenika u umetničkim nastavnim disciplinama.

Zujev (1988, 115) izdvaja tri grupe pitanja i zadataka na osnovu njihove uloge u organizovanju procesa usvajanja znanja:

1. pitanja i zadaci u funkciji utvrđivanja znanja;
2. pitanja i zadaci u funkciji podsticanja logičkog mišljenja i stvaralačkih aktivnosti;
3. pitanja i zadaci u funkciji podsticanja primene stečenih znanja.

Funkcijom pitanja, naloga i zadataka u udžbenicima bavili su se i autori Ivić, Pešikan i Antić (2008, 113–117), koji takođe izlažu listu mogućnosti koju navedeni elementi u udžbenicima mogu da podstaknu, a to su:

1. učenje napamet;
2. učenje sa razumevanjem;

3. sticanje praktičnih (motoričkih) umenja;
4. sticanje intelektualnih umenja;
5. sticanje socijalnih veština;
6. stvaralačko kreativno učenje;
7. učenje putem rešavanja problema;
8. kooperativno učenje;
9. kombinacije različitih metoda učenja.

Razmatranje mogućnosti za kreiranje savremenih udžbenika neminovno navodi i na razmatranje odnosa svih elemenata didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja i njihovog mesta u udžbenicima. Pitanja, nalozi i zadaci mogu se nalaziti na različitim mestima u udžbeniku: na početku lekcija kao problemski uvod ili povezivanje sa prethodno naučenim gradivom, u toku izlaganja gradiva lekcije kao deo problemskog izlaganja gradiva, iza lekcije ili manjih tematskih celina (Ивић и сар., 2008). Prilikom inkorporiranja navedenih elemenata didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja u udžbenike polazište su ciljevi nastave određene nastavne discipline u okviru kojih su pitanja, nalozi i zadaci glavno sredstvo podsticanja misaone aktivizacije učenika.

Plut (2003) smatra da su pitanja izuzetno važan strukturni element udžbenika pri čemu ona nemaju komunikacionu ulogu, već je potrebno da budu usmerena na sadržaj koji se uči. Dobra udžbenička pitanja mogu da podvuku bitne elemente nastavnih sadržaja podsticanjem učenika da sam sebe presliša ili da preformuliše osnovne teze iz gradiva u formu pitanja čime pruža učeniku mogućnost ponovnog iskazivanja sadržaja, ali na drugi način (Плут, 2003). Osim olakšavanja procesa usvajanja nastavnih sadržaja, značajno je, prema Trebješanin (2001b), podstaći misaonu aktivnost učenika različitim pitanjima. Misaonu aktivnost učenika mogu pokrenuti provokativna problemska pitanja (Плут, 2003; Pešić, 2005a) pri čemu je korisno da intrigantna pitanja budu ugrađena u osnovni tekst udžbenika (Плут, 2003), jer pitanja inkorporirana u tekst imaju uticaj na učenje, ciljeve učenja i podsticanje kognitivnog procesa (Husen & Neville Postlethwaite, 1985). Pitanja koja pokreću na razmišljanje mogu doprineti podsticanju kritičkog mišljenja učenika (Лазаревић, 2001ц; Требјешанин, 2001а), pri čemu Lazarević (2001ц) predlaže da to budu otvorena pitanja, pitanja koja sadrže probleme i mogućnosti,

produktivna pitanja koja zahtevaju odgovor, pitanja koja pokreću nova pitanja. Španović (2003) navodi da se u udžbenicima najčešće javljaju pitanja reproduktivnog tipa koja podstiču usvajanje gotovih informacija, zapamćivanje, ponavljanje, vežbanje i utvrđivanje gradiva, dok su pitanja produktivnog tipa znatno manje zastupljena. Pitanja produktivnog tipa upućuju učenika na učenje sopstvenim misaonim angažmanom jer traže od učenika analizu, sintezu, uočavanje bitnog, uviđanje veza i odnosa, uzroka i posledice, upoređivanje, razlikovanje (Шпановић, 2003). Pitanja u udžbenicima trebalo bi da pobuđuju pažnju učenika (Бојовић, 2003), a mogu se naći na početku nastavne jedinice, u toku izlaganja osnovnog teksta ili na kraju nastavne jedinice.

Zadaci u udžbenicima mogu značajno da doprinesu raznovrsnosti prezentovanja nastavnih sadržaja u cilju aktiviranja učenika. Podsticanju aktivnog učenja u udžbenicima doprinose zadaci za uočavanje problema, postavljanje pitanja, traženje informacija, traženje alternativnih metoda rešavanja zadatka, smišljanje kreativnih hipoteza, primene znanja, razvijanje sposobnosti diskutovanja, samostalno rešavanje (Ivić, 1976b). Razvijanje misaone aktivnosti učenika u procesu učenja udžbenik može da pokrene problemskim zadacima (Шпановић, 2003; Бојовић, 2003; Пешић, 2005a; Ивић и сар., 2008), zadacima za analitičko posmatranje, aktivnostima za izvođenje ogleda, merenja, primene znanja (Шпановић, 2003).

Udžbenici bi trebalo da sadrže i zadatke za usvajanje pojmova (Лазаревић, 2001б), kao i za povezivanje i sistematizaciju pojmova (Требјешанин, 2001а). U zadacima za usvajanje pojmova korisno je podstaći učenike da pojam koji se usvaja dovedu u vezu sa drugim pojmovima i operacijama kao što su analiza, apstrahovanje, sinteza, upoređivanje po sličnostima i razlikama, uopštavanje, klasifikovanje, izvođenje sudova (Лазаревић, 2001б). Zadacima u udžbeniku je potrebno uputiti učenika na uviđanje veza između pojmova unutar lekcije, a takođe i veza između lekcija radi postizanja samostalnog učenja i trajnosti naučenog (Ивић и сар., 2008).

Plut (2003) smatra da su zadaci u udžbenicima veoma važni jer potcrtavaju određene sadržaje, razvijaju ih i međusobno povezuju. Zadacima u udžbenicima učenici mogu biti podstaknuti na učenje sa razumevanjem upućivanjem na tumačenje, uočavanje, izdvajanje bitnog u onome što se uči, kao i na primenu usvojenog znanja (Требјешанин, 2001а). Udžbenik može podsticati razvoj kritičkog mišljenja učenika zadacima koji

iziskuju zauzimanje kritičkog stava (Ивић и сар., 2008), a zadaci u udžbeniku mogu doprineti i razvoju sposobnosti evaluacije naučenog (Лазаревић, 2001б).

Udžbenici bi trebalo da sadrže i zadatke koji su interesantni učenicima za rešavanje, kako bi se podstaklo aktivno učenje i trajno usvajanje znanja. Španović (2003) ističe značaj inkorporiranja zanimljivih zadataka kao što su rebusi, zagonetke, ukrštenice, skrivalice, jer su takvi zadaci obično problemskog karaktera što ih čini vrlo korisnim. Inkorporiranjem zadataka zanimljivih po formi i zadataka koji sadrže elemente igrivosti, prema Trebješanin (2001ц), utiče se i na podsticanje želje učenika za učenjem i na podsticanje njihove misaone aktivnosti.

Didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja obuhvata raznovrsne načine upotrebe likovno-grafičkih elemenata u savremenim udžbenicima u cilju jasnije prezentacije nastavnih sadržaja i olakšavanja učenja. Likovno-grafičko oblikovanje udžbenika trebalo bi da obuhvata oblikovanje strukture udžbenika jasnim i adekvatnim izdvajanjem tematskih celina i njihovih delova, kao i drugih strukturalnih i organizacionih komponenti, dosledno u celom udžbeniku (Ивић и сар., 2008). Adekvatno likovno-grafičko oblikovanje neophodno je i vrlo značajno u svim savremenim udžbenicima zbog gustine informacija, složenosti strukture i mnoštva organizacionih i strukturalnih komponenti, a u cilju omogućavanja lakše čitljivosti i snalaženja učenika u udžbeniku (Ивић и сар., 2008). Likovno-grafička sredstva mogu imati ulogu u olakšavanju uočavanja strukture, u stvaranju oslonaca radi lakšeg pamćenja u vidu boja, tačaka, slova ili brojeva pri nabrojanju, asocijativnih ilustracija, dok se za predstavljanje proceduralnih znanja u udžbenicima mogu koristiti ilustracije, slike, crteži, šeme (Требјешанин, 2001а). Ivić (1976а) smatra da je važno likovno-grafički u udžbenicima izdvojiti ono što je specifično za novo saznanje kako bi učenicima bilo lako uočljivo i olakšano povezivanje novih znanja sa postojećim srodnim znanjima. Likovno-grafička sredstva u udžbenicima služe za isticanje važnog (Ivić, 1976а; Плут, 2003), kao mnemotehnička sredstva, za oživljavanje teksta i podizanje motivacije, kao ekonomična sredstva za prikazivanje perceptivnih i prostornih svojstava (Ivić, 1976а). Sva likovno-grafička sredstva u udžbenicima mogu doprineti povećanju stepena očiglednosti i preciznosti informacija u udžbeniku (Ивић и сар., 2008).

Za likovno-grafička sredstva u udžbenicima Ivić, Pešikan i Antić (2008) koriste i termin ikonička sredstva i navode da se u udžbenicima kao ikonička sredstva mogu naći: fotografije, reprodukcije likovnih dela, crteži, sheme, dijagrami, grafikoni, mape, karte, stripovi, priče u slikama, grafička naglašavanja. Ikonička sredstva mogu da prenose sadržaje i informacije, prikazuju objekte i njihove karakteristike, makroskopske i mikroskopske fenomene, funkcionalne odnose, funkcionisanje određenih procesa, numeričke podatke kao i da naglašavaju sadržaj (Ивић и сар., 2008) zbog čega je korisno upotrebiti ih u savremenim udžbenicima. Osim toga, ikonička sredstva imaju estetsku i dekorativnu funkciju, a mogu biti i dopuna drugim sredstvima u cilju podržavanja razumevanja teksta udžbenika (Ивић и сар., 2008).

Cilj korišćenja likovno-grafičkih sredstava u didaktičkom oblikovanju nastavnih sadržaja nije samo olakšavanje snalaženja u nastavnim sadržajima već i postizanje vizuelne atraktivnosti udžbenika koja podstiče učenike na korišćenje udžbenika i na učenje. Privlačnost udžbenika moguće je ostvariti upotrebom likovno-grafičkih sredstava, uz ostvarivanje njihove osnovne funkcije, a to je da udžbenik učine funkcionalnim i pristupačnim (Гашић-Павишић, 2001б). Prilikom didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja u udžbenicima potrebno je, ipak, imati na umu da vizuelna atraktivnost udžbenika nije sama sebi cilj, već sredstvo u funkciji pedagoške efikasnosti udžbenika (Ивић и сар., 2008). Likovno-grafičko oblikovanje nastavnih sadržaja u udžbenicima potrebno je da poveća saznajni, idejni, estetski i emocionalni aspekt školskog gradiva u udžbeniku čime predstavlja oslonac mišljenja (Zujev, 1988).

Likovno-grafičko sredstvo koje značajno doprinosi kvalitetu didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja u udžbenicima su ilustracije, zbog čega je potrebno posebno razmotriti njihovu ulogu u kreiranju udžbenika. Ilustracije u udžbenicima imaju ulogu da sistematizuju i organizuju gradivo, daju informacije, razrađuju i obogaćuju tekst, pregledno prikažu pojave, motivišu učenike na učenje, zbog čega su ilustracije podjednako bitne kao i tekst udžbenika, jer se od njih ne očekuje da ispune samo estetske i likovne zahteve već, pre svega, obrazovnu ulogu (Гашић-Павишић, 2001б). Izbor ilustracija koje će biti prezentovane u udžbenicima potrebno je sprovesti prema zahtevima teksta i u skladu sa uzrastom učenika (Шпановић, 2003), rukovodeći se

karakteristikama nastavne discipline za koju je udžbenik namenjen i načinom didaktičkog oblikovanja nastavnih jedinica.

Ilustracije mogu biti nosioci informacija u udžbenicima (Гашић-Павишић, 2001б; Шпановић, 2003) i kao takve predstavljaju novo sredstvo oblikovanja nastavnih sadržaja u funkciji izlaganja i usvajanja gradiva (Шпановић, 2003). Najdetaljnije i najefikasnije učenje omogućavaju istoznačne ilustracije postavljene uz osnovni tekst (Zujev, 1988; Гашић-Павишић, 2001б), jer povezanošću sa pitanjima i vežbama podstiču učenike na razmišljanje zbog čega je korisno da budu inkorporirane u udžbenike za sve uzraste (Гашић-Павишић, 2001б). Ilustracije u udžbenicima mogu imati različitu ulogu, pri čemu vodeće ilustracije samostalno iznose nastavne sadržaje, dok pomoćne ilustracije konkretizuju, preciziraju, dopunjuju i emocionalno pojačavaju tekst čineći nastavno gradivo pristupačnijim i zanimljivijim (Zujev, 1988; Гашић-Павишић, 2001б). U udžbenicima mogu biti korišćene i ukrasne ilustracije kao deo estetskog oblikovanja, ali i upotrebljene za razdvajanje većih celina u udžbeniku (Гашић-Павишић, 2001б).

Sve ilustracije u udžbenicima moraju imati jasnu funkciju (Ивић и сар., 2008), a inkorporiranje ilustracija u udžbenik važno je da bude opravdano sa aspekta funkcionalnosti i vrste ilustracije, kao i njenog mesta u udžbeniku (Ivić, 1976a). Prilikom inkorporiranja ilustracija u udžbenik, Španović (2003) predlaže crteže za izdvajanje karakteristika sadržaja, sheme za predstavljanje uzročno-posledičnih veza, a tabele za uopštavanje ili sistematizovanje sadržaja, kao i za predstavljanje brojčanih podataka.

Značaj korišćenja ilustracija u udžbenicima je višestruk, jer one mogu prezentovati nastavne sadržaje, doprineti razumevanju nastavnih sadržaja prezentovanih tekstem, motivisati učenike za učenje i aktivirati učenike. Važnost ilustracija se, prema Španović (2003), ogleda u podsticanju misaone aktivnosti učenika, dopuni osnovnog teksta udžbenika, olakšavanju usvajanja gradiva i podsticanju emocionalnog i estetskog razvoja učenika, kao i samostalnog korišćenja udžbenika. Razvoj estetskog ukusa učenika dobrim ilustracijama ističe i Zujev (1988), a da bi ilustracije ispunile svoju funkciju potrebno je voditi računa i o njihovom broju, kao i mestu na kome se nalaze na stranicama udžbenika.

Kada je izgled stranica udžbenika u pitanju Gašić-Pavišić (2001б) ističe potrebu da tekstualni i drugi elementi budu usklađeni kako bi stranice udžbenika bile pregledne

pri čemu je značajno da osnovni tekst bude jasno grafički odvojen od drugih elemenata oblikovanja nastavnih sadržaja. Prostornim rasporedom na stranicama udžbenika može se ukazati na značaj određenih delova nastavnih sadržaja putem smeštanja takvih sadržaja na istaknuto mesto, kao što je na primer boks za informacije, a u funkciji isticanja strukture može se koristiti i prazan prostor u udžbeniku (Гашић-Павишић, 20016). Naročito je važno da stranice udžbenika ne budu preopterećene raznim elementima didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja, već da na prvom mestu budu povezanost i funkcionalnost izloženog. Dobra organizacija i raspored nastavnih sadržaja na stranicama udžbenika umnogome utiču na proces sticanja znanja u čemu i dizajn celog udžbenika ima izuzetno važnu ulogu (Behnke, 2016). Zato je važno rukovoditi se principima jasnoće, koherencije, konzistentnosti i estetskim načelima pri kreiranju udžbenika (Behnke, 2018).

Pored najvažnijih načela didaktičkog oblikovanja teksta, inkorporiranja raznovrsnih pitanja, naloga i zadataka, kao i neizostavnog likovno-grafičkog oblikovanja udžbenika, potrebno je navesti karakteristike još nekih elemenata, koji su značajni u cilju postizanja kvaliteta udžbenika. Udžbenici bi trebalo da sadrže i sekvence integracije gradiva, oblikovane u vidu sistematizacija (tekst ili šeme koje kreira autor udžbenika), problemskih situacija, realizacija malih grupnih ili individualnih projekata, pitanja, naloga i zadataka za sumativno ocenjivanje znanja, evaluativna ponašanja (Ивић и сар., 2008). Elementi didaktičke aparature kojima se učenici upućuju na ponavljanje, rekapitulaciju i sistematizovanje znanja su zaključci, izvodi i pregledi gradiva ističe Španović (2003). Korisno je da u savremenim udžbenicima didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja obuhvati i pružanje povratnih informacija učenicima o stepenu njihovog napredovanja (Шпановић, 2003). Veoma važna komponenta didaktičkog oblikovanja udžbenika je i pregled sadržaja, jer je to i strukturalna i organizaciona komponenta koja daje sažetak celine udžbenika i time postaje važan instrument za organizaciju znanja koju učenik treba da izgradi pomoću korišćenja udžbenika, zbog čega je potrebno da je svaki udžbenik ima (Ивић и сар., 2008). Pregled sadržaja podržava smisljeno učenje i doprinosi izgradnji navika i veštine samostalnog rada sa knjigom (Ивић и сар., 2008). Posmatrano iz perspektive učenika pregled sadržaja omogućava nesmetano pronalaženje potrebnih informacija u udžbeniku i kretanje kroz nastavne sadržaje.

Svim raspoloživim komponentama savremeni udžbenici bi trebalo da omogućé učenicima usvajanje znanja prilagođenog njihovom uzrastu adekvatnim didaktičkim oblikovanjem nastavnih sadržaja. Neophodno je vršiti izbor elemenata za didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja prema osnovnom cilju i nameni udžbenika kako bi se obezbedilo funkcionalno izlaganje nastavnih sadržaja. Udžbenik koji sadrži adekvatno didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja omogućava učenicima kvalitetan proces usvajanja znanja i može doprineti osamostaljivanju učenika u učenju.

2.3.3 Karakteristike udžbenika za učenike mlađeg školskog uzrasta

Udžbenici za učenike mlađeg školskog uzrasta svojom usklađenošću sa razvojnim karakteristikama učenika pomenutog uzrasta omogućavaju učenicima usvajanje znanja u skladu sa njihovim saznavnim mogućnostima. Prilikom kreiranja udžbenika za učenike mlađeg školskog uzrasta potrebno je, prema Iviću (1976a), oslanjati se na intelektualne operacije koje se javljaju u tom uzrastu, a to su konkretne operacije. Uzevši u obzir činjenicu da se u prva dva razreda osnovne škole tek formiraju prve intelektualne operacije, odnosno konkretne operacije, potrebno je da udžbenici za učenike mlađeg školskog uzrasta sadrže kombinovana realna likovno-verbalna sredstva i da upućuju učenike na izvođenje operacija na realnim predmetima (Ivić, 1976a).

Udžbenici za učenike mlađeg školskog uzrasta su veoma značajni, jer pomažu uspostavljanje smislene veze starog sa novim gradivom, što je učenicima ovog uzrasta vrlo teško da urade sami bez udžbenika ili pomoći odrasle osobe (Плут, 2003). Važno je pri tom da naučna i stručna znanja, koja će biti ponuđena učenicima mlađeg školskog uzrasta, ne ostanu na nivou naivnih, laičkih i iskustvenih znanja (Требјешанин, 2001д). Trebješanin (2001ц) smatra da je potrebno ugraditi sredstva za razvoj umešnosti saznavanja u udžbenike za učenike mlađeg školskog uzrasta u vidu pružanja dobrih modela i vođenja u procesu učenja prezentovanih nastavnih sadržaja. U udžbenike za učenike mlađeg školskog uzrasta potrebno je inkorporirati više gotovih rešenja nego u udžbenike za starije uzraste, kao i zahteve za uočavanje i verbalizovanje strukture, zahteve za uočavanje sličnosti i razlika i verbalizovanje učenog (Требјешанин, 2001а).

Kroz ceo udžbenik namenjen učenicima mlađeg školskog uzrasta korisno je primeniti načelo redundantnosti kroz razne oblike ponavljanja ideje (Плут, 2003).

Posmatrano iz perspektive savremene nastave, udžbenici za učenike mlađeg školskog uzrasta treba da podstaknu intelektualni i emocionalni razvoj učenika, a ne samo usvajanje propisanog nastavnog gradiva. Za učenike mlađeg školskog uzrasta značajan je i emocionalni razvoj i razvoj socijalnih veština, koji može biti omogućen adekvatnim načinom prezentovanja nastavnih sadržaja, kao i aktiviranjem i podsticanjem učenika na aktivnost u udžbenicima (Лазаревић, 2001a). Udžbenicima za učenike ove dobi može se podsticati razvoj estetskih osećanja verbalnim i likovno-grafičkim izlaganjem nastavnih sadržaja čime se doprinosi i razvoju ličnosti deteta i odnosu deteta prema umetnosti (Лазаревић, 2001a).

Potreba nastave namenjene učenicima mlađeg školskog uzrasta je aktiviranje pažnje učenika, zbog čega je potrebno da i savremeni udžbenici sadrže elemente kojima će doprineti ostvarenju navedene potrebe nastavnog procesa. Udžbenici mogu da doprinesu aktiviranju pažnje učenika elementima koji upućuju na sprovođenje različitih aktivnosti, kao i raznovrsnošću i interesantnošću nastavnih sadržaja, čime se istovremeno podstiče interesovanje učenika za učenje (Лазаревић, 2001a). Postizanje zainteresovanosti učenika mlađeg školskog uzrasta za učenje veoma je važno, jer u navedenom uzrastu dolazi i do formiranja pojmova.

Kreiranje udžbenika za učenike mlađeg školskog uzrasta neophodno je zasnovati na osnovnom poznavanju procesa formiranja pojmova (Ivić, 1976a). U udžbenike za učenike mlađeg školskog uzrasta potrebno je inkorporirati i pojmove iz svakodnevnog života i naučne pojmove (Лазаревић, 2001b) i omogućiti uspostavljanje veza sa spontanim pojmovima (Плут, 2003). Udžbenici za učenike mlađeg školskog uzrasta trebalo bi da sadrže makar minimalan i jednostavan sistem pojmova (Ivić, 1976a; Требјешанин, 2001a; Лазаревић, 2001b). Prema Требјешанин (2001a) udžbenici namenjeni učenicima mlađeg školskog uzrasta trebalo bi da sadrže organizovane pojmovne strukture, a ne izolovana znanja, kao i da sadrže sva relevantna obrazloženja. Lazarević i Šefer (2001) navode da je već u udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta značajno obogatiti elemente za usvajanje naučnih pojmova podsticajima za razvoj kreativnog mišljenja upućivanjem učenika na: navođenje što većeg broja primera za dati

pojam, sagledavanje pojma u različitim kontekstima, otkrivanje suštinskog svojstva pojma.

Podsticanje razvoja usvajanja pojmova trebalo bi da bude praćeno podsticanjem razvoja kritičkog i kreativnog mišljenja učenika korišćenjem udžbenika. Kada je u pitanju razvoj kritičkog mišljenja učenika mlađeg školskog uzrasta, Lazarević (2001ц) predlaže upotrebu pitanja koja se odnose na realne i konkretne fenomene, kao i zadataka koji upućuju učenike na poređenje po sličnostima i razlikama, na uočavanje bitnog u odnosu na nebitno i na obrazlaganje svog postupka i zaključka. Razvoj kreativnog mišljenja može biti podstaknut inkorporiranjem raznovrsnih zadataka usklađenih sa uzrastom učenika (Лазаревић и Шефер, 2001). Razvoj kreativnosti učenika mlađeg školskog uzrasta može se obezbediti korišćenjem udžbenika koji daje prostor učenicima da se izraze crtežom, čime se podstiče i interesovanje učenika za učenje (Лазаревић, 2001а).

Aktiviranje učenika u nastavi veoma je važno u današnje vreme, zbog čega je neophodno da i udžbenici za učenike mlađeg školskog uzrasta sadrže raznovrsne elemente podsticanja aktivnog učenja učenika. Trebješanin (2001ц) navodi da je potrebno da i udžbenici za 'prvake' sadrže pregledne korake za izvođenje misaone aktivnosti čiji redosled postepeno vodi učenika u procesu dolaženja do rešenja putem analize pojava, otkrivanja zajedničkih bitnih svojstava i uopštavanja. Ukoliko se navedenim sekvenciranim aktivnostima pridoda i zahtev da učenik verbalno opiše sve sprovedene korake i njihov redosled, onda takav udžbenik za učenike mlađeg školskog uzrasta doprinosi razvoju njihove misaone aktivnosti (Требјешанин, 2001а). Aktiviranje učenika mlađeg školskog uzrasta značajno je da bude podstaknuto i raznovrsnošću prezentovanja nastavnih sadržaja, kao i različitim aktivnostima na čije sprovođenje ih udžbenik upućuje.

Aktivno učenje učenika mlađeg školskog uzrasta može biti omogućeno inkorporiranjem problematizovanih nastavnih sadržaja u udžbenike. Problematizovanim nastavnim sadržajima u udžbenicima namenjenim učenicima mlađeg školskog uzrasta podstiče se i njihova misaona aktivnost i razvija njihov intelektualni potencijal (Божовић, 2003). U udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta treba ostvariti vezu sa problemima iz svakodnevnog života učenika (Плут, 2003), a da pri tom bude omogućeno vođeno i sekvencirano rešavanje problema u skladu sa razvojnim karakteristikama učenika pomenutog uzrasta (Требјешанин, 2001б). Lazarević (2001ц) predlaže da se u

udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta koriste jednostavniji i više strukturirani problemi, a korisno je i da udžbenik ponudi učeniku određenu veštinu ili strategiju rešavanja problema, a zatim postavi problemski zadatak. Osim vođenja učenika kroz proces rešavanja problema, potrebno ih je postepeno i osamostaljavati (Лазаревић, 2001ц) kako bi se kod učenika razvili načini samostalnog dolaženja do saznanja.

Proces učenja učenika mlađeg školskog uzrasta može biti podstaknut različitim oblicima učenja inkorporiranim u udžbenike u skladu sa razvojnim karakteristikama njihovog uzrasta i prirodom nastavne oblasti za koju su namenjeni. U udžbenike za učenike mlađeg školskog uzrasta korisno je inkorporirati učenje uviđanjem (Лазаревић, 2001а), učenje po modelu (Лазаревић, 2001а) i učenje putem otkrića (Требјешанин, 2001б; Плут, 2003). Učenje putem otkrića u udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta potrebno je da bude omogućeno sekvenciranim vođenjem, a problematizovani nastavni sadržaji moraju da se rešavaju pomoću konkretnih materijala kao što su slike (Требјешанин, 2001б). Prilikom odabira modela za učenje po modelu značajno je rukovoditi se životnim iskustvom deteta i upotrebiti jednostavne problemske situacije ili književne tekstove (Лазаревић, 2001а).

Rukovodeći se potrebom da učenici mlađeg školskog uzrasta korišćenjem udžbenika dođu u kontakt sa različitim oblicima učenja, problematizovanim nastavnim sadržajima, sistemima pojmova i da kroz ceo udžbenik bude prisutno podsticanje aktivnog učenja, nameće se neophodnost adekvatnog koncipiranja udžbenika i raznovrsnog izlaganja nastavnih sadržaja. U cilju podsticanja zainteresovanosti učenika za sticanje novih znanja i veština udžbenici za učenike mlađeg školskog uzrasta bi trebalo da sadrže raznovrsne načine prezentovanja nastavnog gradiva (Poljak, 1980; Лазаревић, 2001а; Lazarević, 2004). Značajno je, prema Lazarević (2001а), i podsticanje različitih načina angažmana učenika putem korišćenja udžbenika. Potrebna je i neophodna dobra struktura ovih udžbenika i izlaganja nastavnih sadržaja (Требјешанин, 2001ц; Плут, 2003). Jednostavna i upadljiva struktura udžbenika sa jasno istaknutim pojedinostima vrlo je značajna karakteristika udžbenika za učenike mlađeg školskog uzrasta, jer deca korišćenjem udžbenika ne uče samo sadržaje već i način uređivanja sadržaja (Плут, 2003). U cilju postizanja dobre strukture izlaganja nastavnih sadržaja u udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta Trebješanin (2001ц) predlaže inkorporiranje

signaliziranja redosleda aktivnosti, uputstava i podsećanja, putokaza za vraćanje na određeni deo teksta, prostora za beleške, zahteva za razvijanje tehnika razumevanja sadržaja i uspešnog učenja, elemenata za podsticanje svesti planiranja sopstvenih aktivnosti.

Oblikovanje nastavnih sadržaja u udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta ima niz specifičnih potreba, uzrokovanih razvojnim stadijumom učenika navedenog uzrasta. Učenicima mlađeg uzrasta veoma je bitna dobra struktura, jer deca navedenog uzrasta ne mogu sama da unesu red u iznetu strukuru, već u potpunosti zavise od izložene strukture (Плут, 2003). Dobra struktura udžbenika je za učenike mlađeg školskog uzrasta posebno važna, jer omogućava da učenici koriste udžbenike bez pomoći odraslih. Učenicima mlađeg školskog uzrasta značajna je i jednostavnost tekstova u udžbenicima, koje je potrebno predvidljivo izlagati, a repetitivnost i redundantnost predstavljaju pomoć za razumevanje i pomažu kretanje kroz tekst (Плут, 2003). Udžbenički tekstovi za učenike mlađeg školskog uzrasta trebalo bi da sadrže mali broj direktno i jasno postavljenih ciljeva, a za učenike navedenog uzrasta mogu biti zanimljivi i biografski prikazi sudbine naučnika (Плут, 2003).

Adekvatnosti didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja u udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta značajno doprinose pitanja i zadaci. U udžbenike za učenike mlađeg školskog uzrasta potrebno je inkorporirati provokativna pitanja, pitanja koja evociraju tipična pogrešna shvatanja dece, pitanja koja otvaraju kognitivni konflikt, zadatke, simulacije grešaka kako bi se proverilo razumevanje učenika (Плут, 2003). Lazarević i Šefer (2001) predlažu da udžbenici za učenike mlađeg školskog uzrasta sadrže jednostavne zadatke koji upućuju učenike na verbalno i likovno angažovanje, kao i na pronalaženje veza među različitim elementima nekog zadatka kako bi se podstakao razvoj kreativnog mišljenja učenika. Kao konkretna rešenja za kreiranje udžbenika, koji podstiče razvoj kreativnog mišljenja učenika mlađeg školskog uzrasta, Lazarević i Šefer (2001) navode inkorporiranje zadataka u kojima je potrebno da učenici dovrše započetu priču, smisle ime za junaka iz priče, predstavljaju lik iz priče na različite načine, smisle naslov priče, postavljaju što više pitanja za istu lekciju, dovrše započeti crtež na više načina, naprave strip povezivanjem sličica. Udžbenici za učenike navedenog uzrasta mogu sadržati i zadatke za rešavanje problema pomoću konkretnih materijala (Требјешанин,

20016). U cilju podsticanja zainteresovanosti učenika za učenje korisno je inkorporirati interesantne zadatke u udžbenike, a Lazarević (2001a) navodi da je korisno inkorporirati i igre kojima se podstiče motorička aktivnost učenika, igre sa pravilima, igre mašte i stvaralačke igre, jer korišćenjem igara iz udžbenika može biti podstaknut intelektualni i socijalni razvoj učenika mlađeg školskog uzrasta.

Prilikom kreiranja udžbenika za učenike mlađeg školskog uzrasta treba u velikoj meri koristiti slikovna sredstva, jer je učenicima navedenog uzrasta teško razumevanje teksta bez ilustracija, a naročito većih celina teksta (Ivić, 1976a). Iako su veoma važne za razumevanje nastavnih sadržaja, bitno je da slike u udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta ne rešavaju zadatke umesto učenika (Ivić, 1976a). Likovno-grafička sredstva koja mogu biti upotrebljena za didaktičko oblikovanje nastavnih saržaja su brojna, a za učenike mlađeg školskog uzrasta najkorisnije je korišćenje adekvatnih ilustracija. Ilustracije u udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta su od presudne važnosti za motivisanost učenika, a značajno je da one budu realističke (Плут, 2003).

Prilikom didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja u udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta važno je znati da ilustracije mogu biti glavni nosioci nastavnih sadržaja (Требјешанин, 2001б; Гашић-Павишић, 2001б), pri čemu to mogu biti ilustracije ikoničkog ili simboličkog tipa (Требјешанин, 2001б). Prema Gašić-Pavišić (2001б) ilustracije koje imaju funkciju nosilaca nastavnih sadržaja u udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta ili u potpunosti zamenjuju osnovni tekst ili postoji tekst uz njih koji ih objašnjava i dopunjuje. Trebješanin (2001б) podseća da su ilustracije i primeri analogija i metafora bliske deci i kao takve su neophodne učenicima mlađeg školskog uzrasta, a naročito je važno da to budu realistične, jednoznačne i ikonične ilustracije (Требјешанин, 2001д). U didaktičkom oblikovanju nastavnih sadržaja u udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta korisna je upotreba ukrasnih ilustracija, tačnije ikonice ili vinjeta u cilju simboličkog vođenja učenika kroz udžbenik, jer one mogu najaviti uvek na isti način novu nastavnu celinu ili vrstu naloga ili aktivnost (Гашић-Павишић, 2001б). Za učenike mlađeg školskog uzrasta korisno je inkorporirati u udžbenike ilustracije koje opisuju stvarnost, koje mogu biti i stilizovane ukoliko su u njima prikazani realni podaci i oblici, a važno je i da budu vedre, čistih linija, jasnih boja, jednostavne, bez mnogo detalja i bez iluzije prostora i strukture površine (Гашић-

Павишић, 2001б). Važno je da broj ilustracija u udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta bude adekvatan, odnosno da ilustracijama bude ispunjeno do polovine ukupnog prostora udžbenika (Гашић-Павишић, 2001б).

Pored neizostavnih ilustracija, udžbenici za učenike mlađeg školskog uzrasta mogu sadržati i druge elemente likovno-grafičkog oblikovanja nastavnih sadržaja od kojih Lazarević (2001б) predlaže šeme za sagledavanje i razumevanje pojma u hijerarhiji pojmova, koje bi učenik trebalo sam da dovrši. Značaj likovno-grafičkih sredstava didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja u udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta ogleda se kako u postizanju raznovrsnosti prezentovanja nastavnih sadržaja i podržavanja učenja sa razumevanjem tako i u podsticanju motivisanosti učenika za učenje. Udžbenik bi već svojim koricama trebalo da zainteresuje učenike za učenje, a prema Gašić-Pavišić (2001б) učenicima mlađeg školskog uzrasta najviše odgovaraju informativne ilustracije na koricama udžbenika.

Atraktivan izgled udžbenika za učenike mlađeg školskog uzrasta doprinosi motivaciji učenika u procesu nastave, a izuzetno je važno i da jezik udžbenika bude usklađen sa prirodom nastavne oblasti za koju je udžbenik namenjen i sa uzrastom učenika. Optimalna dužina rečenica u udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta sadrži do osam reči (Ивић и сар., 2008), a Gašić-Pavišić (2001а) još predlaže da rečenice ne prelaze dužinu od deset reči. Po svojoj strukturi rečenice u udžbenicima za učenike mlađeg školskog uzrasta bi trebalo da budu proste, prosto proširene ili najjednostavnije složene, a od stilskih figura učenicima navedenog uzrasta su razumljive personifikacije, dok su im metafore teško razumljive (Гашић-Павишић, 2001а).

Udžbenici za učenike mlađeg školskog uzrasta trebalo bi da budu usmereni na učenike i da podstaknu njihovo osamostaljivanje u procesu usvajanja znanja različitim načinima didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja. Lazarević (2001а) naglašava da je jedna od glavnih karakteristika savremenog udžbenika za učenike mlađeg školskog uzrasta pružanje povratnih informacija učenicima o uspešnosti učenja i stepenu napredovanja. Mogućnost da sami usvoje znanje i provere stepen tačnosti usvojenog korisna je potpora osamostaljivanju učenika u nastavnom procesu.

Za nastavu koja nastoji da vuče razvoj učenika mlađeg školskog uzrasta napred izuzetno su važni udžbenici, koji svojom strukturom i načinom izlaganja nastavnih

sadržaja omogućavaju učenje sa razumevanjem. Raznovrsnošću prezentovanja nastavnih sadržaja i njihovim problematizovanjem u udžbenicima utiče se na aktiviranje učenika mlađeg školskog uzrasta u nastavnom procesu. Vizuelna privlačnost udžbenika za učenike mlađeg školskog uzrasta takođe je značajna iako nije sama sebi cilj, već je neophodno funkcionalno korišćenje likovno-grafičkih elemenata. Zadatak savremenog udžbenika za učenike mlađeg školskog uzrasta je da podstiče aktivno učenje učenika u cilju podsticanja njihovog razvoja.

2.4 UDŽBENICI I SAVREMENA NASTAVA KLAVIRA

U našem muzičkom školstvu udžbenici za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta odgovaraju potrebama tradicionalne nastave klavira, koja je uglavnom zasnovana na reprodukciji instrukcija nastavnika. Tradicionalna nastava klavira praćena je udžbenicima koji su po svojoj strukturi zapravo zbirke kompozicija, jer ne sadrže elemente didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja, već samo pojedina objašnjenja. Udžbenici za početnu instrumentalnu nastavu zasnivaju se na malim kompozicijama raspoređenim u udžbeniku po redosledu uvođenja muzičkih i tehničkih elementa, ali ne sadrže programiranje sadržaja po određenom metodu (Кршић-Секулић, 2007). Kršić-Sekulić (2007) posmatra udžbenik za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta kao sredstvo sa notnim primerima za praktičnu realizaciju, koji treba da se bazira na materijalu za sviranje koji je deci blizak s obzirom na dečiji uzrast. Takav udžbenik samo operacionalizuje nastavni plan i program u domenu zahteva za sviranje za određeni razred i time predstavlja tradicionalni udžbenik, koji ne odgovara potrebama savremene nastave klavira.

Savremena nastava klavira može da aktivira učenike podsticanjem učenja putem otkrića, učenja putem rešavanja problema i kooperativnog učenja. Razvoj kritičkog i kreativnog mišljenja važan je u savremenoj nastavi klavira, kao i interakcija sa učenikom i usmerenost celokupnog nastavnog procesa na učenika. Neophodno je da sve navedene tendencije savremene nastave klavira budu prisutne i u savremenim udžbenicima za nastavu klavira, a naročito u udžbenicima za početnike mlađeg školskog uzrasta.

Savremeni pristup kreiranju udžbenika za početnike mlađeg školskog uzrasta veoma je značajan, jer je to period usvajanja osnova sviranja klavira na čijem temelju se dalje razvija sviranje učenika u narednim razredima (Milovanović, 2017).

Osnovna razlika između savremenih udžbenika za nastavu klavira i tradicionalnih udžbenika ogleda se u mogućnosti samostalnog učenja učenika korišćenjem udžbenika. Zbirke kompozicija za klavir nisu nastavna sredstva iz kojih je moguće samostalno učiti, već je neophodno da se učenik oslanja na pamćenje objašnjenja i uputstava koja je nastavnik dao za vreme časa u vezi sa zadatim kompozicijama. Osamostaljivanje učenika u nastavnom procesu, kao i samostalnost u radu potreba je kako savremene nastave uopšte tako i savremene nastave klavira. Podsticanje samostalnosti u procesu dolaženja do saznanja važna je odlika savremene nastave klavira već od početnog nivoa sviranja kako bi učenicima bio omogućen adekvatan pijanistički razvoj u današnje vreme izuzetno velike konkurencije među pijanistima. Na osnovu svega navedenog potrebno je u početnoj nastavi klavira koristiti udžbenik koji će učenicima omogućiti samostalno učenje.

Žanrovsko ograničenje udžbenika kao posebne vrste knjige ogleda se u tome da udžbenik nije pogodan za predstavljanje proceduralnih znanja (Плут, 2003). Zbog toga se od udžbenika za klavir ne može očekivati da učenike nauči sviranju klavira, jer je za usvajanje tehnike sviranja potrebna pomoć nastavnika. Samostalnost u učenju korišćenjem udžbenika ne odnosi se na veoma važan segment razvoja izvođačkog aparata i tehnike sviranja učenika, ali tehnika sviranja nije nikada cilj, već samo sredstvo za postizanje dobre interpretacije. Savremeno kreirani udžbenik za nastavu klavira zato može značajno doprineti aktivnom usvajanju znanja iz oblasti muzičke pismenosti, teorije muzike, istorije muzike, kao i razvoju kreativnog i kritičkog mišljenja. Sve navedeno zajedno utiče na kvalitet interpretacije i na razvoj budućih muzičara ili buduće koncertne publike. U savremenom udžbeniku za klavir mogu biti operacionalizovani raznovrsni problematizovani nastavni sadržaji iz svih oblasti interpretatorskog razvoja, koji doprinose osamostaljivanju učenika. Razvojem opštih muzičkih sposobnosti i podsticanjem aktivnog učenja korišćenjem savremenog udžbenika za nastavu klavira razvijaju se sposobnosti neophodne za dobru interpretaciju u procesu u kome je učenik

aktivan učesnik. Učenik se na taj način osamostaljuje u procesu rada zbog čega je potrebno inkorporirati raznovrsne aktivnosti u savremene udžbenike za klavir.

Mihelis (1962) smatra da je u nastavi klavira važno podsticanje aktivnog mišljenja učenika u cilju postizanja samostalnog i svesnog opažanja i usvajanja muzike. Aktivno učenje u nastavi klavira može biti podstaknuto korišćenjem udžbenika koji navodi na sviranje, ali i na druge aktivnosti kao što su pevanje, pisanje, izvođenje ritmičke kombinacije, čitanje. Značajno je u udžbenike inkorporirati aktivnosti u kojima se sprovodi ne samo jedan, već više ciljeva nastave kao što su improvizacija, sviranje u ansamblu i igre (Milovanović, 2017). Improvizacijom se razvija kreativnost učenika, sposobnost dolaženja do rešenja putem otkrića, putem rešavanja problema i samoevaluacije. Sviranje u ansamblu podstiče razvoj i sopstvenog i zajedničkog sviranja, aktivnog slušanja, zajedničkog donošenja odluka i tolerancije, dok igre mogu doprineti usvajanju novog nastavnog sadržaja ili služiti za proveru usvojenog znanja. Milovanović i Đurđanović (2018) ističu da raznovrsne aktivnosti inkorporirane u savremene udžbenike za klavir mogu poboljšati razumevanje muzike i doprineti razvoju mladih pijanista.

Savremeni udžbenici za klavir trebalo bi da sadrže elemente za podsticanje različitih oblika učenja kao što su učenje putem otkrića, učenje putem rešavanja problema, kooperativno učenje. Mogućnosti za inkorporiranje različitih oblika učenja u udžbenike za klavir su brojne, jer se mogu upotrebiti za podsticanje razvoja sluha, ritma, razumevanja karakteristika kompozicija za sviranje i načina njihove interpretacije, sposobnosti zajedničkog sviranja. Osim podsticanja različitih oblika učenja, udžbenici za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta trebalo bi da svojom didaktičkom aparaturom podstiču i različite tehnike učenja kao što su sviranje, pevanje, pisanje, čitanje.

Poželjno je da savremeni udžbenici za klavir sadrže i raznovrsne načine predstavljanja nastavnih sadržaja, kao i da podstiču rad u grupi, a ne samo rad sa jednim učenikom. Za podsticanje grupne nastave klavira mogu biti veoma korisni diferencirani zadaci kao deo savremenih udžbenika. Za potrebe našeg domaćeg muzičkog školstva korisno bi bilo kreiranje savremenog udžbenika za klavir, koji pored individualne nastave podržava i grupnu nastavu klavira, jer takav vid nastave klavira može doprineti jednakosti obrazovnih šansi (Milovanović, 2015). Uzevši u obzir činjenicu da je broj mesta u

državnim muzičkim školama ograničen, a privatni individualni časovi instrumenta u našoj zemlji nisu svima finansijski dostupni, korisno je podržati razvoj grupne nastave klavira u našoj zemlji. U tome bi udžbenik koji nudi i grupne aktivnosti mogao dati značajan doprinos. Osim pružanja jednakosti obrazovnih šansi, podsticanje grupnog rada u udžbenicima za klavir doprinosi i razvoju socijalnih kompetencija učenika.

Razvoj kreativnosti potreba je savremene nastave uopšte i nastave klavira, iako se u nastavnoj praksi ne praktikuje uvek podsticanje te sposobnosti. Podsticaj razvoja kreativnosti na časovima klavira mogao bi da izvrši savremeno kreirani udžbenik svojim pitanjima, nalogima i zadacima za improvizaciju i kompoziciju. Zadaci za improvizaciju treba da podstiču početnike mlađeg školskog uzrasta na istraživanje izražajnih mogućnosti klavira, imitaciju zvuka životinja, zvukova iz prirode, zvukova iz okruženja (Moore, 1990; Webster, 1990) zbog čega je važno operacionalizovati navedene zadatke u udžbenicima za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta.

Adekvatnim didaktičkim oblikovanjem nastavnih sadržaja udžbenik može da doprinese razvoju kritičkog mišljenja, što je veoma važno u nastavi klavira u cilju školovanja budućih pijanista, ali i buduće koncertne publike. Inkorporiranjem pitanja u udžbenike za nastavu klavira može se, pre svega, podsticati razvoj kritičkog mišljenja učenika. Osim istraživanja za klavirom u zadacima za improvizaciju, potrebno je podstaći učenike i na samoevaluaciju odsviranog (Moore, 1990) što je veoma korisno za kreiranje zadataka za udžbenike za klavir. Sposobnost vršenja evaluacije i samoevaluacije bitan je preduslov dobre interpretacije zbog čega bi pitanja za razvoj kritičkog mišljenja u udžbenicima za klavir trebalo da usmere učenika na promišljanje o kvalitetu sopstvenog sviranja ili o kvalitetu sviranja drugih.

Savremeni udžbenik za klavir trebalo bi da obezbedi interakciju učenika sa nastavnim sadržajima koji su zastupljeni u udžbeniku, kako bi učenici aktivno usvajali znanje. Već od prvog razreda učenik kroz interakciju sa udžbenikom može ostvariti obrazovni i emocionalni doživljaj muzike, što će doprineti njegovom afektivnom i socijalnom razvoju (Стошић, 2016). Veoma je važno da udžbenici za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta budu kreirani prvenstveno sa ciljem uspostavljanja interakcije sa učenicima i podsticanja aktivnog učenja.

Milovanović i Đurđanović (2018) ističu neophodnost dodatne motivacije učenika u savremenoj nastavi klavira. Zbog povećanog obima nastavnog gradiva u osnovnim školama potrebno je da i savremeni udžbenici za nastavu klavira budu kreirani tako da se učenici mogu samostalno i odgovorno posvetiti sviranju klavira. Udžbenici u kojima je didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja prilagođeno predznanjima i interesovanjima učenika mogu motivisati učenike u procesu učenja (Đurđanović i Cvetković, 2016; Талић и Ђурђановић, 2016). Motivisanje učenika korišćenjem udžbenika za klavir može biti podstaknuto raznovrsnim nastavnim sadržajima, raznovrsnošću prezentovanja nastavnih sadržaja, diferenciranim zadacima, zastupljenošću repertoara za sviranje koji uvažava individualne razlike među učenicima, podsticanjem različitih načina izražavanja, podsticanjem prevođenja muzičkih sadržaja u druge umetničke medije.

Neophodno je da savremeni udžbenici za klavir sadrže adekvatno didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja kako bi ciljevi savremene nastave klavira bili ispunjeni. U našem muzičkom školstvu u *Pravilniku o nastavnom planu i programu osnovnog muzičkog obrazovanja i vaspitanja* (Службени гласник РС, 2010) predloženi su udžbenici za klavir za korišćenje u radu sa početnicima mlađeg školskog uzasta, a autori su: Kršić, Petrović, Bajer, Nikolajev, Gnjesina, Artobolevska. Od predloženih udžbenika, najviše ih je zasnovano na prezentovanju kompozicija za sviranje sa pojedinim ilustracijama i objašnjenjima, pojedini više i nisu u upotrebi, dok udžbenik autorke Petrović (1995) sadrži određene elemente didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja, zbog čega će biti predmet analize u ovoj disertaciji. Udžbenici za klavir koji sadrže samo kompozicije za sviranje i veoma mali broj tekstualnih objašnjenja, a ne sadrže elemente didaktičke aparature nisu dovoljno korisni, posmatrano sa aspekta cilja i zadataka nastave klavira, koji su u našoj zemlji predviđeni *Pravilnikom o nastavnom planu i programu osnovnog muzičkog obrazovanja i vaspitanja*. Veoma temeljno navedeni zadaci nastave klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta trebalo bi da, u današnje vreme, budu operacionalizovani i u udžbeniku za klavir. Prilikom kreiranja novog udžbenika, koji bi mogao da bude korišćen u našem muzičkom školstvu, Milovanović i Đurđanović (2018) naglašavaju potrebu za pažljivim planiranjem i dizajniranjem didaktičke aparature kojom bi jasno bile operacionalizovane različite aktivnosti.

Zasnovanost udžbenika za klavir isključivo na kompozicijama za sviranje odlika je tradicionalnih udžbenika, čija je uloga bila prvenstveno da prezentuju nastavne sadržaje. U savremenim udžbenicima za klavir potrebno je didaktički oblikovati nastavne sadržaje u skladu sa uzrastom učenika i njihovim nivoom prethodno usvojenih znanja. Adekvatnim didaktičkim oblikovanjem nastavnih sadržaja u udžbenicima za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta može se podstaći aktivno učešće učenika u procesu dolaženja do saznanja, čime to znanje postaje trajnije. Milovanović i Đurđanović (2018) smatraju da se od savremenog udžbenika za klavir očekuje i da svojim didaktičkim oblikovanjem ne ostavlja učenike nezainteresovanim, već da oni postaju aktivni učesnici u radu, koji će savesno pristupiti svojim obavezama. Za uspešno sviranje klavira, osim tehnike sviranja, potrebno je od samog početka razvijati kod učenika i kritičko i kreativno mišljenje, imaginaciju, opšte muzičke sposobnosti zbog čega je potrebno u savremenoj nastavi klavira koristiti i udžbenik za početnike, koji didaktičkim oblikovanjem nastavnih sadržaja to podražava u skladu sa uzrastom učenika (Milovanović, 2017).

Različitost udžbenika za klavir u odnosu na udžbenike za druge predmete ogleda se u tome što osnovni tekst nije nosilac nastavnih sadržaja, već su to kompozicije za sviranje. Inkorporiranje raznovrsnih kompozicija za sviranje u udžbenike za klavir neophodno je u cilju predstavljanja svih vrsta tehničkih i interpretatorskih zahteva određenog razreda, pri čemu je korisna zastupljenost kompozicija različitih muzičkih stilova i epoha. Posebna odlika klavirske muzike je prenošenje internacionalnog muzičkog nasleđa kroz kompozicije za klavir, a kako navodi Zlatar (2015) evropska klasična muzika proširila se svetom i postala kulturna baština celog čovenčanstva. Đurđanović i Vidulin (2017) ističu da se prihvatanjem evropske kulturne baštine, uz nacionalnu i regionalnu kulturnu baštinu, podstiče interkulturalno razumevanje, prihvatanje drugačije kulture, razvoj kulturne svesti, razvoj svesti o sopstvenoj kulturi. Zbog toga je važno da udžbenici za klavir sadrže kompozicije iz različitih zemalja, a u cilju adekvatnog pijanističkog razvoja od značaja je da sadrže i kompozicije najznačajnijih kompozitora koji su pisali muziku za klavir. Uzimajući u obzir da je mišljenje učenika mlađeg školskog uzrasta konkretno, Mihelis (1962) predlaže programske kompozicije za sviranje, koje upućuju na konkretan sadržaj za interpretaciju. Kompozicije čiji naziv upućuje učenika na neki njemu blizak sadržaj, kao što je pojava iz

prirode, poznata priča ili pesma za decu, raspoloženje ili događaj blizak svakodnevnom životu deteta, trebalo bi da budu inkorporirane u savremene udžbenike za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta. Važno je da sadržaji kompozicija odražavaju poznate prizore iz svakodnevnog života učenika i da sadrže jasna izražajna sredstva, a otkrivanje i interpretiranje sadržaja muzičkog dela je osnova izvođačke estetike (Михелис, 1962). Učenici pokazuju inicijativu u vežbanju kompozicija koje im se više sviđaju (Михелис, 1962) zbog čega je važno uzeti u obzir razlike u pogledu interesovanja učenika i uvrstiti u udžbenik više kompozicija za isti izvođački problem, kako bi učenici imali mogućnost izbora kompozicija za sviranje u skladu sa svojim afinitetima.

Savremeni udžbenici za klavir trebalo da bi sadrže dopunske tekstove uz kompozicije za sviranje, koje su osnovni nosioci nastavnih sadržaja. U dopunskim tekstovima mogu se naći različita objašnjenja iz oblasti teorije muzike, muzičkog opismenjavanja, istorije muzike, muzičkih oblika, a po mišljenju Milovanović i Đurđanović (2018) savremeni udžbenik za nastavu klavira trebalo bi da sadrži i zanimljive tekstove za uvođenje učenika u bogat svet muzike. Osim dopunskih tekstova, veoma je važno inkorporirati u savremene udžbenike za klavir i raznovrsna uputstva o načinima samostalnog rada kod kuće.

Značajno sredstvo didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja u savremenim udžbenicima su pitanja, nalozi i zadaci, zbog čega je izuzetno značajno razmotriti njihovu ulogu u savremenom didaktičkom oblikovanju udžbenika za klavir iz perspektive uloge navedenih elemenata u oblikovanju udžbenika kao posebne vrste knjige. Mogućnostima inkorporiranja pitanja, naloga i zadataka u udžbenike sa ciljem podsticanja aktivnog učenja učenika posebno su se bavili autori Ivić, Pešikan i Antić (2008). Osim brojnih primera primenljivih za sve udžbenike, korisno je posebno ukazati na mogućnost inkorporiranja pitanja, naloga i zadataka u udžbenike za umetničke predmete, jer se prema Iviću, Pešikan i Antić (2008, 114–116, 121) pitanjima, nalogima i zadacima može u udžbenicima podsticati:

1. stvaralačka produkcija učenika – stvaranje literarnih sastava, likovnog produkta, muzičkog produkta, vlastitog tehničkog dela, alternativnih načina upotrebe nekog predmeta;

2. praktikovanje i uvežbavanje psihomotornog ili tehničkog umenja kao što je sviranje muzičkog instrumenta;
3. uključivanje učenika u samostalne aktivnosti kritičkog mišljenja – logičko i analitičko rezonovanje, argumentovanje, interpretacija podataka i ideja, samostalno postavljanje i rešavanje problema, zauzimanje kritičkog stava;
4. kooperativno učenje – sučeljavanje različitih gledišta i mišljenja u procesu kooperativnog rada;
5. razvoj socijalnih veština, umenja i tehnika, tehnika aktivnog slušanja, veština razumevanja tuđe pozicije, veština javnog saopštavanja.

Tenedenicija savremene nastave klavira da učenici kroz improvizaciju i komponovanje razvijaju kreativnost (Webster, 1990; Campbell, 1990; Moore, 1990; Brophy, 2001; Robinson, Bell i Pogonowski, 2011) može biti operacionalizovana u udžbenicima za klavir upravo pitanjima, nalogima i zadacima koji podstiču stvaranje muzičkog produkta. U cilju podsticanja kreativnosti učenika u nastavi klavira značajno je da udžbenik navedenim elementima navede učenike i na prevođenje jednog umetničkog medija u drugi, što bi u udžbenicima za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta mogli biti nalozi za crtanje nakon sviranja određene kompozicije.

Sekvenciranja koraka za usvajanje novih kompozicija na času ili kod kuće moguće je operacionalizovati i u udžbenicima za klavir korišćenjem pitanja, naloga i zadataka. Ograničenje udžbenika za klavir jeste nemogućnost predstavljanja tehničkih rešenja i drugih izvođačkih procedura, ali način pristupanja radu na novoj kompoziciji svakako može sugerisati i autor udžbenika, koji svojom koncepcijom udžbenika i odabirom nastavnih sadržaja zapravo vodi razvoj učenika. Naročito je važno da saveti za vežbanje budu zastupljeni u udžbenicima za klavir, jer učenici više vremena provode u samostalnom radu kod kuće nego na časovima klavira zbog čega je važno da ih i udžbenik usmerava u njihovom samostalnom radu.

U nastavi klavira korisno je da razvoju kritičkog mišljenja prethodi podsticaj razvoja analitičkog slušanja sopstvenog sviranja, a podrška tom razvoju može se u udžbenicima za klavir operacionalizovati pitanjima, nalogima i zadacima. Razvijajući sposobnost analitičkog slušanja, učenici bi trebalo da budu usmereni i ka samoevaluaciji,

jer kvalitet sviranja zavisi od sposobnosti izvođača da kritički proceni sopstvenu interpretaciju. Pored procene kvaliteta sopstvenog sviranja, udžbenik za klavir bi mogao da predloži i procenu kvaliteta sviranja drugih učenika, jer se nastava klavira može odvijati i u grupi.

Udžbenici za umetničke predmete mogu da omoguće razvoj stvaralačkih sposobnosti i ponašanja učenika raznovrsnim tipovima stvaralačkih zadataka i naloga kao što su:

1. zadaci i nalozi za stvaralačku produkciju;
2. zadaci otvorenog tipa za traženje alternativnih i originalnih rešenja i načina dolaženja do rešenja;
3. zadaci za navođenje hipoteza, izbor procedura, prezentaciju urađenog;
4. zadaci za necenzurisano iznošenje ideja;
5. zadaci za originalno kombinovanje različitih elemenata;
6. zadaci za prevođenje određenog sadržaja u drugi umetnički domen;
7. prezentacije obrazaca stvaralačkog ponašanja;
8. podsticnje tolerancije prema različitosti i individualnosti (Ивић и сар., 2008, 119).

Razmatrajući predloženu listu stvaralačkih zadataka autora Ivić, Pešikan i Antić (2008) iz perspektive savremene nastave klavira, zadaci koji mogu biti inkorporirani u udžbenike za klavir su:

1. zadaci za improvizaciju i kompoziciju;
2. zadaci za traženje interpretatorskog rešenja određene kompozicije za sviranje;
3. zadaci koji traže pretpostavke za izvođenje nove kompozicije u kojoj se pojavljuje novi element tehnike sviranja ili novo sredstvo muzičkog izraza;
4. zadaci koji podstiču učenike na iznošenje svojih ideja o interpretatorskom oblikovanju nove kompozicije;
5. zadaci za crtanje na osnovu odsviranog dela.

Mihelis (1962) navodi da je važno da zadaci koje učenik dobija za samostalan rad budu jasani i razumljivi, da učenici budu podstaknuti da crtežom izraze sadržaj

kompozicije koju sviraju, a potrebno je ponuditi učenicima i osmišljene muzičke primere na osnovu kojih će moći da porede muzičke pojave po sličnostima i različitostima, izdvajaju određene muzičke elemente, pojedina muzička svojstva visinu, dužinu, jačinu, tempo, registar. Savremeni udžbenici za nastavu klavira mogu ponuditi operacionalizaciju navedenih tendencija nastave klavira zadacima za poređenje muzičkih elemenata, zadacima za razvoj kreativnosti, zadacima i uputstvima za vežbanje. Za potrebe grupe nastave klavira značajno je da udžbenici sadrže i zadatke koji uključuju više učenika, pri čemu svaki učenik ima poseban deo zadatka za sprovođenje, kao što je aktivno slušanje, sviranje, pevanje, izvođenje ritma čime se podstiče kooperativno učenje.

Likovno-grafičko oblikovanje savremenih udžbenika za klavir trebalo bi da ima za cilj podsticanje motivacije učenika za učenjem i sviranjem, koje je neophodno usled preuzetosti učenika raznim obavezama. Nastava klavira je specifična i po tome što je, osim rada na času, neophodno i vežbanje kod kuće, zbog čega adekvatno likovno-grafički oblikovani savremeni udžbenici za klavir mogu biti zanimljiviji za korišćenje od tradicionalnih zbirki kompozicija. Ovako koncipirani udžbenici mogu zainteresovati učenike da ih i samostalno koriste kod kuće. Ilustracije, slike, fotografije, ali i tabele sa muzičkim pojmovima i drugi elementi likovno-grafičkog oblikovanja nastavnih sadržaja u udžbenicima za klavir mogu doprineti kvalitetu nastave. U udžbenicima za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta korisno je, kako predlažu Milovanović i Đurđanović (2018), korišćenje vinjeta za najavljuvanje aktivnosti. Sve aktivnosti, izuzev naslova, mogle bi po njihovom mišljenju imati vinjetu koja ih najavljuje kako bi učenici mogli lako da prepoznaju koja se vrsta aktivnosti, a samim tim i način rada, od njih očekuje.

Atraktivni vizuelni izgled savremenog udžbenika za klavir poželjan je i koristan, a pri njegovom kreiranju i likovno-grafičkom oblikovanju nastavnih sadržaja neophodno je na prvo mesto staviti funkcionalnost i cilj korišćenja udžbenika. Podsticanje aktivnog učenja korišćenjem udžbenika za klavir podrazumeva inkorporiranje velikog broja aktivnosti, raznovrsnih pitanja, naloga i zadataka, dopunskih tekstova i različitih kompozicija za sviranje, a neophodno je sve navedene elemente rasporediti tako da stranice udžbenika ne budu preopterećene. Isticanje važnih informacija elementima likovno-grafičkog oblikovanja može značajno pomoći učenicima u snalaženju na stranicama udžbenika, a potrebno je i da učenicima bude ostavljeno dovoljno prostora za

samostalni rad na stranicama udžbenika. U cilju podsticanja samostalnog korišćenja udžbenika učenicima od velike pomoći mogu biti i različite vrste sadržaja: po stranicama, po kompozicijama za sviranje, po muzičkim pojmovima.

Pružanje povratnih informacija učenicima o stepenu njihovog napredovanja u udžbenicima za klavir ne može se odnositi na razvoj njihove tehnike sviranja i interpretaciju muzičkih dela. Testovi se zato u udžbenicima za klavir mogu uspešno koristiti za proveru stečenog znanja iz oblasti teorije muzike, istorije muzike, muzičkog opismenjavanja. Test u obliku kviza pruža povratnu informaciju učenicima o njihovom znanju i motiviše ih na dalji rad (Milovanović i Đurđanović, 2018), a korisno je inkorporirati ga u udžbenike i kao mogućnost za grupni rad.

Pored različitih vrsta testova, korisno je u savremene udžbenike za klavir inkorporirati i različite igre, jer one mogu dodatno motivisati učenike na učenje (Milovanović i Đurđanović, 2018). Igre u savremenoj nastavi klavira mogu biti prelazna aktivnost na časovima, što je značajno u radu sa početnicima mlađeg školskog uzrasta kada pažnja učenika nije dugotrajna. Inkorporiranjem igara u udžbenike za klavir pruža se i mogućnost provere znanja učenika kroz igru, prezentovanja novog nastavnog sadržaja kroz igru ili kooperativnog učenja kroz igru.

Za potrebe našeg današnjeg muzičkog školstva korisno bi bilo kreirati udžbenik koji je koncipiran po tematskim celinama, u kome su zastupljene različite vrste nastavnih sadržaja, repertoar za sviranje internacionalnog karaktera, ali i zanimljive priče i diferencirani zadaci (Milovanović, 2015). Udžbenik iz koga se može samostalno učiti nije u današnje vreme korisno kreirati samo za nastavne oblasti koje se sprovode u osnovnim školama, već je i u nastavi instrumenata potrebno korišćenje takvih udžbenika. Raznovrsne kompozicije za sviranje, zadaci, pitanja, dopunski tekstovi, ilustracije u savremenim udžbenicima za nastavu klavira značajno je da budu deo nastavnih jedinica, kako bi učenici imali jasnu predstavu o tome šta se od njih očekuje da nauče.

Savremeni udžbenik za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta treba uskladiti sa uzrastom učenika, njihovim prethodnim znanjima, specifičnošću nastave klavira kao nastavne discipline, a pre svega sa tendencijama savremene nastave. Važno je da se podsticanje aktivnog učenja reflektuje i na kreiranje savremenih udžbenika za klavir kako bi se učenici razvijali u aktivne članove savremenog društva bilo kao budući

pijanisti ili budući ljubitelji muzike. Samostalnost u radu i razmišljanju važne su karakteristike kojima savremena nastava teži, a u cilju osposobljavanja učenika za budući život i nastava klavira i savremeni udžbenik za klavir mogu dati svojevrstan doprinos.

2.5 KVALITET UDŽBENIKA

Korišćenje kvalitetnih savremenih udžbenika neophodno je u savremenoj nastavi u cilju podsticanja interakcije učenika i nastavnih sadržaja, motivisanja učenika na učenje, aktiviranja učenika u nastavnom procesu i postepenog osamostaljivanja učenika u procesu usvajanja znanja. „Podizanjem kvaliteta udžbenika značajno bi se doprinelo poboljšanju kvaliteta obrazovanja u celini, jer kvalitet udžbenika je veoma važna komponenta opšteg kvaliteta obrazovanja” (Ивић и сар., 2008, 17). Jedan od razloga zbog kojih su udžbenici važni u obrazovnom sistemu je taj što udžbenici dospevaju u svaku učionicu, zbog čega je podizanje kvaliteta udžbenika najefikasnija mera podizanja kvaliteta obrazovanja u celini (Ивић и сар., 2008).

Potrebno je da savremeni udžbenici budu usklađeni sa uzrastom učenika, nastavnim planom i programom, nastavnom disciplinom, prethodnim znanjima učenika i da obezbede mogućnost nastavka školovanja na narednom obrazovnom nivou. Udžbenik posmatran kao knjiga za učenje treba da obezbedi učenje svih osnovnih sadržaja i da doprinosi ostvarivanju osnovnih ciljeva i ishoda datog predmeta u određenom razredu i ciklusu obrazovanja (Ивић и сар., 2008). Strategija pri kreiranju savremenog udžbenika treba da uključuje izbor, sekvenciranje i strukturiranje gradiva, upotrebu jezika u cilju izlaganja problematizovanih osnovnih tekstova, koji sadrže pitanja, istraživanje problema, dijalog gledišta (Pešić, 2005a). Plut (2003) smatra da je udžbenik kvalitetan ukoliko služi učenju, jer je kao posebna vrste knjige zadužen da do učenja dođe. Autorka takođe navodi da ni najbolji udžbenik ne može garantovati da će do učenja doći, ali da svaki udžbenik može nastojati da pokrene proces učenja svim sredstvima koja žanr udžbenika omogućava (Плут, 2003).

Imajući u vidu ciljeve nastave i brojne mogućnosti za operacionalizovanje nastavnih ciljeva i zadataka u udžbenicima važno je uvek voditi računa prilikom kreiranja udžbenika o svrsishodnosti i funkcionalnosti svih elemenata izloženih u udžbeniku.

Prema Plut (2003), prvi princip konstrukcije dobrog udžbenika je strukturiranost koja podrazumeva dobru prostornu organizaciju teksta, logičan dizajn usklađen sa sadržajem, adekvatan jezik udžbenika, dok je drugi princip raznobraznost koja podrazumeva raznovrsne načine prezentovanja nastavnih sadržaja. Kvalitetu udžbenika doprinosi i raznovrsnost primera koji se navode u udžbenicima, jer se na taj način uspostavlja veza postojećeg i novog znanja učenika i podržava proces izgradnje pojmova (Ивић и сар., 2008). Raznovrsnost primera odnosi se na poreklo primera, sredstava navođenja primera i kategorije primera kao što su: tipični primeri, kontraprimeri, netipični primeri, granični primeri, zamka primeri, problematični primeri, a svi moraju biti tačni i povezani sa osnovnom idejom nastavne jedinice (Ивић и сар., 2008). Autori takođe navode da bi kvalitetan udžbenik trebalo da sadrži neophodna znanja i umenja date discipline kao što su činjenice, pojmovi, terminologija, zakonitosti, osnovne metodološke procedure, teorije, konvencije, kao i da omogući učenje na višim nivoima školovanja (Ивић и сар., 2008).

Kvalitet nastavnih sadržaja udžbenika značajan je u savremenim udžbenicima kao što je to bio slučaj i u tradicionalnim udžbenicima, dok se od savremenih udžbenika dodatno očekuje kvalitetno didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja. Kvalitet didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja treba uzeti u obzir prilikom kreiranja savremenih udžbenika i prilikom procene njihovog kvaliteta. Nastavne sadržaje udžbenika potrebno je uskladiti sa predznanjima i psihofizičkim mogućnostima učenika i njihovim sociokulturnim okruženjem kako bi istovremeno podsticali usvajanje znanja i razvijanje intelektualnih i fizičkih potencijala učenika (Španović i Bogosavljević, 2013). Prema mišljenju Španović i Bogosavljević (2013), potrebno je da nastavni sadržaji budu očigledni, razumljivi, zanimljivi i adekvatno strukturirani, a prilikom odabira nastavnih sadržaja važno je prvo postaviti cilj učenja.

Ivić, Pešikan i Antić (2008, 72–73, 80, 85) ukazuju na potrebu da kvalitetan udžbenik sadrži nastavne sadržaje koji predstavljaju:

1. osnovni sistem znanja i pojmova nastavne oblasti, usklađenih sa postavljenim obrazovnim ciljevima i ishodima određenog predmeta u određenom razredu;

2. prirodu znanja, metodologiju i način mišljenja specifičan za oblast koju predstavljaju;
3. primere iz različitih sredina kako bi udžbenik doprineo razvoju demokratičnosti i tolerisanju različitosti;
4. univerzalne ljudske vrednosti.

Određenim nastavnim sadržajima udžbenici bi trebalo da: doprinesu očuvanju nacionalnog identiteta, podsticanju socijalizacije i formiranju ličnosti učenika, afirmisanju tolerancije na različitost bez bilo kakvog vida diskriminacije, pri čemu je izuzetno značajno da obim nastavnih sadržaja ne bude prevelik i da bude u skladu sa razvojnim nivoom učenika, njihovim intelektualnim sposobnostima, uzrasnim kapacitetom pažnje, prethodnim znanjima (Ивић и сар., 2008). Osim inkorporiranja kvalitetnih nastavnih sadržaja, potrebno je obezbediti adekvatno didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja u savremenim udžbenicima, kako udžbenici ne bi imali samo transmisivnu, već razvojno-formativnu ulogu.

Didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja u udžbenicima utiče na mogućnost samostalnog korišćenja udžbenika od strane učenika, na olakšavanje učenja, podsticanje motivisanosti učenika za učenje i aktiviranje učenika, zbog čega je pitanje kvaliteta didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja važno pitanje kvaliteta udžbenika u celini. Ivić, Pešikan i Antić (2008) su mišljenja da didaktičko oblikovanje udžbenika treba da se ogleda kako u načinu izlaganja osnovnog teksta tako i u načinu korišćenja didaktičke aprature. Strukturalne komponente ne bi trebalo da budu same sebi cilj, već je neophodna povezanost nastavnih sadržaja i elemenata didaktičkog oblikovanja u cilju ostvarivanja njihove funkcionalnosti (Pešić, 2005).

Preglednost udžbenika kao knjige za učenje i kvalitet likovno-grafičkog dizajna udžbenika u velikoj meri određuju prvi utisak o udžbeniku i njegovu motivacionu vrednost za učenike, jer likovno-grafička sredstva razvijaju monotonost teksta i služe kao mnemotehnička sredstva (Ивић и сар., 2008). Potrebno je likovno-grafička sredstva uskladiti sa ostalim komponentama lekcije i voditi računa da bude zadovoljen njihov tehnički kvalitet u vidu jasnoće i preglednosti (Ивић и сар., 2008), jer samo funkcionalno upotrebljena likovno-grafička sredstva dobrog kvaliteta mogu doprineti kvalitetu udžbenika. Prenatranost udžbenika likovno-grafičkim sredstvima, kao i nepovezanost

teksta i ilustracija, mogu biti smetnja u ostvarivanju funkcija ilustracija u udžbeniku, dok adekvatna upotreba likovno-grafičkih sredstava može povećati motivaciju učenika za učenjem, intelektualni rad na knjizi i ljubav prema knjigama uopšte (Ивић и сар., 2008). Kvalitetnim likovno-grafičkim oblikovanjem nastavnih sadržaja u savremenim udžbenicima obezbeđuje se zainteresovanost učenika za nastavne sadržaje i olakšava uočavanje strukture udžbenika.

Važnost kvaliteta udžbenika u školskom sistemu Srbije ogleda se u postojanju *Pravilnika o standardima i indikatorima kvaliteta udžbenika i uputstva o njihovoj upotrebi* (Službenik glasnik RS, 2016), a na sajtu Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja objavljene su liste odobrenih udžbenika. Veoma važnim pitanjem kvaliteta udžbenika i standardima i indikatorima za procenu kvaliteta udžbenika u Srbiji bavili su se brojni istraživači, zbog čega je korisno razmotriti njihova zapažanja. Autori Ivić, Pešikan i Antić (2008) ističu da u pogledu kvaliteta udžbenika postoje tri kategorije standarda kvaliteta udžbenika, a to su: standardi kvaliteta sadržaja udžbenika, standardi kvaliteta didaktičkog oblikovanja sadržaja i standardi kvaliteta jezika i medijskih karakteristika udžbenika.

Plut (2003, 245–249) navodi 25 karakteristika dobrog udžbenika:

1. atraktivnost – udžbenik bi trebalo da bude lep i zanimljiv;
2. autentičnost – udžbenik koji se bavi stvarnim, ozbiljnim sadržajima;
3. bliskost – udžbenik koji nudi vezu sa spontanim znanjima učenika;
4. čitljivost – pregledan udžbenik u kome je lako naći informacije;
5. dalekosežnost – udžbenik čiji su ciljevi dalekosežni kao na primer razvoj učenika;
6. istinitost – udžbenik koji nudi precizne i tačne informacije;
7. izazovnost – udžbenik koji nudi intelektualne izazove i pokreće razmišljanje;
8. izvodljivost – udžbenik čiji ciljevi su izazovni, ali dostižni;
9. osetljivost – udžbenik osetljiv prema emocionalno-socijalnim potrebama učenika;
10. otvorenost – udžbenik otvoren za različite vrste znanja i istina;
11. postupnost – udžbenik koji sadržaje predstavlja malim koracima;

12. preciznost – udžbenik koji nudi precizne ciljeve učenja i pisan je preciznim jezikom;
13. predvidljivost – udžbenik koji je strukturiran i napisan tako da odgovara očekivanjima čitalaca;
14. primjenjivost – udžbenik koji demonstrira kako se može upotrebiti znanje;
15. raznovrsnost – udžbenik koji nudi raznovrsne sadržaje;
16. razumljivost – udžbenik pisan razumljivim jezikom;
17. selektivnost – udžbenik nudi pažljivo odabrane sadržaje, jasno predstavljene u udžbeniku;
18. strukturiranost – udžbenik koji sadrži strukture znanja;
19. svrsishodnost – udžbenik koji ima jasan cilj;
20. razvojnost – udžbenik koji omogućava povezivanje i razvoj znanja;
21. redundantnost – udžbenik koji nudi ponavljanje znanja na razne načine;
22. reprezentativnost – udžbenik koji razvija tehnike intelektualnog rada;
23. transformabilnost – udžbenik koji podstiče shvatanja istog smisla kroz različite forme;
24. uključenost – udžbenik koji pruža povratne informacije učenicima o njihovom napretku;
25. uslužnost – udžbenik usmeren na potrebe učenika.

Izbor udžbenika od strane nastavnika mogao bi da se zasniva na kriterijumima i indikatorima koji se odnose na: funkciju udžbenika u ovladavanju znanjima i veštinama predviđenim za određeni razred, adekvatnost udžbenika sa stanovišta osnovne naučne discipline, omogućavanje povezivanja znanja, strukturiranost udžbenika kojom se podržava učenje, prilagođenost udžbenika učeniku, mogućnost aktiviranja učenka, mogućnost motivisanja učenika, kvalitet same knjige i elemenata dizajna u cilju podsticanja učenja, reprezentativnost određenog sistema vrednosti, kvalitet i korisnost ostalih elemenata udžbeničkog kompleta (Pantić, Dimitrijević, Pavlović i Đorđević, 2005).

U današnje vreme potrebno je baviti se i pitanjem kvaliteta udžbenika za klavir iz perspektive udžbenika kao posebne vrste knjige koja podstiče učenje, a ne samo iz

perspektive pijanizma. Tradicionalni udžbenici za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta prvenstveno su uzimali u obzir potrebe početnog nivoa razvoja tehnike sviranja zbog čega sadrže kompozicije za sviranje u kojima postoje svi neophodni tehnički elementi, dok je sam proces učenja upotrebom tradicionalnih udžbenika za klavir u potpunosti zavisio od nastavnika klavira. U savremenoj nastavi klavira potrebno je da učenici budu aktivni učesnici u nastavnom procesu i da budu motivisani na samostalan rad kod kuće, zbog čega je potrebno da udžbenici za klavir budu zasnovani na istraživanjima mogućnosti savremenih udžbenika. U nastavi klavira udžbenik za početnike mlađeg školskog uzrasta je od posebnog značaja, jer prezentuje učenicima posebno i potpuno novo nastavno gradivo, usled čega je važno voditi učenika kroz proces usvajanja znanja na način koji će aktivirati njegovu pažnju i motivisati učenika na rad.

Pri izboru odgovarajućeg udžbenika za grupnu nastavu klavira Fišer (2010) predlaže nastavnicima da razmotre: da li je udžbenik atraktivan i vizuelno privlačan, da li su nastavni sadržaji na stranicama udžbenika dobro organizovani, da li su stranice udžbenika preopterećene sadržajima, kakva je organizovanost celog udžbenika, na koji način su u udžbeniku predstavljeni novi nastavni sadržaji, kako se u udžbeniku pristupa ritmu, čitanju i tehnicima, koje su prednosti i nedostaci udžbenika. Osim toga, Fišer (2010) naglašava da je važno obratiti pažnju na zastupljenost potrebnih izvođačkih veština, na kvalitet repertoara za sviranje solo i u ansamblu, na usklađenost strukture i redosleda izlaganja sadržaja prilagođenog uzrastu učenika, na težinu teksta, kao i na dostupnost dodatnih elemenata udžbeničkog kompleta.

Procenu kvaliteta udžbenika za klavir teško je sprovesti doslovno koristeći opšte standarde i indikatore kvaliteta udžbenika, već je potrebno prilagoditi ih prirodi nastave klavira i nastavnih sadržaja koji se prezentuju u udžbenicima za klavir. Rukovodeći se opštim standardima i indikatorima kvaliteta udžbenika Milovanović (2017) smatra da je kvalitet udžbenik za grupnu nastavu klavira moguće proceniti u kategoriji nastavnih sadržaja, didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja i jezika i drugih medija udžbenika. Procena kvaliteta udžbenika za klavir trebalo bi da se zasniva i na karakteristikama kvaliteta udžbenika kao posebne vrste knjige i na specifičnim karakteristikama nastave klavira, zbog čega je neophodno kreirati posebne standarde i indikatore za procenu kvaliteta udžbenika za klavir.

Razlog kreiranja standarda i indikatora za procenu kvaliteta savremenih udžbenika za klavir je ispitivanje kvaliteta postojećih domaćih i inostranih udžbenika za klavir u cilju pronalaženja smernica za kreiranje novih, savremenih udžbenika za klavir. Udžbenik je važno sredstvo aktiviranja učenika u nastavnom procesu zbog čega je pitanje kvaliteta udžbenika za klavir veoma važno. U nastavi klavira naročito je važno pitanje kvaliteta udžbenika za početnike mlađeg školskog uzrasta, jer je učenicima navedenog uzrasta i nivoa sviranja udžbenik neophodan. Iako se u našem muzičkom školstvu u starijim razredima uglavnom koriste samo originalni notni materijali, u radu sa početnicima mlađeg školskog uzrasta se upotrebljavaju udžbenici. Kako bi se uticalo na unapređenje kvaliteta nastave klavira, značajno je razmotriti kvalitet postojećih udžbenika i potrebu i mogućnost za kreiranje novih udžbenika.

3. PROJEKAT ISTRAŽIVANJA

3.1 PREDMET I PROBLEMSKO POLJE ISTRAŽIVANJA

Osnovni predmet ove disertacije je proučavanje kvaliteta udžbenika za nastavu klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta. S obzirom na to da je udžbenik najkorišćenije sredstvo u nastavi i da prema rezultatima istraživanja može vrlo efikasno doprineti unapređenju kvaliteta nastave u celini (Ивић и сар., 2008) pitanje kvaliteta udžbenika i istraživanje mogućnosti za unapređenje njihovog kvaliteta veoma je važno za nastavu. Pitanje kvaliteta udžbenika za nastavu klavira u Srbiji može se smatrati vrlo značajnim, jer je udžbenik neophodan u radu sa početnicima mlađeg školskog uzrasta, zbog čega je potrebno ispitati kvalitet postojećih udžbenika za navedeni uzrast i nivo sviranja. Potrebno je da savremeni udžbenik za nastavu klavira nudi učenicima kvalitetne nastavne sadržaje, adekvatno jezički izražene i didaktički oblikovane, tako da učenicima bude omogućeno aktivno učenje. Kvalitetnim udžbenikom za nastavu klavira važno je da učenicima bude omogućeno da usvajaju znanje na različite načine, da koriste različite tehnike učenja, da budu podstaknuti da kritički procene sopstveno i tuđe sviranje, da kreativno pristupe sviranju, da samostalno dođu do interpretatorskih rešenja, da pronađu potrebne informacije i uputstva za samostalni rad kod kuće. Iz svega navedenog proizilazi predmet istraživanja ovog rada, a to je proučavanje kvaliteta udžbenika za nastavu klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta.

Udžbenici za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta koji su analizirani u ovoj disertaciji su:

1. Benthien, A. (1997). *Keyboard aktiv band 1 & 2*. Mainz: Schott Musik International

2. Palmer, W. A., Manus, M., Vick Lethco, A., Kowalchyk, G. & Lancaster, E. L. (1997). *Group Piano Course book 1 & 2 & 3 & 4*. USA: Alfred Publishing Co. Inc
3. Petrović, M. (1995). *Školica za klavir nivo A i B*. Knjaževac: Muzičko-izdavačko preduzeće „Nota”
4. Thompson, J. (1955). *Easiest piano course 1 & 2*. Florence, Kentucky: The Willis Music Co.

3.2 CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj istraživanja je proučavanje kvaliteta postojećih udžbenika za nastavu klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta u kategorijama kvaliteta: nastavnih sadržaja, didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja i jezika i drugih medija udžbenika. U navedenim kategorijama kvaliteta udžbenika istraživanje je sprovedeno prema standardima i indikatorima kvaliteta kreiranim za potrebe ovog rada. Udžbenici za klavir se od udžbenika za predmete u osnovnim školama razlikuju po tome što su kompozicije za sviranje, a ne tekstovi, glavni nosioci nastavnih sadržaja, zbog čega je neophodno analizirati ih prema standardima i indikatorima, koji su prilagođeni specifičnim znanjima karakterističnim za nastavu klavira. Oslanjajući se na analitički okvir izveden na osnovu relevantne naučne literature i formulisan u teorijskom delu ove disertacije, kreirani su standardi i indikatori kvaliteta za udžbenike za klavir, koji su instrument istraživanja u ovoj disertaciji. Na osnovu rezultata istraživanja, u radu su razmotrene mogućnosti za kreiranje novog udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta.

Istraživački zadaci su:

1. Sprovođenje komparativne analize sadržaja inostranih i nacionalnog udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta prema kreiranim standardima i indikatorima kvaliteta udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta.
2. Prikazivanje rezultata komparativne analize udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta.

3. Formiranje implikacija za kreiranje novog udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta.

3.3 METODE I INSTRUMENT ISTRAŽIVANJA

Metode koje su primenjene u istraživanju su: komparativna analiza sadržaja i deskriptivna metoda. Komparativnom analizom sadržaja su analizirani postojeći inostrani i jedan nacionalni udžbenik za nastavu klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta. Standardi i indikatori kvaliteta udžbenika za nastavu klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta korišćeni su kao instrument za analizu postojećih udžbenika za nastavu klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta. Deskriptivnom metodom su interpretirani rezultati komparativne analize sadržaja postojećih udžbenika za nastavu klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta i objašnjene implikacije za kreiranje novog udžbenika za nastavu klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta.

Instrument ovog istraživanja su standardi i indikatori kvaliteta proistekli iz teorijskog okvira ovog rada u tri kategorije kvaliteta udžbenika, a to su: kvalitet nastavnih sadržaja, kvalitet didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja i kvalitet jezika i drugih medija udžbenika.

1. Standard kvaliteta nastavnih sadržaja udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta: *U udžbeniku su prezentovane osnove sviranja klavira.*

Indikatori kvaliteta za standard iz prve kategorije su:

- 1.1 U udžbeniku su zastupljeni svi elementi interpretatorskog razvoja učenika početnog nivoa sviranja klavira: razvoj tehnike sviranja, razvoj sluha, muzičko opismenjavanje, teorija muzike, improvizacija, čitanje s lista;
- 1.2 Elementi interpretatorskog razvoja učenika podjednako su zastupljeni u udžbeniku;
- 1.3 Udžbenik sadrži žanrovski raznovrstan repertoar dobrog kvaliteta za solo

- sviranje;
- 1.4 Udžbenik sadrži raznovrstan repertoar u pogledu interpretatorskih zahteva za solo sviranje;
  - 1.5 Udžbenik sadrži repertoar dobrog kvaliteta za sviranje u ansamblu;
  - 1.6 Repertoar za sviranje u udžbeniku je internacionalni;
  - 1.7 Repertoar za sviranje u udžbeniku sadrži dela različitih muzičkih epoha;
  - 1.8 Svi primeri i objašnjenja u udžbeniku su tačni.
2. Standard kvaliteta didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta: *Struktura udžbenika i didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja podstiču aktivno učenje.*

Indikatori kvaliteta za standard iz druge kategorije su:

- 2.1 Nastavni sadržaji su postupno izloženi u udžbeniku;
- 2.2 Nastavni sadržaji su oblikovani po nastavnim jedinicama;
- 2.3 U udžbeniku postoji jedinstvena struktura nastavnih jedinica;
- 2.4 U udžbeniku su zastupljeni raznovrsni načini prezentovanja nastavnih sadržaja;
- 2.5 Udžbenik podstiče različite tehnike učenja;
- 2.6 U udžbeniku postoje pitanja, nalozi i zadaci za razvoj kritičkog mišljenja učenika;
- 2.7 U udžbeniku postoje pitanja, nalozi i zadaci za razvoj kreativnog mišljenja učenika;
- 2.8 Udžbenik podstiče učenike na izražavanje sopstvenog mišljenja;
- 2.9 U udžbeniku postoje problematizovani nastavni sadržaji sekvencirani u skladu sa uzrastom učenika;
- 2.10 Repertoar za sviranje i tekst udžbenika podjednako doprinose usvajanju osnova sviranja klavira;
- 2.11 Udžbenik sadrži elemente kojima podstiče zainteresovanost učenika za učenje;
- 2.12 U udžbenik su inkorporirane igre;

- 2.13 Udžbenik pruža učenicima povratne informacije o stepenu njihovog napredovanja;
  - 2.14 Udžbenik sadrži uputstva za sviranje i vežbanje;
  - 2.15 Udžbenik sadrži predgovor autora;
  - 2.16 U udžbeniku postoji pregled sadržaja;
  - 2.17 U udžbeniku postoji prostor predviđen za rad učenika;
  - 2.18 Udžbenik sadrži likovno-grafička sredstva kojima su oblikovani nastavni sadržaji;
  - 2.19 Udžbenik sadrži likovno-grafička sredstva kojima motiviše učenike na učenje;
  - 2.20 Likovno-grafička sredstva su usklađena sa nastavnim sadržajima na stranicama udžbenika;
  - 2.21 Na stranicama udžbenika jasno su istaknute važne informacije;
  - 2.22 Stranice udžbenika nisu preopterećene nastavnim sadržajima i elementima didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja;
  - 2.23 Udžbenik je didaktički oblikovan tako da ga učenici mogu koristiti bez pomoći odraslih.
3. Standard kvaliteta jezika i drugih medija udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta: *Jezik i drugi mediji udžbenika su adekvatni u odnosu na uzrast učenika i žanr udžbenika.*

Indikatori kvaliteta za standard iz treće kategorije su:

- 3.1 Terminologija korišćena u udžbenicima usklađena je sa uzrastom učenika;
- 3.2 Svi termini korišćeni u udžbeniku su tačni;
- 3.3 Struktura rečenica odgovarajuća je uzrastu učenika;
- 3.4 U udžbeniku ne postoje diskriminišuće izjave bilo koje vrste;
- 3.5 Format stranica i font slova je adekvatan;
- 3.6 Likovno-grafička sredstva u udžbeniku su pregledna i jasna;
- 3.7 Likovno-grafička sredstva u udžbeniku usklađena su sa uzrastom učenika.

4. ISTRAŽIVANJE UDŽBENIKA ZA KLAVIR ZA POČETNIKE MLAĐEG ŠKOLSKOG UZRASTA

4.1 REZULTATI ISTRAŽIVANJA UDŽBENIKA ZA KLAVIR ZA POČETNIKE MLAĐEG ŠKOLSKOG UZRASTA

Komparativna analiza sadržaja tri inostrana i jednog nacionalnog udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta dala je pozitivne rezultate u sve tri kategorije kvaliteta. Svaki od analiziranih udžbenika ispunjava više od 50 procenata zahteva postavljenih određenim indikatorima prema navedenim standardima kvaliteta. U Tabeli 1 prikazan je rezultat komparativne analize sadržaja udžbenika *Group piano course*, *Keyboard aktiv*, *Easiest piano course* i *Školica za klavir*.

Tabela 1. Rezultati komparativne analize udžbenika za klavir po standardima kvaliteta

	1. standard kvaliteta		2. standard kvaliteta		3. standard kvaliteta	
	f	%	f	%	f	%
<i>Group piano course</i>	7	87.5%	17	73.91%	7	100%
<i>Keyboard aktiv</i>	6	75%	19	82.60%	7	100%
<i>Easiest piano course</i>	5	62.5%	13	56.52%	7	100%
<i>Školica za klavir</i>	6	75%	16	69%	6	85.70%

Rezultati istraživanja prema prvom standardu i odgovarajućim indikatorima kvaliteta: Zaključak je da svi analizirani udžbenici za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta sadrže adekvatne nastavne sadržaje, koji omogućavaju učenicima upoznavanje osnova sviranja klavira. Uzimajući u obzir da postoje nedostaci u svim analiziranim udžbenicima prema prvom standardu kvaliteta, rezultati analize će biti pojašnjeni prema svim indikatorima navedenog standarda u cilju boljeg razumevanja kvaliteta nastavnih sadržaja u analiziranim udžbenicima.

Prema prvom indikatoru prvog standarda kvaliteta ustanovljeno je da samo udžbenik *Group Piano Course* sadrži sve elemente početnog nivoa interpretatorskog razvoja učenika mlađeg školskog uzrasta. Pregled zastupljenosti elemenata interpretatorskog razvoja učenika u analiziranim udžbenicima prema prvom indikatoru prvog standarda kvaliteta naveden je u Tabeli 2.

Tabela 2. Zastupljenost elemenata interpretatorskog razvoja u analiziranim udžbenicima

	<i>Group Piano Course</i>	<i>Keyboard aktiv</i>	<i>Easiest piano course</i>	<i>Školica za klavir</i>
Tehnika sviranja	√	√	√	√
Razvoj sluha	√	√	X	√
Muzičko opismenjavanje	√	√	√	√
Teorija muzike	√	√	√	√
Improvizacija	√	√	X	√
Čitanje s lista	√	X	√	X

Pored toga što sadrži sve elemente interpretatorskog razvoja, koji su neophodni početnicima mlađeg školskog uzrasta, u udžbeniku *Group Piano Course* svi navedeni elementi su podjednako zastupljeni. Zbog toga je udžbenik *Group Piano Course* adekvatan i prema drugom indikatoru prvog standarda kvaliteta, dok u ostalim

udžbenicima, osim nedostatka određenih elemenata, postoji i nejednaka zastupljenost inkorporiranih elemenata interpretatorskog razvoja. U udžbeniku *Keyboard aktiv* ima malo primera koji podstiču muzičko opismenjavanje, u udžbeniku *Školica za klavir* nisu dovoljno zastupljeni zadaci za improvizaciju, dok je u udžbeniku *Easiest piano course* primetan mali broj naloga za čitanje s lista. Istovremeno, u udžbeniku *Easiest piano course* prednost u odnosu na druge elemente interpretatorskog razvoja ima muzičko opismenjavanje, dok u udžbeniku *Keyboard aktiv* teorija muzike ima važnu ulogu.

Prema trećem i četvrtom indikatoru prvog standarda kvaliteta, svi analizirani udžbenici su adekvatni, jer sadrže žanrovski raznovrstan repertoar dobrog kvaliteta za solo sviranje, koji istovremeno sadrži i raznovrsne interpretatorske zahteve. Upotrebom svih analiziranih udžbenika može biti postignut cilj upoznavanja učenika sa različitim izvođačkim mogućnostima početnog nivoa sviranja klavira kroz zanimljive muzičke primere. Korišćenjem analiziranih udžbenika učenici stiču mogućnost interpretatorskog razvoja, koji nije monoton zahvaljujući međusobno različitim primerima koje udžbenici nude.

Svi analizirani udžbenici sadrže primere za sviranje u ansamblu dobrog kvaliteta, što ih čini adekvatnim prema petom indikatoru prvog standarda kvaliteta. U udžbenicima *Group Piano Course* i *Keyboard aktiv* sviranje učenika u ansamblu je sistematično inkorporirano kroz ceo udžbenik u posebnim aktivnostima, dok u udžbenicima *Easiest piano course* i *Školica za klavir* primeri za solo sviranje dominiraju. U udžbenicima *Group Piano Course*, *Easiest piano course* i *Školica za klavir* nalaze se i deonice pratnje uz određene kompozicije, što omogućava da nastavnik svira klavirsku pratnju, dok učenik svira zadatu kompoziciju. Za udžbenik *Keyboard aktiv* klavirske pratnje namenjene nastavnicima kreirane su u posebnoj knjizi, koja može biti korišćena uz udžbenik, a u samom udžbeniku je naznačeno koja pratnja je namenjena kojoj kompoziciji.

Istraživanje u oblasti šestog indikatora prvog standarda kvaliteta pokazuje da u svim analiziranim udžbenicima postoje kompozicije za sviranje iz različitih zemalja, ali ne prenose svi analizirani udžbenici u istoj meri internacionalno muzičko nasleđe. U Tabeli 3 prikazan je rezultat analize porekla kompozicija zastupljenih u analiziranim udžbenicima.

Tabela 3. Poreklo kompozicija u analiziranim udžbenicima za klavir

	<i>Group piano course</i>		<i>Keyboard aktiv</i>		<i>Easiest piano course</i>		<i>Školica za klavir</i>	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Kompozicije autora udžbenika	70	86.41%	5	9.80%	42	72.41%	26	27.95%
Kompozicije autora iz zemlje porekla udžbenika	3	3.70%	6	11.76%	3	5.17%	4	4.30%
Kompozicije autora iz drugih zemalja	0	0%	13	25.49%	5	8.62%	32	34.40%
Narodne kompozicije iz zemlje porekla udžbenika	6	7.41%	7	13.72%	4	6.89%	12	12.90%
Narodne kompozicije iz drugih zemalja	2	2.47%	20	39.21%	4	6.89%	19	20.43%
Total internacionalnih kompozicija	2	2.47%	33	64.70%	9	15.51%	51	54.83%

Rezultati komparativne analize sadržaja udžbenika *Group Piano Course*, *Keyboard aktiv*, *Easiest piano course* i *Školica za klavir* pokazuju da je nemački udžbenik najadekvatniji u domenu zastupljenosti internacionalnih kompozicija u udžbeniku, dok američki udžbenik *Group Piano Course* gotovo da i ne prenosi internacionalno muzičko nasleđe. Evropski udžbenici *Keyboard aktiv* i *Školica za klavir* sadrže više od 50 procenata kompozicija inostranog porekla što ih čini adekvatnim prema šestom indikatoru prvog standarda kvaliteta. Osim kvantitativnog doprinosa prenošenju internacionalnog muzičkog nasleđa, internacionalne kompozicije u evropskim udžbenicima doprinose kvalitetu navedenih udžbenika raznovrsnošću svojih interpretatorskih zahteva. Potrebno je još napomenuti da se u udžbeniku *Školica za klavir* nalaze još tri kompozicije za koje nije navedeno ime autora, zbog čega nisu bile uključene u analizu porekla kompozicija.

Svi analizirani udžbenici sadrže kompozicije različitih muzičkih epoha, što ih čini adekvatnim prema sedmom indikatoru prvog standarda kvaliteta. U domenu navedenog indikatora, analizirani udžbenici pokazuju veliku sličnost u odabiru repertoara za sviranje, jer u svim analiziranim udžbenicima dominiraju kompozicije iz 20. veka. Jasna

je zastupljenost prvenstveno kompozicija iz 20. veka u udžbenicima za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta, kako zbog veće sličnosti sa muzikom koju učenici u današnje vreme poznaju, tako i zbog malog broja zaista jednostavnih kompozicija za sviranje iz ranijih muzičkih epoha.

Značajna odlika udžbenika koji su bili predmet komparativne analize u ovoj disertaciji je što su svi primeri i objašnjenja u njima tačni, što ukazuje da su adekvatni prema osmom indikatoru kvaliteta prvog standarda. Koristeći udžbenike *Group piano course*, *Keyboard aktiv*, *Easiest piano course* i *Školica za klavir* učenici mogu usvojiti tačna znanja u okviru početnog nivoa sviranja klavira.

Rezultati istraživanja prema drugom standardu i odgovarajućim indikatorima kvaliteta: Istraživanje udžbenika *Group piano course*, *Keyboard aktiv*, *Easiest piano course* i *Školica za klavir* u kategoriji kvaliteta didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja dalo je vrlo zanimljiv rezultat. Prema drugom standardu i određenim indikatorima kvaliteta, udžbenici *Group piano course* i *Keyboard aktiv* i kvalitativno odgovaraju potrebama savremenog udžbenika za klavir, dok bi udžbenik *Easiest piano course* bilo korisno dopuniti različitim informacijama, a udžbenik *Školica za klavir* didaktički preoblikovati u cilju postizanja veće usklađenosti sa savremenim tendencijama kreiranja udžbenika. Didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja značajno je za podsticanje procesa aktivnog učenja, zbog čega će biti razmotreno kako je ono sprovedeno u analiziranim udžbenicima po svim navedenim indikatorima drugog standarda kvaliteta.

Indikator 2.1   *Nastavni sadržaji su postupno izloženi u udžbeniku*

Nastavni sadržaji u svim analiziranim udžbenicima za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta izloženi su postupno, zbog čega su navedeni udžbenici adekvatni prema prvom indikatoru kvaliteta drugog standarda. Postupnost izlaganja nastavnih sadržaja naročito je važna u radu sa početnicima u sviranju zbog potpuno novog gradiva koje se

učenicima prezentuje i uzrasta učenika. Korišćenjem udžbenika analiziranih u ovoj disertaciji učenici neće doći u situaciju da se koristeći muzičke primere iz udžbenika postupnim redom iznenada suoče sa previše složenom kompozicijom za sviranje ili nekim nerešivim zadatkom.

Indikator 2.2   *Nastavni sadržaji su oblikovani po nastavnim jedinicama*

Anliziranje udžbenika za klavir po drugom indikatoru kvaliteta drugog standarda ima posebnu važnost, jer udžbenici za klavir nisu deo sistemske kontrole kvaliteta, kao što su to udžbenici za predmete u osnovnim školama. Raspored nastavnih sadržaja po nastavnim jedinicama očekuje se u udžbenicima za osnovnu školu, međutim u udžbenicima za klavir to nije uvek slučaj, već su zbirke kompozicija u ulozi udžbenika još uvek zastupljene u nastavi. Udžbenici *Group piano course* i *Keyboard aktiv* sadrže nastavne jedinice u kojima je raspoređeno nastavno gradivo u celom udžbeniku, dok u udžbenicima *Easiest piano course* i *Školica za klavir* ne postoje nastavne jedinice. Usvajanje strukture znanja korišćenjem udžbenika veoma je značajno i može biti postignuto ako udžbenik nudi strukturisana znanja, zbog čega je i u nastavi klavira potrebno da savremeni udžbenici budu adekvatno strukturirani. Navedena tendencija je ispunjena u udžbenicima *Group piano course* i *Keyboard aktiv*, što ih čini adekvatnim prema drugom indikatoru drugog standarda kvaliteta.

Indikator 2.3   *U udžbeniku postoji jedinstvena struktura nastavnih jedinica*

Prema trećem indikatoru kvaliteta drugog standarda, moguće je bilo analizirati samo dva od četiri udžbenika, jer udžbenici *Easiest piano course* i *Školica za klavir* ne sadrže nastavne jedinice, a samim tim ni jedinstvenu strukturu nastavnih jedinica u celom udžbeniku. Od preostala dva udžbenika jedino udžbenik *Keyboard aktiv* sadrži jedinstvenu strukturu nastavnih jedinica u celom udžbeniku, čime se posebno izdvaja po

svom kvalitetu u odnosu na ostala tri analizirana udžbenika. Udžbenik *Group piano course* sadrži veoma zanimljive i atraktivno prezentovane nastavne aktivnosti u okviru nastavnih jedinica, ali zastupljenost aktivnosti u okviru nastavnih jedinica navedenog udžbenika uvek je različita i po mestu na kome se aktivnosti nalaze u nastavnoj jedinici i po broju aktivnosti u jednoj nastavnoj jedinici i po izboru aktivnosti koje su inkorporirane u nastavnu jedinicu.

Indikator 2.4   *U udžbeniku su zastupljeni raznovrsni načini prezentovanja nastavnih sadržaja*

Značajna odlika kvaliteta svih analiziranih udžbenika ogleda se u njihovoj adekvatnosti prema četvrtom indikatoru drugog standarda kvaliteta, jer su nastavni sadržaji prezentovani na različite načine, čime se učenicima omogućava bolje razumevanje nastavnih sadržaja. U udžbeniku *Keyboard aktiv* autor udžbenika se naročito posvetio raznovrsnom prezentovanju nastavnih sadržaja iz oblasti teorije muzike, jer je za prezentovanje nastavnih sadržaja iz te oblasti kreirao i razne tabele, što je veoma interesantno i korisno kad su udžbenici za klavir u pitanju, a u celom udžbeniku je prisutno kombinovanje teksta, notnih primera i grafičkih prikaza kao način predstavljanja nastavnih sadržaja. Ostala tri analizirana udžbenika koriste grafičke prikaze, ilustracije, tekst i primere za sviranje u funkciji prezentovanja nastavnih sadržaja. Udžbenik *Group piano course* se posebno izdvaja po brojnim izuzetno kvalitetnim i funkcionalnim ilustracijama kojima predstavlja nastavne sadržaje, dok se *Easiest piano course* od ostalih analiziranih udžbenika izdvaja po tome što je ilustracija klavijature na stranicama udžbenika dosledno prikazana trodimenzionalno.

Indikator 2.5   *Udžbenik podstiče različite tehnike učenja*

Svi analizirani udžbenici podstiču različite tehnike učenja. što ih čini adekvatnim prema petom indikatoru drugog standarda. Svi analizirani udžbenici podstiču: sviranje,

čitanje, pisanje, izvođenje ritma tapšanjem ili kucanjem, dok se pevanje predlaže u svim analiziranim udžbenicima, osim u udžbeniku *Easiest piano course*. Osim udžbenika *Keyboard aktiv*, svi analizirani udžbenici podstiču učenike i na opažanje tonova na klavijaturi ili u kompoziciji. Udžbenik *Easiest piano course* ne podstiče učenike na pevanje, što je značajan nedostatak ovog udžbenika, dok je pevanje u udžbeniku *Keyboard aktiv* posebna aktivnost sistematično prezentovana u celom udžbeniku. U udžbeniku *Školica za klavir* postoje zadaci za pevanje, ali je teško uočiti ih na stranicama udžbenika, dok zadataka za pisanje ima veoma malo u navedenom udžbeniku. Zanimljivo je da udžbenik *Group piano course* jedini nudi zadatke u kojima nastavnik svira određenu grupu tonova, a učenik ima zadatak da u udžbeniku zaokruži tačan odgovor, čime predloženi zadaci u udžbeniku *Group piano course* podstiču razvoj sluha učenika. Udžbenici *Keyboard aktiv* i *Školica za klavir* podstiču aktivno slušanje učenika, što je naročito važno za interpretatorski razvoj mladih pijanista, a udžbenik *Školica za klavir* podstiče i pevanje tonova u sebi tokom sviranja. Od posebnog značaja je podsticanje nemog vežbanja u udžbeniku *Keyboard aktiv*, što predstavlja savremen način vežbanja kojim se znatno može unaprediti kvalitet sviranja učenika. Autori udžbenika *Group piano course* i *Školica za klavir* podstiču učenje napamet, na šta je potrebno uputiti učenike od početka sviranja klavira s obzirom na to da se na javnim nastupima uglavnom svira napamet.

Indikator 2.6   *U udžbeniku postoje pitanja, nalozi i zadaci za razvoj kritičkog mišljenja učenika*

Prema šestom indikatoru drugog standarda kvaliteta, svi analizirani udžbenici su neadekvatni zbog nedostatka pitanja, naloga i zadataka za podsticanje kritičkog mišljenja učenika. Zadaci koji podstiču učenike na aktivno slušanje u udžbenicima *Keyboard aktiv* i *Školica za klavir* dobra su osnova za razvoj kritičkog mišljenja učenika, jer je pažljivo i analitičko slušanje sviranja prvi preduslov procene kvaliteta sviranja. Ipak, potrebno je da udžbenik sadrži i elemente kojima se od učenika traži procena kvaliteta sviranja nakon aktivnog slušanja.

Indikator 2.7   *U udžbeniku postoje pitanja, nalozi i zadaci za razvoj kreativnog mišljenja učenika*

Udžbenik *Easiest piano course* je jedini od analiziranih udžbenika koji ne podstiče razvoj kreativnog mišljenja učenika, zbog čega nije adekvatan prema sedmom indikatoru drugog standarda kvaliteta udžbenika. Ostali analizirani udžbenici sadrže zadatke za improvizaciju, čime se podstiče kreativnost učenika i samostalno dolaženje do rešenja, što ih čini adekvatnim po sedmom indikatoru drugog standarda kvaliteta. Improvizacija je sistematično inkorporirana u udžbenike *Group piano course* i *Keyboard aktiv* kao posebna nastavna aktivnost, koja je potpuno ravnopravna sa ostalim aktivnostima u navedenim udžbenicima i prati uvođenje novih muzičkih pojmova. U udžbeniku *Školica za klavir* malobrojni zadaci za improvizaciju su teško uočljivi na stranicama udžbenika na kojima dominiraju kompozicije za sviranje.

Indikator 2.8   *Udžbenik podstiče učenike na izražavanje sopstvenog mišljenja*

Jedini udžbenik u kome su učenici podstaknuti na izražavanje sopstvenog mišljenja je udžbenik *Školica za klavir*, što čini ovaj udžbenik adekvatnim po osmom indikatoru drugog standarda kvaliteta udžbenika. Učenici su podstaknuti da izraze svoje mišljenje o načinu na koji je moguće odsvirati određenu kompoziciju u udžbeniku *Školica za klavir*, uz mogućnost izbora tačne opcije među ponuđenim odgovorima, čime je omogućeno vođeno učenje učenika.

Indikator 2.9   *U udžbeniku postoje problematizovani nastavni sadržaji sekvencirani u skladu sa uzrastom učenika*

Problematizovane nastavne sadržaje sadrže udžbenici *Group piano course*, *Keyboard aktiv* i *Školica za klavir*, što ih čini adekvatnim prema devetom indikatoru drugog standarda kvaliteta. U zadacima za improvizaciju od učenika se očekuje da

samostalno dođu do rešenja, čime se razvija i njihova kreativnost, a i samo sviranje. Udžbenik *Školica za klavir* sadrži jedan vrlo koristan i značajan problematizovan zadatak, dugačiji od svih drugih zadataka u analiziranim udžbenicima, a u kome se od učenika traži da sam odredi tempo i dinamiku zadate kompozicije, što je korisno za svestrani interpretatorski razvoj učenika.

Indikator 2.10   *Repertoar za sviranje i tekst udžbenika podjednako doprinose usvajanju osnova sviranja klavira*

Tekst udžbenika i repertoar za sviranje podjednako doprinose usvajanju osnova sviranja klavira pre svega u udžbeniku *Keyboard aktiv*, zbog tekstualnih celina u objašnjavanju teorije muzike, tehnike sviranja i u uputstvima za vežbanje. U udžbenicima *Group piano course* i *Easiest piano course* tekst udžbenika jasno je vidljiv i koristan, zbog čega doprinosi učenju, ali od dva navedena udžbenika *Group piano course* sadrži mnogo više informacija za učenike. U udžbeniku *Školica za klavir* dominiraju kompozicije za sviranje, uočljiva su objašnjenja određenih muzičkih pojmova, ali su priče o kompozitorima i različiti zadaci neadekvatno predstavljeni na stranicama udžbenika, zbog čega ne dolaze do izražaja, kao što je to slučaj kad su u pitanju kompozicije za sviranje u navedenom udžbeniku. Prema desetom indikatoru drugog standarda, zaključak je da su udžbenici *Group piano course* i *Keyboard aktiv* adekvatni, dok u udžbeniku *Školica za klavir* nedostaje iskorišćenost potencijala teksta usled neadekvatnog didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja na stranicama udžbenika, a korisno bi bilo da udžbenik *Easiest piano course* sadrži više različitih informacija.

Indikator 2.11   *Udžbenik sadrži elemente kojima podstiče zainteresovanost učenika za učenje*

Udžbenik *Group piano course* nudi učenicima zanimljive zadatke u kojima se od njih traži da popune ukrštenicu, da povežu informacije raspoređene po boksevima u dve

kolone, da zapišu imena zadatih tonova što kao krajnji rezultat daje reč iz svakodnevnog života. U udžbeniku *Školica za klavir* zastupljene su kratke priče o određenim kompozitorima, instrumentima i muzičkim stilovima, ali njihovo mesto i izgled na stranicama udžbenika ne navodi učenika da ih pročita, čime njihova mogućnost podsticanja zainteresovanosti učenika ne dolazi do izražaja.

Udžbenik *Keyboard aktiv* sadrži posebnu nastavnu aktivnost koja se zove animacija, koja po svom nazivu upućuje na podsticanje zainteresovanosti učenika za sviranje na časovima klavira. U okviru nastavne aktivnosti animacija u udžbeniku *Keyboard aktiv* nalaze se zapravo vežbe za sviranje, čime su učenici podstaknuti na dodatno vežbanje. U udžbeniku *Keyboard aktiv* postoje interesantne informacije o uticaju različitih ritmova na muzičke žanrove, kao i podsticaj za eksperimentisanje korišćenjem različitih ritmova, čime se podstiče zainteresovanost učenika. Udžbenik *Easiest piano course* ne sadrži elemente kojima podstiče zainteresovanost učenika za učenje, zbog čega jedino navedeni udžbenik nije adekvatan po jedanaestom indikatoru drugog standarda kvaliteta.

Indikator 2.12   *U udžbenik su inkorporirane igre*

Od svih analiziranih udžbenika jedino u udžbeniku *Školica za klavir* postoji jedan kviz u kome se od učenika očekuje da, osim davanja odgovora, sam proceni tačnost odgovora i na osnovu toga sebi dodeli poene, po zadatom sistemu bodovanja tačnih i pogrešnih odgovora. Udžbenici *Group piano course*, *Easiest piano course* i *Keyboard aktiv* ne sadrže igre, zbog čega nisu adekvatni po dvanaestom indikatoru drugog standarda kvaliteta.

Indikator 2.13   *Udžbenik pruža učenicima povratne informacije o stepenu njihovog napredovanja*

Prema trinaestom indikatoru drugog standarda, samo je udžbenik *Keyboard aktiv* adekvatan, jer na kraju svake nastavne jedinice sadrži test za rešavanje, čija se rešenja nalaze na kraju udžbenika. Na taj način udžbenik *Keyboard aktiv* pruža učenicima povratnu informaciju o stepenu njihovog napredovanja iz oblasti teorije muzike i iz oblasti muzičkog opismenjavanja. Ostali analizirani udžbenici ne sadrže načine pružanja povratnih informacija učenicima bilo koje vrste.

Indikator 2.14   *Udžbenik sadrži uputstva za sviranje i vežbanje*

Svi analizirani udžbenici sadrže uputstva za sviranje i vežbanje, što ih čini adekvatnim po četrnaestom indikatoru drugog standarda kvaliteta udžbenika. Veoma je korisno što se u udžbeniku *Školica za klavir* ukazuje učenicima da se slušaju dok sviraju, uz druga uputstva za sviranje, čime se značajno doprinosi kvalitetu sviranja. Udžbenik *Keyboard aktiv* najsystematičnije upućuju učenike kako da sviraju i vežbaju sekvenciranim zadacima i uputstvima posebno grafički istaknutim na stranicama udžbenika.

Indikator 2.15   *Udžbenik sadrži predgovor autora*

Predgovor autora je sastavni deo sva četiri analizirana udžbenika, što ih čini adekvatnim prema petnaestom indikatoru drugog standarda kvaliteta udžbenika. Predgovor autora je važan u udžbenicima za klavir, jer je svaki od njih različito kreiran, zbog čega je korisno da se već kroz predgovor korisnici udžbenika upoznaju sa idejnim rešenjima autora. U ovom segmentu kvaliteta udžbenik *Keyboard aktiv* još jednom predstavlja primer dobro osmišljenog didaktičkog oblikovanja udžbenika, jer predgovor,

osim teksta, uključuje i elemente grafičkog oblikovanja kako bi struktura i sadržaj udžbenika bili preciznije objašnjeni.

Indikator 2.16   *U udžbeniku postoji pregled sadržaja*

Iznenaduje što je istraživanjem u ovoj disertaciji ustanovljeno da prema šesnaestom indikatoru drugog standarda kvaliteta postoji udžbenik koji nije adekvatan, a to je udžbenik *Group piano course*. Svaki od ostala tri analizirana udžbenika ima pregled sadržaja po stranicama na početku udžbenika, osim nivoa A *Školice za klavir*, gde se ta vrsta pregleda sadržaja nalazi na kraju udžbenika. U udžbenicima *Easiest piano course* i *Keyboard aktiv* na kraju udžbenika se nalazi i pregled sadržaja po kompozicijama za sviranje, pri čemu je pregled sadržaja po kompozicijama u udžbeniku *Keyboard aktiv* podeljen na kompozicije za solo sviranje i kompozicije za sviranje u ansamblu. Na kraju udžbenika *Keyboard aktiv* nalazi se i pregled sadržaja po pesmama za pevanje, zadacima za improvizaciju i zadacima za animaciju, što učenicima znatno olakšava korišćenje navedenog udžbenika.

Indikator 2.17   *U udžbeniku postoji prostor predviđen za rad učenika*

Udžbenici *Group piano course*, *Keyboard aktiv* i *Easiest piano course* sadrže dovoljan prostor u kome učenici mogu da pišu odgovore koji se od njih traže, što ih čini adekvatnim prema sedamnaestom indikatoru drugog standarda kvaliteta. Udžbenik *Školica za klavir* ne sadrži zadatke za pisanje u dovoljnom broju i ne ostavlja za svaki od njih prostor da bude urađen u udžbeniku, što je značajan nedostatak ovog udžbenika.

Indikator 2.18   *Udžbenik sadrži likovno-grafička sredstva kojima su oblikovani nastavni sadržaji*

Svi analizirani udžbenici su adekvatni prema osamnaestom indikatoru drugog standarda kvaliteta, jer raznovrsnošću likovno-grafičkog oblikovanja nastavnih sadržaja doprinose podsticanju učenika na učenje. U svim analiziranim udžbenicima likovno-grafička sredstva se koriste za prezentovanje nastavnih sadržaja iz teorije muzike i muzičkog opismenjavanja, a u tri od četiri analizirana udžbenika likovno-grafički je predstavljena i tehnika sviranja. Udžbenik *Easiest piano course* ukazuje likovno-grafičkim sredstvima na tehničke zahteve u pojedinim kompozicijama, ali ih ne prezentuje na navedeni način. Interesantno je da su u udžbeniku *Keyboard aktiv* sve ilustracije izuzetno funkcionalne, ali ni jednom ilustracijom nije oslikan sadržaj kompozicije za sviranje, što je slučaj u sva ostala tri analizirana udžbenika, dok se udžbenik *Group piano course* naročito ističe svojom atraktivnom likovno-grafičkom oblikovanošću nastavnih sadržaja.

Indikator 2.19   *Udžbenik sadrži likovno-grafička sredstva kojima motiviše učenike na učenje*

Udžbenici *Group piano course*, *Easiest piano course* i *Školica za klavir* adekvatni su prema devetnaestom indikatoru drugog standarda kvaliteta. Raznovrsnim interesantnim ilustracijama navedeni udžbenici ukazuju učenicima na pojedine elemente nastavnih sadržaja, a sadrže i dekorativne ilustracije. U udžbeniku *Group piano course* funkcionalnost i podsticanje motivacije ogleda se u dosledno inkorporiranim ilustracijama u celom udžbeniku, koje najavljuju nastavne aktivnosti, kao što je, na primer, ilustracija zeca za najavljivanje aktivnosti u oblasti razvoja sluha. Značajna karakteristika udžbenika *Group piano course* je što sadrži i brojne ilustracije usklađene sa zadacima, što navedene zadatke čini privlačnim za rešavanje. Iznenaduje odsustvo likovnog oblikovanja u udžbeniku *Keyboard aktiv*, kojim bi učenici bili dodatno podstaknuti na učenje, uzimajući u obzir da je u pitanju udžbenik za učenike mlađeg školskog uzrasta.

Indikator 2.20   *Likovno-grafička sredstva su usklađena sa nastavnim sadržajima na stranicama udžbenika*

U svim analiziranim udžbenicima likovno-grafička sredstva su usklađena sa nastavnim sadržajima koji se prezentuju na stranicama udžbenika. Od svih analiziranih udžbenika, jedino u udžbeniku *Školica za klavir* su likovno-grafička sredstva zastupljena u određenim slučajevima na neodgovarajućem mestu na stranici, čime se umanjuje njihovo dejstvo.

Indikator 2.21   *Na stranicama udžbenika jasno su istaknute važne informacije*

Na stranicama svih analiziranih udžbenika jasno su istaknute važne informacije, zbog čega su svi analizirani udžbenici adekvatni prema dvadeset prvom indikatoru drugog standarda kvaliteta. Veoma je korisno u oba američka udžbenika, *Group piano course* i *Easiest piano course*, korišćenje pozadine različitih boja za isticanje važnih informacija, koje su u udžbeniku *Easiest piano course* praćene ilustracijama, koje dodatno ukazuju na navedene informacije. Udžbenik *Group piano course* koristi crvenu boju slova, bokseve i grafičke prikaze za isticanje informacija, čime znatno olakšava učenicima uočavanje važnog. Udžbenici *Keyboard aktiv* i *Školica za klavir* su crno-beli, ali i pored toga u udžbeniku *Keyboard aktiv* postoje sivo obojene pozadine za važne informacije. U udžbeniku *Školica za klavir* često su važne informacije smeštene u bokseve što ih čini lako uočljivim, dok u kompozicijama postoje zaokruženi elementi na koje je potrebno obratiti posebnu pažnju ili ilustracija koja na njih ukazuje.

Indikator 2.22   *Stranice udžbenika nisu preopterećene nastavnim sadržajima i elementima didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja*

Udžbenici *Group piano course*, *Keyboard aktiv* i *Easiest piano course* adekvatni su prema dvadeset drugom indikatoru drugog standarda kvaliteta, jer sadrže optimalan raspored nastavnih sadržaja na stranicama udžbenika i elementi didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja ne opterećuju stranice. U *Školici za klavir* stranice udžbenika samo na prvi pogled deluju kao da nisu preopterećene nastavnim sadržajima, međutim koncepcija stranica je takva da kompozicije za sviranje zauzimaju najviše mesta, dok ostale informacije i ilustracije nemaju svoje jasno određeno mesto na stranicama celog udžbenika, već su smeštene gde je za njih ostalo mesta, uz čestu upotrebu neodgovarajućeg fonta slova. Zbog korišćenja malog fonta slova i spajanja i po četiri različita zadatka u jedan pasus radi uštede prostora, raspored nastavnih sadržaja na stranicama udžbenika *Školica za klavir* ne doprinosi usvajanju znanja na način koji se očekuje u savremenim udžbenicima za klavir.

Indikator 2.23   *Udžbenik je didaktički oblikovan tako da ga učenici mogu koristiti bez pomoći odraslih*

Svi analizirani udžbenici su kreirani tako da ih učenici mogu koristiti bez pomoći odraslih, zbog čega su adekvatni prema dvadeset trećem indikatoru drugog standarda kvaliteta udžbenika za klavir. Mogućnost samostalnog korišćenja udžbenika veoma je važna u nastavi klavira, kako bi samostalno učenje učenika kod kuće bilo omogućeno.

Rezultati istraživanja prema trećem standardu i odgovarajućim indikatorima kvaliteta: Analizirani udžbenici za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta pokazali su se kao adekvatni prema svim indikatorima trećeg standarda kvaliteta, osim udžbenika *Školica za klavir* prema petom indikatoru kvaliteta. *Školica za klavir* ima

adekvatan format stranica, ali ne i adekvatan font slova, što otežava čitanje teksta i upotrebu zadataka iz ovog udžbenika.

4.2 DISKUSIJA O REZULTATIMA ISTRAŽIVANJA UDŽBENIKA ZA KLAVIR ZA POČETNIKE MLAĐEG ŠKOLSKOG UZRASTA

Udžbenici *Group piano course*, *Keyboard aktiv*, *Easiest piano course* i *Školica za klavir*, prema rezultatima komparativne analize sadržaja, adekvatni su za korišćenje u današnjem muzičkom školstvu, ali u svakom od navedenih udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta postoje određeni nedostaci. Razlike koje postoje među analiziranim udžbenicima, njihove pojedinačne prednosti i mane važno je dodatno razmotriti, kako bi se stekao kompletan uvid u mogućnost njihovog korišćenja u nastavi klavira. Rezultati ukazuju da svaki od analiziranih udžbenika ima dovoljan broj dobrih karakteristika, koje bi udžbenik za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta trebalo da sadrži, ali se po svom kvalitetu dva od četiri analizirana udžbenika naročito izdvajaju i samim tim mogu dati veći doprinos savremenoj nastavi klavira.

Posmatrajući rezultate analize izražene u procentima, udžbenici *Group piano course* i *Keyboard aktiv* boljeg su kvaliteta od preostala dva analizirana udžbenika, a ono što ih suštinski izdvaja i čini adekvatnim udžbenicima za savremenu nastavu klavira je raspored nastavnih sadržaja po nastavnim jedinicama. Didaktičkim oblikovanjem nastavnih sadržaja po nastavnim jedinicama učenici dobijaju jasno strukturisana znanja u udžbeniku i mogućnost da uče sa razumevanjem. U udžbenicima za klavir prisustvo nastavnih jedinica obezbeđuje sagledavanje određenih muzičkih pojmova u sklopu osmišljene celine, gde je posle završene nastavne jedinice jasno koji su nastavni sadržaji prezentovani i na koje sve načine. Navedeni način kreiranja udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta čini udžbenike za klavir sličnim udžbenicima koje učenici koriste iz drugih predmeta, što je takođe prednost, jer učenici već imaju iskustvo u korišćenju takvih udžbenika. Sličnost strukture udžbenika za klavir sa udžbenicima za osnovnu školu može znatno doprineti početnoj nastavi klavira, jer je učenicima gradivo

nastave klavira novo, zbog čega već poznata struktura udžbenika može biti korisnija od izlaganja nastavnih sadržaja bez takve strukture.

Jedinstvena struktura nastavnih jedinica udžbenika *Keyboard aktiv* izdvaja ovaj udžbenik kao pravi primer precizno osmišljenog i funkcionalno oblikovanog udžbenika za savremenu nastavu klavira. Različit broj, odabir i mesto nastavnih sadržaja u nastavnim jedinicama udžbenika *Group piano course* ne ukazuju na važnost svih nastavnih sadržaja, već upućuju prvenstveno na sprovođenje raznovrsnih aktivnosti kako nastavni proces ne bi bio monoton. Aktivno učešće učenika na časovima klavira veoma je značajno, a korisno je da bude podstaknuto kroz jasno određen cilj nastave, operacionalizovan u udžbeniku u vidu jasno strukturiranih nastavnih jedinica, koje podjednako uključuju sve nastavne aktivnosti, iako nije nužno da se aktivnosti sprovede uvek istim redom.

Uvažavanjem neophodnosti adekvatnog didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja u svim savremenim udžbenicima, a samim tim i u udžbenicima za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta doći će do izražaja pozitivne karakteristike koje udžbenici za klavir već sadrže. Repertoar za sviranje solo i u ansamblu dobrog kvaliteta različitih žanrova, epoha i interpretatorskih zahteva prisutan je u svim analiziranim udžbenicima za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta. Tačnost primera i postupnost izlaganja nastavnih sadržaja takođe su odlike analiziranih udžbenika, zbog čega se može zaključiti da mana postojećih udžbenika za klavir nije u nedostatku kvalitetnih nastavnih sadržaja, već u načinu njihovog predstavljanja u pojedinim udžbenicima.

Sistematično i osmišljeno prezentovanje nastavnih sadržaja kroz ceo udžbenik obezbeđuje kvalitet kakav se u današnje vreme od udžbenika za klavir očekuje. Inkorporiranje primera za sviranje u ansamblu u udžbeniku *Školica za klavir* i na kraju udžbenika *Easiest piano course* ukazuju da je zajedničko sviranje korisno podsticati već u radu sa početnicima mlađeg školskog uzrasta, što je još izraženije u udžbenicima *Group piano course* i *Keyboard aktiv*, gde su primeri za sviranje u ansamblu ravnomerno zastupljeni u celom udžbeniku. Podjednako je značajno istaći važnost podsticanja improvizacije od početnog nivoa sviranja klavira, što su prepoznali i dosledno kroz ceo udžbenik sproveli autori udžbenika *Group piano course* i *Keyboard aktiv*, zbog čega se

navedeni udžbenici mogu smatrati korisnijim od druga dva analizirana udžbenika sa aspekta savremene nastave klavira.

Specifičnost nastave klavira kao nastavne discipline sastoji se u prenošenju bogatog internacionalnog muzičkog nasleđa, a pre svega u negovanju sviranja raznovrsne pijanističke literature. Veliki je nedostatak bilo kog savremenog udžbenika za nastavu klavira odsustvo različitih kompozicija koje doprinose očuvanju svetskog muzičkog nasleđa. Prava je šteta što udžbenik *Group piano course* ne daje veći doprinos prenošenju internacionalne muzičke baštine, jer osim tog važnog nedostaka sadrži sve ostale potrebne karakteristike u kategoriji kvaliteta nastavnih sadržaja. Razumljivo je nastojanje autora oba američka udžbenika da inkorporiraju najveći broj svojih kompozicija kako bi po sopstvenoj zamisli uvodili nove muzičke sadržaje, ali evropski udžbenici su primer da se to može postići i korišćenjem raznih drugih primera narodnih ili autorskih kompozicija.

Izostanak elemenata za podsticanje kritičkog mišljenja učenika i razvijanja sposobnosti evaluacije i samoevaluacije bitan je nedostatak svih analiziranih udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta. Visok zahtev pijanističkog umeća nameće se u 21. veku već učenicima školskog uzrasta, zbog čega je neophodno u nastavi klavira od samog početka podsticati učenike da samostalno procene kvalitet svog i tuđeg sviranja, kako bi postigli napredak u sopstvenom sviranju. U današnje vreme je potrebno da početnici u sviranju klavira razvijaju sposobnost procene kvaliteta sviranja, što im kasnije može pomoći, bilo u profesionalnom bavljenju muzikom, bilo u analitičkom posmatranju drugih vrsta muzike i kvaliteta izvođenja kompozicija različitih muzičkih žanrova. Udžbenik koji podstiče učenike da procene kvalitet sopstvenog sviranja ili sviranja drugih može uticati na razvijanje kritičkog odnosa učenika prema muzičkoj interpretaciji, zbog čega je potrebno da takvi elementi postoje u savremenim udžbenicima za klavir.

Razvijanju evaluacije i samoevaluacije u nastavi klavira može prethoditi podsticanje aktivnog slušanja i izražavanja sopstvenog mišljenja učenika o mogućim načinima sviranja kompozicija. Jedino autorka udžbenika *Školica za klavir* nastoji u izvesnoj meri da podstakne učenike i na aktivno slušanje sopstvenog sviranja i na izražavanje sopstvenog mišljenja o načinu na koji je određenu kompoziciju moguće

odsvirati. Savremeni udžbenici za nastavu klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta znatno bi doprineli kvalitetu nastave klavira sistematično operacionalizovanim pitanjima, nalogima i zadacima za podsticanje: aktivnog slušanja sopstvenog sviranja učenika, izražavanja sopstvenog mišljenja, evaluacije i samoevaluacije.

Udžbenici *Keyboard aktiv* i *Group piano course* sadrže odlično sekvencirane zadatke za sviranje i vežbanje. Iako se od udžbenika za klavir ne može očekivati da nauči učenike da sviraju klavir, ipak je značajno da sadrže uputstva za sviranje i vežbanje, što analizirani udžbenici potvrđuju. Za učenike je veoma korisno kada i u samostalnom radu kod kuće mogu da se podsete određenih načina sviranja i vežbanja, što adekvatno kreiran udžbenik za klavir može da omogućiti.

Značajno je što u analiziranim udžbenicima postoji tekst, kojim se utiče na proces usvajanja znanja, što u tradicionalnim zbirkama kompozicija u funkciji udžbenika nije bio slučaj. Razni zanimljivi zadaci u udžbeniku *Group piano course*, priče o kompozitorima i instrumentima u udžbeniku *Školica za klavir*, interesantno i funkcionalno kombinovanje teksta i likovno-grafičkog predstavljanja teorije muzike i tehnike sviranja u udžbeniku *Keyboard aktiv* mogu biti osnova za kreiranje savremenih udžbenika za nastavu klavira. U najstarijem od analiziranih udžbenika, a to je *Easiest piano course*, inkorporirani su zadaci za rešavanje u samom udžbeniku, što je prisutno i u udžbenicima *Group piano course* i *Keyboard aktiv*, čime se utiče na usvajanje znanja na različite načine i na podsticanje aktivnog učenja učenika. Interesantno je da baš u udžbeniku iz našeg muzičkog školstva nije prepoznata potreba ostavljanja učenicima prostora za rad u samom udžbeniku, što se može razumeti kao tendencija oslanjanja na dugogodišnju upotrebu tradicionalnih zbirki kompozicija u našoj nastavnoj praksi. Upotreba teksta u udžbeniku *Školica za klavir* predstavlja iskorak u kreiranju u odnosu na udžbenike koji su do tada bili zastupljeni u našem muzičkom školstvu, ali za potrebe našeg današnjeg muzičkog školstva značajno je kreirati udžbenik koji uzima u obzir i karakteristike didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja.

Inkorporiranje jedne igre u udžbenik *Školica za klavir* značajan je primer iz perspektive razmatranja mogućnosti za kreiranje novih udžbenika, jer osim tog jednog primera, u sva četiri analizirana udžbenika nema drugih igara. Na isti način su testovi za učenike u udžbeniku *Keyboard aktiv* jedinstveni i važni, kako za procenu kvaliteta

navedenog udžbenika, tako i za informisanje budućih autora udžbenika za klavir o mogućim načinima kreiranja udžbenika. Raznovrsni zanimljivi i funkcionalni zadaci kakvi su prezentovani u udžbeniku *Group piano course* korisni su elementi savremenog udžbenika za nastavu klavira, koji bi još trebalo da sadrži i problematizovane zadatke.

Uzimajući u obzir da se u svim udžbenicima za klavir nalaze kompozicije za sviranje, očekivano je da se u udžbenicima nalazi pregled sadržaja po kompozicijama, kako bi učeniku bilo omogućeno olakšano korišćenje udžbenika. Inkorporiranjem drugih elemenata kao što je tekst i raspoređivanjem nastavnog gradiva po nastavnim jedinicama javlja se dodatna potreba za izlaganjem pregleda sadržaja u udžbeniku za klavir. Zbog svega navedenog nedostatak bilo koje vrste pregleda sadržaja u udžbeniku *Group piano course* značajan je nedostatak ovog udžbenika i ostaje nejasno kako učenici da se snađu u obilju zaista dobrih i interesantnih nastavnih aktivnosti kada žele da pronađu određenu informaciju koja im je potrebna.

Najviše pažnje likovno-grafičkom oblikovanju nastavnih sadržaja posvetili su autori američkih udžbenika, pri čemu se posebno ističe *Group piano course* svojim zaista estetski lepim, a i funkcionalnim ilustracijama. Za razliku od američkih udžbenika koji su u boji, evropski udžbenici imaju samo korice u boji, dok su stranice udžbenika crno-bele. Podsticanju motivacije učenika mlađeg školskog uzrasta za učenje mogu znatno doprineti vizuelno dopadljive ilustracije, zbog čega hladna proračunatost predstavljanja nastavnih sadržaja u udžbeniku *Keyboard aktiv* nije u potpunosti u skladu sa uzrastom učenika za koji je udžbenik namenjen, iako jeste opravdana sa aspekta funkcionalnosti didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja.

U udžbenicima *Group piano course*, *Keyboard aktiv* i *Easiest piano course* lako je uočiti sve važne informacije i uvideti koji se nastavni sadržaji nalaze na stranicama udžbenika, dok u udžbeniku *Školica za klavir* najviše dolaze do izražaja kompozicije za sviranje, zatim informacije označene kao važne, dok su ostali sadržaji na stranicama ovog udžbenika u velikoj meri nefunkcionalno raspoređeni. Naročito izražen nedostatak udžbenika *Školica za klavir* je neadekvatan font slova u mnogim tekstualnim celinama, što nije dopustivo u udžbenicima koji nastoje da ih učenici sa interesovanjem koriste u samostalnom radu.

Razultati istraživanja četiri udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta, prema tri postavljena standarda i 38 indikatora kvaliteta, pokazali su dobre karakteristike i određene nedostatke svakog od analiziranih udžbenika, dok diskusija omogućava dodatno razmatranje uočenih pojava. Pored komparativnog pristupa analizi odabranih udžbenika, korisno je sagledati odlike svakog od analiziranih udžbenika posebno u ovoj diskusiji, kako bi se na još jedan način sagledao njihov kvalitet. Prikaz najvažnijih karakteristika svakog udžbenika posebno može pomoći nastavnicima klavira u proceni odnosa prednosti i nedostataka analiziranih udžbenika.

Keyboard aktiv je odličan primer savremenog udžbenika za nastavu klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta, koji osim kvalitetnih nastavnih sadržaja poseduje adekvatno didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja, čime učenicima pruža mogućnost usvajanja znanja iz jasno strukturisanih nastavnih celina. Koristeći udžbenik *Keyboard aktiv* učenik će razumeti koji nastavni sadržaji su prezentovani u okviru nastavne jedinice i jasno uočiti obim i strukturu nastavne jedinice. Svaka nastavna jedinica počinje teorijom, a završava se testom, dok se između nalaze primeri za sviranje solo i u ansamblu, uputstva za sviranje, zadaci za improvizaciju i pevanje, kao i posebna aktivnost koja se zove animacija. Sve to učeniku daje jasne odrednice šta se od njega očekuje da nauči, a nastavniku daje kompletan materijal za čas. Kombinovanjem teksta, notnih primera i grafičkih prikaza predstavljeni su nastavni sadržaji u udžbeniku *Keyboard aktiv*, što omogućava učenicima da i u samostalnom radu kod kuće usvajaju znanje korišćenjem udžbenika, dok korišćenje udžbenika bez navedenih načina predstavljanja nastavnih sadržaja podrazumeva da se učenici dobro sećaju svih nastavnikovih uputstava sa časa. Posebna odlika udžbenika *Keyboard aktiv* je test na kraju svake nastavne jedinice, koji pruža učenicima povratnu informaciju o stepenu njihovog napredovanja i mogućnost samostalne provere naučenog, jer se na kraju udžbenika nalaze tačni odgovori. Odsustvo dekorativnih ilustracija ili ilustracija koje predstavljaju sadržaj naslova kompozicije za sviranje čini navedeni udžbenik nedovoljno vizuelno zanimljivim i privlačnim za korišćenje, dok korišćenje tabela koje autor predlaže za prikazivanje novih nastavnih sadržaja može biti veoma interesantno i korisno.

Group piano course je izuzetno atraktivan i vizuelno privlačan udžbenik, koji raznovrsnošću i izgledom svojih uvek funkcionalnih ilustracija daje veliki podsticaj i

motivaciju učenicima da ga koriste. Sistematično sprovedene aktivnosti sviranja solo i u ansamblu, improvizacije, razvoja sluha i čitanja s lista daju veoma dobru osnovu za usvajanje znanja početnog nivoa sviranja klavira učenicima koji koriste navedeni udžbenik. Nedostaje jedinstvena struktura nastavnih jedinica, pregled sadržaja i kompozicije internacionalnog muzičkog nasleđa u udžbeniku *Group piano course*, a zanimljivo je da u navedenom udžbeniku nema pitanja za učenike, već su zahtevi za učenike formulisani kroz naloge i zadatke. Uz korišćenje udžbenika *Group piano course* moguće je dodati kompozicije evropskog muzičkog nasleđa kao dopunu i preskočiti određene kompozicije autora navedenog udžbenika, ali nedostatak pregleda sadržaja bilo koje vrste ostaje kao veliki problem i nastavnicima i učenicima prilikom korišćenja ovog udžbenika.

Easiest piano course je veoma dobar primer udžbenika koji je u ranijim periodima bio znatno kvalitetniji u odnosu na zbirke kompozicija, jer sadrži tekstualna objašnjenja, razne zadatke koje učenici rešavaju u samom udžbeniku, kompozicije dobrog kvaliteta i funkcionalnu upotrebu likovno-grafičkih elemenata oblikovanja nastavnih sadržaja. Za potrebe savremene nastave klavira nedostaje, pre svega, oblikovanje nastavnih sadržaja po nastavnim jedinicama, a zatim i više teksta kojim se predstavljaju nastavni sadržaji ili motivišu učenici na učenje, zadaci za improvizaciju i zadaci za pevanje. *Easiest piano course* zato sadrži jedan vrlo interesantan i koristan detalj, a to je trodimenzionalni prikaz klavijature uz svako objašnjenje novog tona, dok drugi udžbenici uglavnom koriste dvodimenzionalne prikaze klavijature. Trodimenzionalni prikaz verno preslikava klavijaturu i time omogućava adekvatno učenje učenicima mlađeg školskog uzrasta, usklađeno sa karakteristikama njihovog uzrasta.

Školica za klavir po svojoj koncepciji i načinu oblikovanja nastavnih sadržaja na stranicama udžbenika uglavnom podseća na udžbenik *Easiest piano course*, ali je prisustvo brojnih različitih vrsta tekstova i zadataka dovelo do preopterećenosti stranica *Školice za klavir* nastavnim sadržajima. Neadekvatno predstavljanje teksta na stranicama udžbenika radi zadržavanja načela preglednosti stranica i zanemarivanje uloge zadataka zbog tendencije da na svakoj stranici udžbenika *Školica za klavir* bude odštampana vizuelno dominantna kompozicija za sviranje, može se smatrati velikim nedostatkom navedenog udžbenika. Iz perspektive kvaliteta savremenog udžbenika za klavir korisno bi

bilo potpuno didaktički preoblikovati *Školicu za klavir* i to tako da svaki nastavni sadržaj i zadatak dobije svoje određeno mesto u udžbeniku kreiranom po nastavnim jedinicama gde nije obavezno na svakoj stranici nuditi učenicima kompoziciju za solo sviranje, kako bi i tekst i likovno-grafički elementi oblikovanja nastavnih sadržaja bili podjednako korisni u procesu usvajanja znanja. Istraživačkim pristupom ovom udžbeniku zanimljivo je bilo utvrditi da u neadekvatnim fontom odštampanom i naizgled nevažnom tekstu ovog udžbenika ima podsticaja izražavanja sopstvenog mišljenja učenika i zadataka za improvizaciju, što korišćenjem ovog udžbenika u nastavnoj praksi prepunoj drugih zahteva teško može doći do izražaja. Za razliku od ostala tri analizirana udžbenika, *Školica za klavir* ne ostavlja dovoljno prostora učenicima za rad u samom udžbeniku, što je takođe nedostatak ovog udžbenika. *Školicu za klavir* je korisno posmatrati kao primer prelaznog oblika udžbenika za klavir od zbirke kompozicija ka savremeno koncipiranom udžbeniku za početnike mlađeg školskog uzrasta.

Iznošenje karakteristika analiziranih udžbenika u pojedinačnom prikazu može biti korisno i autorima novih udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta. U cilju ukazivanja autorima udžbenika za klavir na mogućnosti kreiranja novih udžbenika u Tabeli 4 prikazane su najupečatljivije odlike analiziranih udžbenika, koje mogu poslužiti kao smernice za odabir elemenata koje je korisno uvrstiti u novi udžbenik, a šta je potrebno izbeći ili nadomestiti prilikom kreiranja savremenog udžbenika za klavir.

Tabela 4. Prikaz pozitivnih i negativnih karakteristika analiziranih udžbenika za klavir

Udžbenik za klavir	
Pozitivne karakteristike	Negativne karakteristike
Nastavne jedinice	Neadekvatan font slova
Različite vrste pregleda sadržaja	Preopterećene stranice udžbenika
Tabele	Neosmišljeno didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja na stranicama udžbenika
Igre	Nedostatak elemenata za podsticanje kritičkog mišljenja učenika

Zanimljivi zadaci	
Zadaci za improvizaciju	
Testovi	
Raznovrsno likovno-grafičko oblikovanje nastavnih sadržaja	
Trodimenzionalni prikaz klavijature	

Analiziranje udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta veoma je interesantno, ali i složeno zbog slobode kreiranja udžbenika za klavir prema zamislama autora. Za potrebe savremene nastave klavira nije dovoljno uzeti u obzir samo saznanja iz struke prilikom kreiranja udžbenika, već je važno razmotriti i saznanja iz oblasti kvaliteta udžbenika kao posebne vrste knjige. Rukovodeći se analitičkim okvirom ove disertacije i rezultatima komparativne analize odabranih udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta u sledećem poglavlju su razmotrene implikacije za kreiranje novog savremenog udžbenika za klavir.

5. IMPLIKACIJE ZA KREIRANJE UDŽBENIKA ZA KLAVIR ZA POČETNIKE MLAĐEG ŠKOLSKOG UZRASTA

Rezultati istraživanja odabranih udžbenika za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta sprovedenog u ovoj disertaciji pokazuju da među postojećim udžbenicima za klavir ima veoma dobrih primera savremeno kreiranih udžbenika. Udžbenici za klavir su specifični po tome što su kreirani prvenstveno prema idejama autora, za razliku od standardizovanih osnovnoškolskih udžbenika, koji na prvom mestu nastoje da ispune zakonske norme. Iz autorske slobode proizilaze velike razlike u načinu kreiranja današnjih udžbenika za klavir, od zbirki kompozicija, preko udžbenika koji uz kompozicije za sviranje sadrže i pojedina objašnjenja do udžbenika kreiranih po nastavnim jedinicama.

Razmatranje udžbenika za klavir iz perspektive kvaliteta udžbenika kao posebne vrste knjige prvi je korak ka sagledavanju adekvatne savremene strukture udžbenika za klavir. Potreba savremenih udžbenika da sadrže adekvatne nastavne sadržaje, pravilno jezički formulisane i didaktički oblikovane na način koji olakšava učenje, neohodno je da se ogleda i u savremenim udžbenicima za klavir. Dobar izbor kompozicija za sviranje potrebna je osnova za kreiranje udžbenika za klavir, jer su kompozicije za sviranje glavni nosioci nastavnih sadržaja. Međutim, u današnje vreme nije dovoljno da odabir kompozicija za sviranje bude jedini zadatak autora udžbenika za klavir, jer zbirke kompozicija u ulozi udžbenika ne zadovoljavaju potrebe savremene nastave klavira.

Nastava klavira za početnike mlađeg školskog uzrasta podrazumeva usvajanje osnova pijanističke tehnike, uz sva neophodna objašnjenja iz oblasti muzičkog opismenjavanja i teorije muzike u cilju interpretatorskog razvoja učenika. Kako nastava klavira ne bi bila zasnovana samo na reprodukovanju instrukcija nastavnika, potrebno je

koristiti udžbenike koji i tekstem doprinose učenju, a ne samo kompozicijama za sviranje. Implikacija za kreiranje savremenog udžbenika za klavir je inkorporiranje teksta kao važnog elementa za usvajanje znanja, uzimajući u obzir da tekst može biti nosilac nastavnih sadržaja i sredstvo podsticanja zainteresovanosti učenika za rad.

Tekst udžbenika za klavir kao nosilac nastavnih sadržaja korisno je da bude inkorporiran za predstavljanje pojmova iz oblasti teorije muzike i muzičkog opismenjavanja. Predstavljanje nastavnih sadržaja tekstem značajno je da bude praćeno likovno-grafičkim predstavljanjem istog nastavnog sadržaja, kako bi učenici imali priliku da na dva različita načina usvoje određeni sadržaj. Podsticanje zainteresovanosti učenika može se inicirati inkorporiranjem dopunskih tekstova u kojima će biti predstavljene informacije o kompozitorima, kompozicijama, pijanistima. Mesto dopunskog teksta na stranicama udžbenika za klavir veoma je važno, jer je potrebno da učenicima bude uočljivo da je i dopunski tekst važan za čitanje.

Razmatranje pitanja teksta u udžbenicima za klavir inicira i implikacije za likovno-grafičko oblikovanje nastavnih sadržaja udžbenika za klavir. Od likovno-grafičkog oblikovanja savremenih udžbenika za klavir očekuje se zastupljenost raznovrsnih sredstava i idejnih rešenja u cilju adekvatnog predstavljanja obimnih nastavnih sadržaja. Diferenciranje nastavnih sadržaja može biti sprovedeno inkorporiranjem vinjeta i ilustracija za najavljivanje i isticanje nastavnih sadržaja, zatim različito obojenim pozadinama, slovima različite boje, zaokruživanjem, boksevima za informacije. Posebno zanimljiva autorima udžbenika za klavir može biti upotreba tabela za prikazivanje nastavnih sadržaja, jer obezbeđuje pregledno prikazivanje koje je uvek korisno u nastavi klavira za predstavljanje primera iz teorije muzike.

Autori savremenih udžbenika za klavir trebalo bi da vode računa i o načinu predstavljanja nastavnih sadržaja na stranicama udžbenika, jer pojavom teksta stranice udžbenika za klavir dobijaju drugačiji izgled od izgleda stranica tradicionalnih zbirki kompozicija, čime kompozicije ne gube na svom značaju. Vrednost kompozicija za sviranje se ogleda u kvalitetu interpretatorskih zahteva koje postavljaju, a ne u dominiranju svojom veličinom na stranicama udžbenika ili u svom ukupnom broju u celom udžbeniku. Kada se uz tekst i kompozicije za sviranje u udžbenik za klavir dodaju elementi likovno-grafičkog oblikovanja nastavnih sadržaja i različiti načini podsticanja

motivacije učenika, jasno je da izgled stranica udžbenika zahteva dobru organizaciju svih elemenata, radi postizanja preglednosti i funkcionalnosti svih inkorporiranih elemenata.

Pravilan raspored nastavnih sadržaja i elemenata didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja na stranicama udžbenika za klavir omogućava komunikaciju i interakciju učenika sa udžbenikom. Dodatan podsticaj interakciji učenika sa udžbenikom autor udžbenika može postići ukoliko ostavi dovoljno prostora učeniku za rad u samom udžbeniku. Raznovrsnost zadataka koje učenici mogu rešavati u udžbenicima za klavir zaista je velika, jer se brojni zadaci za rešavanje mogu osmisliti iz oblasti teorije muzike i muzičkog opismenjavanja. Prostor za rad u udžbeniku za klavir neophodan je i prilikom inkorporiranja zadataka za podsticanje kreativnosti učenika, u kojima se predlaže da učenik sadržaj iz jednog umetničkog medija prevede u drugi (Prilog 1).

Razvoj kreativnosti važan je deo savremene nastave klavira, a podrška njegovom razvoju može biti operacionalizovana u udžbenicima odgovarajućim zadacima i aktivnostima za učenike. Zadaci koji od učenika traže davanje naslova kompoziciji i crtanje nakon sviranja kompozicije (Prilog 1) autori udžbenika mogu upotrebiti u cilju podsticanja razvoja kreativnosti učenika. Naročito je važno podsticanje improvizacije još u početnom radu sa učenicima u cilju podsticanja kreativnosti učenika i podsticanja učenja putem otkrića i rešavanja problema. Rukovodeći se značajem improvizacije za interpretatorski razvoj učenika potrebno je da u celom udžbeniku za klavir improvizacija bude posebna i jasno istaknuta nastavna aktivnost, koja osmišljeno vodi razvoj učenika napred. U radu sa učenicima mlađeg školskog uzrasta improvizacija može biti zasnovana na zadatim elementima kao što je određeni ritmički obrazac ili podstaknuta pojavom ili pojmom koju učenik ima zadatak da muzički izrazi (Prilog 2).

Podsticanje osamostaljivanja učenika u nastavi klavira neophodno je inicirati od početka muzičkog obrazovanja pitanjima, nalogima i zadacima za razvoj evaluacije i samoevaluacije u udžbenicima za klavir. Aktivno i analitičko slušanje preduslov je razvoja sposobnosti evaluacije i samoevaluacije, zbog čega je potrebno da bude inkorporirano u udžbenike za klavir. Inkorporiranjem u udžbenike za klavir pitanja za učenike koja navode na procenu kvaliteta sopstvenog sviranja određene kompozicije iz udžbenika sugerise se učenicima da i sami budu aktivni učesnici u nastavnom procesu.

Pitanja, nalozi i zadaci mogu se odnositi i na procenu kvaliteta sviranja i izvođenja zadataka drugih učenika (Prilog 3), jer se nastava klavira može sprovoditi i u grupi.

Nastava klavira je u praksi veoma često zasnovana na brojnim instrukcijama nastavnika, koje učenik mora da ispuni, pri čemu mišljenje učenika o načinu sopstvenog sviranja ostaje zanemareno. Promena takve nastavne prakse mogla bi biti inicirana udžbenikom koji nudi pitanja, naloge i zadatke učeniku da izrazi sopstveno mišljenje o karakteristikama kompozicije koju svira na osnovu do tada stečenog znanja iz svih oblasti interpretatorskog razvoja (Prilog 4). U cilju osamostaljivanja učenika u nastavi klavira važno je podsticati učenike od početnog nivoa sviranja na razmatranje svih karakteristika kompozicija za sviranje iz perspektive uloge tih karakteristika u interpretaciji (Prilog 5). Zbog svega navedenog, značajno je ozbiljno razmotriti načine podsticanja izražavanja sopstvenog mišljenja i zaključivanja učenika u udžbenicima za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta.

Zasnovanost nastave klavira na instrukcijama nastavnika dalje ukazuje da se često podrazumeva da je nastavnik taj od koga se očekuje da izloži učeniku novi nastavni sadržaj, koji učenik zatim nastoji da što bolje ponovi na času i da uvežba kod kuće. Podsticajem usklađenim sa uzrastom učenika i nivoom sviranja može se i u nastavi klavira omogućiti učeniku da sam uvidi i istraži nove mogućnosti sviranja. Savremeni udžbenik za klavir trebalo bi da podstiče aktivno učenje učenika u nastavi klavira, u čemu problematizovanje nastavnih zadataka može imati značajnu ulogu. Savremeni udžbenik za klavir može raznovrsnim problematizovanim zadacima uputiti učenika na pronalaženje potencijalnih rešenja za nove interpretatorske elemente (Prilog 6).

Savremeni udžbenik za klavir za početnike mlađeg školskog uzrasta korisno bi bilo da sadrži i igre za učenike, pomoću kojih će učenici moći da koriste naučeno gradivo u novoj zanimljivoj situaciji. Memorijske karte za ponavljanje i dodatno usvajanje naučenog mogu biti inkorporirane u udžbenik za klavir na posebnom mestu, sa kog ih učenici mogu izrezati i koristiti za igru. Igre sa pravilima i igre koje uključuju upotrebu klavira i cele učionice mogu biti posebno kreirane za udžbenike za klavir, uzimajući kao sastavne elemente muzičke pojmove karakteristične za početni nivo nastave klavira. Igre mogu biti korišćene i za pružanje povratne informacije učeniku o stepenu njegovog napredovanja, kao što je, na primer, kviz. Značajno je i da igre inkorporirane u udžbenike

za klavir budu kreirane za više od jednog igrača, čime se podstiče zajednički rad i na časovima klavira.

Pored pružanja povratnih informacija učenicima o stepenu njihovog napredovanja kroz igru, veoma zanimljivo rešenje je korišćenje testova, zastupljeno u jednom od udžbenika za klavir analiziranih u ovoj disertaciji. Testovi u udžbenicima za klavir mogu takođe ukazati učenicima na važnost usvajanja znanja iz oblasti teorije muzike i muzičkog opismenjavanja u procesu usvajanja osnova sviranja klavira. U nastavi klavira učenici često zanemare i zaborave već usvojene nastavne sadržaje, očekujući da će ih nastavnik podsetiti svaki put kad se ponovo pojave u nekoj kompoziciji, dok istovremeno nastavnici klavira očekuju da će učenici sve naučeno sami pamtiti i obnavljati. Testovima se učenicima može ukazati na važnost usvajanja nastavnog gradiva, dok razni podsetnici (Prilog 1; Prilog 6) mogu pomoći učenicima u trajnom usvajanju potpuno novog gradiva, kao što je gradivo početne nastave klavira.

Značajna implikacija za kreiranje savremenih udžbenika za klavir je mogućnost didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja po nastavnim jedinicama. Posmatrano iz perspektive našeg muzičkog školstva, takva struktura je neočekivana kada je reč o udžbenicima za klavir, međutim u inostranstvu postoje primeri takve strukture, što je prikazano u rezultatima istraživanja u ovoj disertaciji. Istraživači iz oblasti udžbenika ukazuju na značaj strukturiranog izlaganja nastavnih sadržaja u savremenim udžbenicima, zbog čega je veoma važno razmotriti primenu tog načela u udžbenicima za klavir. Shvatanje sviranja kao misaonog procesa koji već u početnoj godini zahteva poznavanje određenih nastavnih sadržaja iz oblasti teorije muzike, muzičku opismenjenost, razvijanje tehnike sviranja, improvizacije i čitanja s lista u funkciji postizanja sviranja sa razumevanjem ukazuje na potrebu kreiranja udžbenika za klavir koji svojom strukturom i didaktičkim oblikovanjem nastavnih sadržaja podstiče učenje sa razumevanjem. Unapređenjem kvaliteta didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja u savremenim udžbenicima za klavir znatno bi se doprinelo unapređenju kvaliteta celog udžbenika i podsticanju aktivnog učenja učenika.

Razmatranje strukture udžbenika i donošenje odluka o načinima predstavljanja nastavnih sadržaja na stranicama udžbenika neophodno je da bude praćeno i adekvatnim izborom kompozicija za sviranje. Usklađenost kompozicija za sviranje sa uzrastom

učenika i nivoom sviranja osnovna je potreba pri odabiru kompozicija za udžbenik za klavir, a posebnu pažnju trebalo bi posvetiti raznovrsnosti kompozicija za sviranje u pogledu interpretatorskih zahteva, muzičkih žanrova i epoha. Prenošenje ne samo nacionalnog, već i internacionalnog muzičkog nasleđa značajna je karakteristika nastave klavira na koju je potrebno skrenuti pažnju autorima udžbenika u cilju ukazivanja učenicima na poštovanje različitosti i upoznavanje sa bogatim pijanističkim nasleđem.

Kompozicije za sviranje u ansamblu naročito je važno rasporediti u celom udžbeniku, kako bi učenici bili podstaknuti na zajedničko sviranje već od početka muzičkog obrazovanja. Osim kompozicija za zajedničko sviranje, značajno je da u savremenim udžbenicima za klavir učenicima budu ponuđeni zadaci i za zajedničko izvođenje, u kojima bi svaki učenik imao svoju ulogu, iako svi ne sviraju istovremeno (Prilog 3). Podsticanje rada u grupi kada je nastava klavira u pitanju ima niz pozitivnih odlika, zbog čega je važno da bude deo udžbenika za klavir, u cilju iniciranja grupnog rada. Važno je shvatiti da grupna nastava klavira ne isključuje individualnu nastavu, a takođe ne mora strogo biti odabrano da li se sa učenicima radi grupno ili individualno, već je moguće kombinovati oba načina rada. Kao što udžbenici za druge predmete nisu naslovljeni kao udžbenik za grupni ili udžbenik za individualni rad, tako i savremene udžbenike za klavir treba razumeti i prihvatiti kao udžbenike koji prvenstveno podstiču aktivno učenje i u tom cilju sadrže različite aktivnosti i zadatke za učenike.

Sve navedene implikacije za kreiranje udžbenika za početnike mlađeg školskog uzrasta mogu koristiti autori udžbenika, ali i nastavnici klavira u svom radu kao dopunu postojećim udžbenicima. Važno je podsticati učenike na časovima klavira da promišljaju o svom sviranju i da sa razumevanjem pristupaju svakom novom elementu za sviranje. Osamostaljivanje učenika u nastavnom procesu naročito je važno u nastavi klavira, jer sviranje klavira podrazumeva ne samo pohađanje časova, već i javno nastupanje. Aktivnim učenjem učenika na časovima klavira i pre svega u samostalnom radu kod kuće može se znatno doprineti kvalitetu sviranja učenika, a savremeni udžbenik za klavir bi u tome mogao značajno doprineti.

Kreiranje novog savremenog udžbenika za klavir za potrebe muzičkog obrazovanja u Srbiji predstavlja izazovan zadatak, jer današnjim autorima udžbenika za klavir trebalo bi da budu poznate i mogućnosti i ograničenja udžbenika kao posebne vrste

knjige. Za autore udžbenika za klavir posebno je važno da prvo razmotre i istraže mogućnosti koje udžbenik kao poseban žanr knjige poseduje. Dosadašnje oslanjanje autora udžbenika za klavir iz Srbije na udžbenike za klavir iz inostranstva donelo je kao rezultat udžbenike koji podsećaju na određeni inostrani udžbenik, ali je primetno nerazumevanje osnovne koncepcije inostranog udžbenika i proizvoljno dodavanje novih nastavnih sadržaja. Uz mogućnost kupovine preko interneta bilo kog inostranog udžbenika za klavir, u današnje vreme je još teže odlučiti se koji udžbenik koristiti kao model ukoliko bi se tendencija oslanjanja na inostrane udžbenike nastavila bez razumevanja karakteristika udžbenika kao posebne vrste knjige. Razmatranje udžbenika za klavir sagledavanjem kvaliteta nastavnih sadržaja, didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja i jezika i drugih medija udžbenika može doneti rezultate iz kojih će autori udžbenika za klavir dalje izvesti zaključke važne za kreiranje novih udžbenika. Polaznjem od pravilnog odabira nastavnih sadržaja i pre svega smišljenog didaktičkog oblikovanja nastavnih sadržaja, može se doći do ideja za kreiranje udžbenika za klavir. Neke od tih ideja su već sprovedene u inostranim udžbenicima, ali je važno sagledati ih kao rezultat proistekao iz shvatanja suštine udžbenika. Poznavanje odlika kvaliteta udžbenika kao posebne vrste knjige, analiza postojećih inostranih udžbenika za klavir i razmatranje potreba našeg muzičkog obrazovanja mogu inicirati pronalaženje rešenja značajnih za kreiranje novog savremenog udžbenika za nastavu klavira u Srbiji.

6. PRILOZI

PRILOG BROJ 1 – Primer za podsticanje kreativnosti učenika u udžbeniku za klavir

Savet pre sviranja:

Pročitaj sve tonove u kompoziciji.
Pogledaj zadati prstored i dinamiku.
sviranje

Podsetnik:

f znači glasno

Milena Milovanović

The musical score is written for piano in 4/4 time. It consists of two systems of four measures each. The first system begins with a treble clef, a 4/4 time signature, and a key signature of one sharp (F#). The first measure of the first system has a red 'f' dynamic marking. Fingerings are indicated by numbers 1, 3, and 5 above the notes. The second system starts with a treble clef and a 4/4 time signature. Fingerings are indicated by numbers 1, 5, and 5 above the notes. The piece ends with a double bar line.

Nakon sviranja kompozicije, smisli njen naslov.

Nacrtaj ispod svoj doživljaj kompozicije.

PRILOG BROJ 2 – Primer sekvenciranog zadatka za improvizaciju

IMPROVIZACIJA

Razmisli:

Kako zvuči vetar?

Probaj da imitiraš taj zvuk svojim glasom.

Istraži na klaviru kako da dočaraš zvuk vetra.

PRILOG BROJ 3 – Primer za podsticanje razvoja evaluacije i samoevaluacije

Zadatak

za 4 učenika

Prvi učenik **svira** kompoziciju.

Drugi učenik **peva** kompoziciju.

Treći učenik **kuca** olovkom o sto ritamička trajanja tonova kompozicije.

Četvrti učenik **sluša** pažljivo izvođenje kompozicije.

ŽUTA KUĆA

Narodna pesma

PRILOG BROJ 4 – Primer za podsticanje izlaganja sopstvenog mišljenja učenika

Tema za varijacije

Umereno brzo Wolfgang Amadeus Mozart

13 *mf* *f*

p *mf*

Odredi karakter kompozicije.
Zbog čega misliš da je tako?

Da li napisana dinamika odgovara karakteru kompozicije?

Da li napisani tempo odgovara karakteru kompozicije?

Zaključak

Karakter kompozicije čine:

(zapiši svoj odgovor)

PRILOG BROJ 5 – Primer razmatranja karakteristika kompozicije u kontekstu interpretacije

PROLEĆE

Milena Milovanović

The musical score is written for piano in 3/4 time and D major. It consists of two systems of notation. The first system contains 8 measures. The right hand (treble clef) starts with a triplet of eighth notes (F4, G4, A4) in the first measure, followed by quarter notes (B4, C5, B4, A4) in the second measure, and quarter notes (G4, F4, E4, D4) in the third measure. The left hand (bass clef) has a half note (F3) in the first measure, a half note (D3) in the second measure, and a half note (F3) in the third measure. The second system contains 8 measures, starting at measure 9. The right hand has a half note (F4) in the first measure, a half note (A4) in the second measure, and a half note (C5) in the third measure. The left hand has a half note (F3) in the first measure, a half note (D3) in the second measure, and a half note (F3) in the third measure. The score includes various musical notations such as notes, rests, and fingerings (1, 3).

Odaberi tempo sviranja kompozicije i zapiši ga na odgovarajućem mestu.

Osmisli tok dinamike i zapiši ga.

PRILOG BROJ 6 – Primer problematizovanja nastavnih sadržaja

Podsetnik

Prstored u petoprstnoj poziciji desne ruke naviše i naniže

desna ruka

Zadatak

Smisli prstored za sviranje osam uzastopnih tonova desnom rukom naviše i naniže

desna ruka

Teorija muzike

NIZ OD 8 UZASTOPNIH TONOVA
ZOVE SE *LESTVICA*

7. LITERATURA

- Антић, С. (2010). *Кооперативно учење*. Београд: Институт за психологију Филозофског факултета Универзитета у Београду.
- Антић, С. (2016). Уџбеник у мозаику различитих перспектива. У: А. Пешикан (ур.): *Уџбеник у функцији наставе и учења (21–34)*. Ужице: Учитељски факултет Универзитета у Крагујевцу.
- Askerud, P. (1997). *A guide to sustainable book provision*. Paris: UNESCO.
- Bakovljević, M. (1968). *O procesu sticanja znanja u nastavi i misaonoj aktivizaciji učenika u njemu*. Beograd: Mlado pokolenje.
- Bakovljević, M. (1983). *Suština i pretpostavke misaone aktivizacije učenika u nastavnom saznajnom procesu*. Beograd: Prosveta.
- Behnke, Y. (2016). How textbook design may influence learning with geography textbooks. *Nordidacitca – Journal of Humanities and Social Science Education*, 1, 38–62.
- Behnke, Y. (2018). Textbook Effect and Efficacy. In: E. Fuchs & A. Bock (ed.): *The Palgrave Handbook of Textbook Studies* (383–396). USA: Palgrave Macmillan.
- Benson, C. (2000). Achieving individual and group success. *Piano pedagogy forum*, 3(1), 20–24.
- Бојовић, Ж. (2003). *Уџбеник у функцији интелектуалног развоја ученика*. Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине.
- Brophy, T. (2001). Developing improvisation in general music classes. *Music Educators Journal*, 88(1), 34–43.
- Burkett, T. (1982). The challenge of group piano teaching and the rewards. *Music Educators Journal*, 69(3), 31–33.
- Campbell, P. S. (1990). Crossculture perspectives of musical creativity. *Music Educators Journal*, 76(9), 43–46.
- Chadwick, C. (1990). Instructional Development and Third World Textbooks. *Educational Technology Research and Development*, 38(3), 51–59.
- Coats, S. (2006). *Thinking as you play*. Bloomington: Indiana University Press.

- Drake, J. (2012). A Critical Analysis of Active Learning and an Alternative Pedagogical Framework for Introductory Information System Courses. *Journal of Information Technology Education: Innovations in Practice*, 11, 39–52.
- Ћалић, М. и Ђурђановић, М. (2016). Заступљеност народне традиције у уџбеницима за музичку културу у првом разреду основне школе. У: А. Пешикан (ур.): *Уџбеник у функцији наставе и учења* (463–476). Ужице: Учитељски факултет Универзитета у Крагујевцу.
- Ђурђановић, М. (2015). The use of teaching aids and their importance for students' music education. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 3(2), 33–40.
- Ђурђановић, М. М. и Цветковић, Ј. (2016). Alternativni udžbenici za Muzičku kulturu na rumunskom jeziku i njihov doprinos konceptu savremene nastave. У: С. Маринковић и С. Додик (ур.): *Владо С. Милошевић: етномузиколог, композитор и педагог, ТРАДИЦИЈА КАО ИНСПИРАЦИЈА*, (544–556). Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Академија умјетности, Република Српска.
- Ђурђановић, М. М. и Vidulin, S. (2017). Folklorna muzika u srpskom i hrvatskom program muzičke/glazbene kulture i zastupljenost građe u udžbeničkim kompletima. У: С. Маринковић и С. Додик (ур.): *Владо С. Милошевић: етномузиколог, композитор и педагог, ТРАДИЦИЈА КАО ИНСПИРАЦИЈА*, (477–489). Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Академија умјетности, Република Српска.
- Fisher, C. (2010). *Teaching piano in groups*. New York: Oxford University Press.
- Гашић-Павишић, С. (2001а). Језик уџбеника. У: Б. Требјешанин и Д. Лазаревић (ур.): *Савремени основношколски уџбеник* (157–169). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Гашић-Павишић, С. (2001б). Ликовно-графичка опрема уџбеника. У: Б. Требјешанин и Д. Лазаревић (ур.): *Савремени основношколски уџбеник* (171–185). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Hofman, J. (1986). *Sviranje na klaviru. Odgovori na pitanja o sviranju na klaviru*. Knjaževac: Nota.
- Husen, T. & Neville Postlethwhite, T. (1985). *The international Encyclopedia of Education*. 9. Oxford: Pergamon Press.
- Инђић, Т. (2001) .Социолошко-културолошка очекивања од савременог уџбеника. У: Б. Требјешанин и Д. Лазаревић (ур.): *Савремени основношколски уџбеник* (21–29). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ivić, I. (1976а). Skica za jednu psihologiju osnovnoškolskih udžbenika: I – razvoj intelektualnih sposobnosti dece i udžbenik. *Psihologija*, 1–2, 25–44.
- Ivić, I. (1976b). Skica za jednu psihologiju osnovnoškolskih udžbenika: II – oblici učenja i udžbenik. *Psihologija*, 3–4, 61–74.
- Ивић, И., Пешикан, А., Јанковић, С. и Кијевчанин, С. (1997). *Активно учење*. Београд: Институт за психологију.

- Ивић, И., Пешикан, А. и Антић, С. (2008). *Водич за добар уџбеник*. Нови Сад: Платонеум.
- Kaplan, P. R. & Stauffer, S. L. (1994). *Cooperative learning in music*. USA: MENC: The National Association for Music Education.
- Klafki, W. (1994). Didaktika kao teorija obrazovanja u okviru kritičko-konstruktivne znanosti o odgoju. U Н. Gudjons i sar.(ur.): *Didaktičke teorije* (13–33). Zagreb: Educa.
- Коцић, Љ. и Требјешанин, Б. (2001). Основношколски уџбеник као предмет разматрања. У: Б. Требјешанин и Д. Лазаревић (ур.): *Савремени основношколски уџбеник* (13–18). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Koksal, O., Yagisan, N. & Aksoy, Y. (2013). The impact of active learning activities on attainment, attitudes and retention in secondary school students in music lessons. *Journal of Education and Sociology*, 4(2), 89–98.
- Kratus, J. (1991). Growing with improvisation. *Music Educators Journal*, 78(4), 35–40.
- Кршић, Ј. (2007). *Методика наставе клавира*. Књажевац: Нота.
- Кршић-Секулић, В. (2007). *Корелација наставе солфеђа са инструменталном наставом*. Књажевац: Нота.
- Kundačina, M. i Vanđur, V. (2007). *Akademsko pisanje*. Užice: Učiteljski fakultet Univerziteta u Kragujevcu.
- Лазаревић, Д. (2001а). Психолошки развој детета основношколског узраста и уџбеник. У: Б. Требјешанин и Д. Лазаревић (ур.): *Савремени основношколски уџбеник* (59–68). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Лазаревић, Д. (2001б). Формирање система појмова, развој појмовног мишљења и уџбеник. У: Б. Требјешанин и Д. Лазаревић (ур.): *Савремени основношколски уџбеник* (89–98). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Лазаревић, Д. (2001ц). Развој критичког мишљења и уџбеник. У: Б. Требјешанин и Д. Лазаревић (ур.): *Савремени основношколски уџбеник* (99–110). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Лазаревић, Д. и Шефер, Ј. (2001). Развој креативног мишљења и уџбеник. У: Б. Требјешанин и Д. Лазаревић (ур.): *Савремени основношколски уџбеник* (111–116). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Lazarević, D. (2004). Udžbenik u funkciji podržavanja intelektualne darovitosti učenika. U V. Popa i sar. (ur.): *Zbornik 10: radovi sa Međunarodnog naučnog skupa Strategija podsticanja darovitosti* (125–133). Vršac: Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača.
- Матејевић, М. и Васковић, И. (2011). Улога уџбеника у развоју мишљења ученика. *Педагошка стварност*, 57(7–8), 624–637.
- Михелис, В. Ј. (1962). *Први часови младог пијанисте*. Нови Сад: Савез музичких друштава Војводине.

- Milovanović, M. (2015). Prikaz udžbenika „Group Piano Course”. *Metodički vidici*, 6(6), 231–248.
- Milovanović, M. (2017). Analiza udžbenika za grupnu nastavu klavira za početnike mlađe školske dobi. *Napredak*, 158 (1–2), 165–182.
- Milovanović, M. i Đurđanović, M. (2018). Didaktičko oblikovanje nastavnih sadržaja u udžbenicima za klavir. U: A. Radočaj-Jerković (ur.): *Komunikacija i interakcija umetnosti i pedagogije*. Osijek: Umjetnička akademija.
- Moore, J. L. S. (1990). Strategies for fostering creative thinking. *Music Educators Journal*, 76(9), 38–42.
- Ornstein, A. (1994). The Textbook-Driven Curriculum. *Peabody Journal of Education*, 69(3), 70–85.
- Pace, R. (1978). Piano lessons – Private or group? *Keyboard Journal*, 4(2), 1–7.
- Pantić, N., Dimitrijević, J., Pavlović, D. i Đorđević, S. (2005). Školski udžbenici. U: S. Mrše i sar.(ur.): *Vodič za unapređenje rada nastavnika i škola* (26-40). Beograd: Reformski obrazovni krugovi.
- Pešić, J. (2005a). Problemski diskurs udžbenika. *Psihologija*, 38(3), 225-237.
- Pešić, J. (2005b). Sociokulturni pristup udžbeniku. *Psihologija*, 38(4), 369–381.
- Pingel, F. (2010). *UNESCO Guidebook on Textbook Research and Textbook Revision*. Paris/Braunschweig: UNESCO.
- Плут, Д. (2003). *Уџбеник као културно-помпорни систем*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Poljak, V. (1980). *Didaktičko oblikovanje udžbenika i priručnika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Правилник о наставном плану и програму основног музичког образовања и васпитања*. Службени гласник РС, број 72/09, 2010. Преузето 04. 12. 2017. са: http://www.isidorbajic.edu.rs/wp-content/uploads/plan_oms2010.pdf
- Pravilnik o standradima kvaliteta udžbenika i uputstvo o njihovoj upotrebi*. Службени гласник RS, број 42, 2016 i 45, 2018.
- Radičeva, D. (1997). *Uvod u metodiku nastave solfeđa*. Novi Sad: Akademija umetnosti Univeziteta u Novom Sadu.
- Robinson N. G, Bell C. L & Pogonowski, L. (2011). The creative music strategy. *Music Educators Journal*, 97(3), 50–55.
- Roeders, P. (2003). *Interaktivna nastava*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Seguin, R. (1989). *The elaboration of school textbooks: methodological guide*. UNESCO.
- Стошић, А. (2016). Дизајнирање структуре уџбеника музичке културе на млађем школском узрасту. У: А. Пешикан (ур.): *Уџбеник у функцији наставе и учења* (443–462). Ужице: Учитељски факултет Универзитета у Крагујевцу.

- Šćapov, A. (1963). *Metodika nastave klavira*. Beograd: Muzička akademija.
- Шпановић, С. (2003). Модел савременог уџбеника и оспособљавање ученика за самообразовање (Необјављена докторска дисертација). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.
- Španović, S. i Bogosavljević, R. (2013). Didaktičke teorije u funkciji kvaliteta opšte koncepcije udžbenika. *Pedagogija*, 67(2), 302–313.
- Terhart, E. (2001). *Metode poučavanja i učenja: uvod u probleme metodičke organizacije poučavanja i učenja*. Zagreb: Educa.
- Timakin, E. M. (1984). *Vaspitanje pijaniste*. Beograd: Savez društava muzičkih i baletskih pedagoga Srbije.
- Требјешанин, Б. (2001а). Врсте и нивои знања у савременом уџбенику. У: Б. Требјешанин и Д. Лазаревић (ур.): *Савремени основношколски уџбеник* (69–78). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Требјешанин, Б. (2001б). Облици учења у уџбенику. У: Б. Требјешанин и Д. Лазаревић (ур.): *Савремени основношколски уџбеник* (117–127). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Требјешанин, Б. (2001ц). Развој метакогниције и мотивације – улога уџбеника. У: Б. Требјешанин и Д. Лазаревић (ур.): *Савремени основношколски уџбеник* (79–86). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Требјешанин, Б. (2001д). Резимирајући преглед. У: Б. Требјешанин и Д. Лазаревић (ур.): *Савремени основношколски уџбеник* (187–196). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Van Tassel-Baska, J. (2013). From creativity education to innovation education. In: L.V. Shavinina (ed.): *The Routledge International Handbook of Innovation Education* (111–127). Oxon/New York: Routledge.
- Vigotski, L. (1972). Istorisjki razvoj ponašanja čoveka. *Psihologija : Časopis Saveza društava psihologa Srbij*, 1–2, 77–84.
- Vigotski, L. (1996). *Problem opšte psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Вилотијевић, М. (1999). *Предмет дидактике*. Београд: Научна књига и Учитељски факултет.
- Webster, P. (1990). Creativity as creative thinking. *Music Educators Journal*, 76(2), 22–28.
- Xu, F. (2013). New creative education. In: L.V. Shavinina (ed.). *The Routledge International Handbook of Innovation Education* (142–150). Oxon/New York: Routledge.
- Zlatar, J. (2015). *Odabrana poglavlja iz metodike nastave klavira*. Zagreb: ITG.
- Zujev, D. D. (1988). *Školski udžbenik*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Analizirani udžbenici za klavir:

Benthien, A. (1997). *Keyboard aktiv band 1 & 2*. Mainz: Schott Musik International.

Palmer, W. A. Manus, M., Vick Lethco, A., Kowalchyk, G. & Lancaster, E. L. (1997). *Group Piano Course book 1 & 2 & 3 & 4*. USA: Alfred Publishing Co.Inc.

Petrović, M. (1995). *Školica za klavir nivo A i B*. Knjaževac: Muzičko-izdavačko preduzeće „Nota”.

Thompson, J. (1955). *Easiest piano course 1 & 2*. Florence, Kentucky: The Willis Music Co.

